

रा. रा. विठ्ठलदास भंडाराम पडवासा
तरुथी तेमना स्वर्गस्थ धर्मपत्नी
लक्ष्मीबाईना स्मरणार्थे

१९६८
बि. ८.

શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાલગોવિંદદાસ ગ્રંથમાળા. નં. ૪.

—(૦)—

બાલલગ્નથી થતિ હાનિ

વિષે

સરસ્વતી ગુણવંતની કથા.

રચનાર

કવિ ગણુપતરામ રાજરામ ભટ્ટ.

પાર્વતીકુંવર ચરિત્ર, ” “પ્રતાપનાટક, ” “લઘુભારત ”
આદિના કર્તા.

“ પરણાવવા બાળ, ખાલી ગાળ, ને વહોરવું બાળ. ”

ખીલ આવૃત્તિ. — ૫૦૦ પ્રત.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

આસિં સેક્રેટરી હીરાલાલ ત્રિભોવનદાસ પારેખ,

સંવત ૧૯૬૬.

સન ૧૯૧૦.

કીમત ૭ આના.

(સન ૧૯૬૭ ના ૨૫ માં આઈટ મુજબ આ પુસ્તક
 'સંબંધી સર્વ હક ગુજરાત વર્તમાન્યુસર
 સોસાયટીએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.

૨૧૬૧૭

21619

૨૧૬૧૭ વા દ,
 "નેચરલ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં ભોગીલાલ નારસુદાસ
 ભોગીલાલએ અધ્યું.

શ્રી હરિવલ્લભદાસ બાળજોવિંદદાસ ગ્રંથમાળાને ઉપોદ્ધાત

સુરતના વતની અને ધંધાર્થે મુંબઈ નિવાસી સ્વર્ગવાસી શ્રી હરિવલ્લભદાસ બાળજોવિંદદાસે તા. ૧૬ સપ્ટેમ્બર સન ૧૯૭૭ના રોજ વીધ કર્યું છે, તે અન્વયે પ્રથમ સન ૧૯૮૦ માં રૂ. ૨૦૦૦) સોસા-છટ્ટીને મળ્યા તે એવી સરતથી કે તેના બ્યાનમાંથી સામાજિક સુધારો થાય એવાં પુસ્તકો તૈયાર કરી છપાવવાં. સદરકુ બીલથી શ્રી હરિવલ્લભદાસે અમુક પ્રસંગ બન્યા પછી બાકી રહેલી પોતાની તમામ મીલકત પુસ્તકપ્રસારને માટે સોસાછટ્ટીને અર્પણ કરેલી છે, તે અન્વયે સન ૧૯૬૪માં રૂ. ૧૮૦૦૦) ની સરકારી પ્રામીસરી નોટા પુસ્તકો તૈયાર કરાવવા તથા તે પ્રસિદ્ધ કરાવવા માટે સદરકુ વિધાવિદાસી અને પરોપકાસી હદાર ગૃહસ્થ તરફથી મળેલી છે. તેમાંથી બાજ પર્થન્ત નીચેનાં પુસ્તકો ‘શ્રી હરિવલ્લભદાસ બાળજોવિંદદાસ ગ્રંથ-માળા’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયાં છે:—

૧. કઈ કઈ ન્યાતો કન્યાની અજ્ઞતથી નાની થતી જાય છે, તેનાં કારણો તથા તેમાં સુધારો કરવાના ઉપાય.
૨. માને સિખામણ.
૩. નીતિમંદીર.
૪. બાળલક્ષ્મી થતી હાનિ.
૫. પુનર્વિવાહ પક્ષની પૂરેપૂરી સોજેસોજ આના પૂજેતી.

૬. ભોજનવ્યવહાર ત્યાં કન્યાવ્યવહાર.
૭. ધાર્મિક પુરુષો.
૮. ઉદ્યોગી પુરુષો.
૯. બેળમીન ક્રાંતીની.
૧૦. બોધકચરિત્ર.
૧૧. સદ્વર્તન.
૧૨. રઘુવંશ કાવ્ય.
૧૩. ભવજી દાદાજી ચોધરીનું જીવનચરિત્ર.
૧૪. ગુજરાતનો ઇતિહાસ ભાગ ૧ થો (પ્રાચીન)
૧૫. ગુજરાતનો ઇતિહાસ ભાગ ૨ જો (અર્વાચીન)
૧૬. નીતિસિદ્ધાન્ત.
૧૭. ક્રાન્સિસ બેકનનું જીવનચરિત્ર.
૧૮. શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસનું જીવનચરિત્ર.
૧૯. પરોપકાર.
૨૦. દોરનું ખાતર.
૨૧. નગતતો અર્વાચીન ઇતિહાસ.
૨૨. કિશોરગ્રંથીય કાવ્યનું મૂળ સાથે ગુજરાતી ભાષાન્તર.
૨૩. વિવિધ પ્રકારના હુન્નરોપયોગી તેજબો.
૨૪. વાનિશ.
૨૫. જીવનનો આદર્શ.

૨૬. કીર્તિકૌમુદી.

૨૭. શિશુપાળવધ મહાકાવ્યનું મૂળ સાથે ગદ્ય ભાષાન્તર-પૂર્વાર્ધ
સર્ગ ૧-૧૦

૨૮. હિન્દુસ્તાનમાં ઇંગ્રેજ રાજ્યનો ઉદય.

૨૯. રસાયનશાસ્ત્ર.

૩૦. બ્રિટિશ હિન્દુસ્તાનનો આર્થિક ઇતિહાસ ભાગ ૧ લે.

૩૧. જનપાનની કેળવણીપદ્ધતિ.

૩૨. શિશુપાળવધ મહાકાવ્યનું મૂળ સાથે ગદ્યભાષાન્તર-ઉત્તરાર્ધ
સર્ગ-૧૧-૨૦

ગુજરાત વર્તમાનચુલર સોસાયટીની ઓફિસ,

અમદાવાદ—તા. ૨૪, અક્ટોબર, ૧૯૧૦.

પ્રસ્તાવના.

સન ૧૮૮૭ના ફેબ્રુઆરી માસના “બુદ્ધિપ્રકાશ”માં “બાળશ્રમ-
થી થતી હાનિ” વિષે શેઠ હરિવલ્લભદાસ બાળગોવિંદદાસના ધનામી
નિબંધ માટે કવિતા રૂપ વાર્તા લખવાની જે જાહેરખબર પ્રકટ થઇ
હતી, તે ઉપરથી આ સરસ્વતી ગુણવંતની કથાની યોજના
મેં યથામતિ કીધેલી છે. એ યોજનામાં અસંભવિતવિષય ન સાવતાં
બાળશ્રમથી જે જે હાનિઓ હિંદુ સંસારમાં નીપજે છે, તેનું
શુદ્ધ ચિત્ર આપવાનો મેં યત્ન કીધો છે. એ વિષે આ પ્રસ્તાવનામાં
મારા તરફથી વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ ન કરતાં, આપણા ગુર્જર કવીશ્વર
દક્ષપતરામે એ ઉપર પોતાનું જે અનુમત આપ્યું છે, તેજ આ
કથાની પ્રસ્તાવના રૂપ છે; માટે તે આ સાથે પ્રકટ કર્યું છે, અને
ગોપી આ અંથનો ખરો ઉદ્દેશ સ્પષ્ટ થશે એવી આશા છે.

નડિયાદ, તા. ૧-૫-૯૦

મગ રાગ ભદ્ર, અંકકર્તા.

આ ગ્રંથ વિષે કવીશ્વર દલપતરામનું અનુમત.

બાળલગ્નથી થતી હાનિ વિષે “સરસ્વતી ગુણવંતની કથા” નું કવિતારૂપ પુસ્તક રા. ગણપતરામ રાજારામ ભટ્ટનું રચેલું મેં આદિ-થી અંત સુધી વંચાવી સાંભળ્યું, તેથી મને પરમ સંતોષ પ્રાપ્ત થયો છે. બાળલગ્નથી આપણા દેશમાં અનેક પ્રકારનાં જે જે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું યથાયોગ્ય વર્ણન ઘણી અસરકારક રીતે આ કથામાં કરવામાં આવ્યું છે; જે વાંચતાં પત્થર જેવું હૃદય પણ પીગળ્યા વિના રહે નહિ, એવું તે છે. બાળલગ્નથી કેવાં કળેડાં થાય છે, ના-મનાં કુલવાન ધર જેવાથી બાળકીઓનો ભવ બાળે એવા વર નીવડી તેનો આખો જન્મારો કેવો દુઃખ કરી નાખે છે; તેમજ એવા ધરનાં સાસુ નણંદ તેને કેવાં કંટકરૂપ યમ પડે છે; બાળલગ્નનો લહાવો લેવાની લાહે અતિ ઉમંગે આણેલી વહુ ધરમાં સાંતે કેવી પાંદડે પાણી પાય અને પતિને પરમ વેદનાનું પાત્ર યમ પડે એવી નીવડે છે; વળી બાળવિવાહની ગાંઠે જોડાયેલાં જોડાં ધાતપાતાલિક, અને કાચી વયમાં વળગતા વ્યાધિ આદિક વીટાયેલાં હોવાથી, તેમનું મથકું પરજોતર પાણીના પરપોટા પેઠે કેવું ક્ષણિકનીવડે છે; ધસાદિતુ ચિત્ર એવું તો વિવિધ રીતે આ કથામાં ચિત્રાયું છે કે, તેની ખરી છાપ અંતઃકરણમાં પડ્યા વિના રહેજ નહિ.

બાળલગ્નમાં અનેક દુષણો રહેલાં છે, મળતા વિરોધ નહિ આ-વવાનું એટલે દંપતીના આખા ભવના ક્ષેત્રનું કારણ પણ તેજ છે; જેથી કંઈક કમોતે મરે છે, કંઈક મુળને દુષણ હથ વંદી જાય છે; ઇત્યાદિ દોષોનું દર્શન સારી ચતુરાઈથી આ ગ્રંથમાં દૂકામાં કરાવ્યું છે.

બાળલક્ષ્મી બાળવિધવાપણું થાય છે; અને તેથી ધ્વનીનિનો માર્ગ મોકળો થઈ, બાળહત્યા, સ્ત્રીહત્યા, આદિ અનેક પાપનો સંચાર થાય છે. માટે જો બાળલગ્નનો અટકાવ થશે, તો પુનર્વિવાહના ધારાની વિશેષ આવશ્યકતા રહેશે નહિ,

આ અંથ શુદ્ધ સરળ ગુજરાતી ભાષામાં, સૌ કોઈ સમજી તેનો રસ અનુભવી શકે એવી કવિતામાં રચેલો છે, જે કવિતા તેના માપ પ્રમાણે બરાબર દોષ રહિત છે. કવિતામાં મુખ્ય કરુણુરસ છે, જેના પેટામાં બીજા રસો યથોચિત સમાયલા છે.

સુગ ગુણુગ્રાહી વિદ્વાન પુરુષો આ અંથમાંથી ગુણુનુંજ અહણુ કરશે એવી ભારી ખાતરી છે; બાકી દોષ દૃષ્ટિએ જોનાર દુર્જનો ઇશ્વરના કૃત્યમાં દોષ દેખેછે, તો એવા વિષે હું કશું કહી શકતો નથી. જરૂરખંડનું બહું ચાહનારાઓએ આ અંથને ઉત્તેજન આપી તેનો પ્રસાર વિશેષ થાય એમ કરવું જોઈએ; કારણુ તેથી લોકોમાં નિઃસંશય સારી અસર થશે એમ હું ધારું છું. હું આશા રાખું છું કે, આ અંથ-કર્તા પોતાનો ઉદ્યોગ જારી રાખશે, અને બાળલક્ષ્મી જેવા બીજા હા-નિઝારક વ્યક્તિનો નાશ થવા પોતાની સાચી શક્તિનો ઉપયોગ કરશે, તો લોકોનાં મનને ઉત્તમ બોધ આપે એવા અંથો પ્રકટ કરી શકશે; જેથી દેશને મોટા લાભ થશે. ઇશ્વર તેમને એ માતમાં સહાય કરે. તથાસ્તુ !

અમદાવાદ, } (સહી). કવિ, હસપતરામ રાધાજી.
તા. ૨૪-૩ ૮૬.

અનુક્રમણિકા.

૫૬.

- ૧ અધ્યાય ૧ સૌ. સરસ્વતી અને ગુણવંતનો જન્મ.....૧
- ૨ અધ્યાય ૨ જો. ગુણવંતનું ઉપરીત.....૧૧
- ૩ અધ્યાય ૩ જો. સરસ્વતી અને ગુણવંતનો સમ્મ.....૨૨
- ૪ અધ્યાય ૪ યો. નગરશેત્રે યેર સગ્નમાં વિધ્ન.....૩૪
- ૫ અધ્યાય ૫ યો. સરસ્વતી ને બદાની ગોદરી.....૪૧
- ૬ અધ્યાય ૬ ઠો. સરસ્વતીને સાસરામાં વીતેણી વીતક.....૫૨
- ૭ અધ્યાય ૭ યો. જ્ઞાનમનું સંન્યસ્ત અને પાર્વતીનું મરણ...૫૧
- ૮ અધ્યાય ૮ યો. સરસ્વતીનું પારાવાર દુઃખ.....૮૧
- ૯ અધ્યાય ૯ યો. લક્ષ્મીવદની લીલા અને ગુણવંતનું મૃત્યુ ૭૨
- ૧૦ અધ્યાય ૧૦ યો. સરસ્વતીના દુઃખની પરિણામ.....૧૦૩
- ૧૧ અધ્યાય ૧૧ યો. સરસ્વતીનો લોથ અને કપાનું રહસ્ય. ૧૧૮

વાઝલગ્નથી થતી હાનિ.

સરસ્વતી ગુણવંતની કથા.

અધ્યાય ૧ લો.

સરસ્વતી અને ગુણવંતનો જન્મ.

દોહરા.

- મંદી વિશ્વપતિ હ્રદે, વરે માણું ધરિ વહાણ;
અગવા બાળલગ્નતણે, બહુ દુખદાયક થાય. ૧
- આરાધી અવિનાશીને, વિનવી વારંવાર,
મૃદિધું શિશુવય ૧ લગ્નનો, મમળા અહિં સંહાર. ૨
- વિધનવિનાશક દેવને, પ્રણમી લાગું પાય;
રહે ન સ્થિર મુજ દેશીમાં, લલુવય લગ્ન કદાય. ૩
- બારતીને ધરિ ભાવ હું, મતિ માણું સુખદાય;
કથવા બાળલગ્ન થતી, હાનિ તણી કદાય. ૪
- હિપજે અસર કસર ન રહે, તજે તરત દુખગાત્ર;
મમળા મુરમ્મ વાણી વિમળ, માણું જેમાં માલ. ૫
- ધ્વજી દિત દેશીતણું, બાણું કથા ધરી ભાવ;
ઠજે તિમિર શિશુલગ્નનું, જેનો પ્રૌઢ પ્રભાવ. ૬

૧ બાળપણ. (શિશુ-બાળક.)

ચોપાઈ.

- ધરા વિષે ધારા નામની, નગરી સુંદર હતી દાગની;
વિવિધ રીતે વિકસે તોડમાં, વિવિધ વિવેક દિસે લોકમાં. ૭
- ભોજ સરીખો જ્યાં ભૂપતિ, ત્યાં બીજાં શાની પા રતી;
લક્ષ્મી ને વિદ્યા બે વહે, સમત કરે જેમાં કુણુ ચહે. ૮
- લોક શોક વિણ ભાસે ભવા, નહે ન કોને ખુરી ખલા;
પંડિતથી પંકાતી પુરી, દશા ન કોની જેમાં ખુરી. ૯
- વીર કાગી જે મધ્યે વસે, ગૌધાહણની વહારે ધસે;
વિશ્વવિદિત વ્યાપારી ઘણા, માનવ જ્યાંનામાં નવ મણા.
- સતી પતિવ્રતધારી સહી, જતી જોગમાં ખાડી નહીં;
એવી પુરો ધારાધરણીમાં, જન્મે જન જ્યાં શુભ કરણીમાં. ૧૧
- તેમાં વાડવ વસતો એક, કુલીન ગૃહસ્થ ભરેલ વિવેક,
સદાચારી શિવકેરો ભક્ત, પંડિત પૂરો જાણે જક્ત. ૧૨
- ગૌતમ નામે તે ગુણવાન, મહોપતિ આગળ જેતું માન;
દાનાધ્યક્ષતણા અધિકાર, મજેલ ભૂપતણે દરબાર. ૧૩
- ખાન પાન સુખ લીલા હોર, લક્ષ્મીને વિદ્યા જે ધેર;
નાતપટલ પંકાતો આપ, શુદ્ધ ઉભય કુળકેરી છાપ. ૧૪
- પદ્મની પાર્વતી નામે નાર, શોભતી શીળ-તણે શણગાર;
ગૌતમપાર્વતી પુણ્ય પવિત્ર, દંપતી કેરાં આર અરિત. ૧૫
- સુખવેભવ માણે જે જણાં, ધર્મ વાતમાં ધીંગાં ઘણાં;
સ્નેહ પરસ્પર જળ દૂધ જણો,* દંપતીમાં દુખ હરવા વચ્ચો. ૧૬

રતિસુખ માણે સતી પતિ સાથ, પાવતી પ્રભુ લેખે નિજ નાથ;
એક પત્નીવ્રતવાળો સિદ્ધ, ગૌતમ પણ પોતે ગુણનિદ્ધ. ૧૭

અહ્નિનિષ્ઠ ભાવિક બૂદ્ધેવ, સંતસાધુની કરતો સેવ;
અતિથિ આંગણુ આવે જોઈ, તૃપ્તઆશ થાયે સૌ તેહ. ૧૮

ન્યુન ન સુખમાં દીઠી કંઈ, અર્ધા વય એ રીતે ગઈ;
દુખ પામ્યાં સુખમાં દંપતી, સંતતિ વિણ અકળાઈ અતિ. ૧૯

પાંચ સંતતિ પાછી થઈ, થવાતણી આશા પણ ગઈ;
એથી જૂરી નર ને નાર, સુખ સધળાં લેખે અંગાર. ૨૦

દયામણી દારા દેખતાં, દુખ પામે ગૌતમ ગુણી છતાં;
આપે ધીરજ ને ઉપદેશ, તોપણ તારુણી ન તજે કલેશ. ૨૧

સ્વામી કહે, “શ્યામા સાધવી, નથી વાત કહુંકું તે નવી;
બાળગરની બાળ જશે, આ સંસાર અખિલ* છે વસ્થો. ૨૨

સલ નથી એમાનું કશું, નાશવાન જેમાં સૌ વસ્તું;
કોનાં પુત્ર અને પરિવાર? કોનાં ધન પશુને ધરણાર? ૨૩

જાવુ મેલી સઘ જરૂર, સુખદુખ ખોટું સમજો ઉર;
સ્વપ્નખેલ સરખો સંસાર, જળપૂર સરખો છે નિર્ધાર. ૨૪

માટે મન વાળી* માનની, જુઓ દષ્ટિ ધારી જ્ઞાનની;
ધર્મ સહ સહાયક અંતનો, છે એ બોધ સદા સંતનો.” ૨૫

ઓપાયાની ઢરી.

પાર્વતી પ્રણમીને પ્રતિ પ્રત્યે, વળતી બોલી વેણુ;
“વહાલા ! છે અજ્ઞાન નિવારક, આપ બોધ સુખ દેણુ. ૨૬

* સધળો. * મન વાળીને—મનને સ્થિર કરીને.

- પણ જડમતિ મારીપર એની, અસરે અરે ! નવ લાગે;
ભૂખ્યાને ઉપદેશ કર્યે જ્યમ, ભૂખ ન તેની ભાગે. ૨૭
- તણ પાંખાળે તીરે હૈયું, ભેંધું ભાસે જેનું;
ઉપદેશે આરામ થઈ ઝટ, દુખ જાશે શું એનું ? ૨૮
- રોમરોમ વીંછીનિ વેદના, ડોરોગે રહી લાગી;
આંખે આંસું શું નહિ આણે, અરે ! કહી હતભાગીx ? ૨૯
- મહારાનીને માર પડે તવ, જ્ઞાન ધ્યાનથી ત્રાસે;
વિકળ બને કળ કાંઈ પડે નહિ, પુરૂષ પાડિને નાસે । ૩૦
- શરીર તણે સંબંધે દુખથી, દીન જીવ દેખાય;
ત્યમ મનદુખથી આ આત્મા; પતિ કહો ક્યમ નવ કળપાય ? ૩૧
- દેહદુઃખ ઔષધને યોગે, વૈદ્યા સઘ હશે છે;
મનદુખ મહારાની ઉપદેશે, હણતા સર્વ ગણે છે. ૩૨
- પણ અસાધ્યદુખ દેહતણું, નથિ મટતું વૈંધ વડાથી;
ત્યમ અસાધ્ય મનદુખ નથિ શમતું, જ્ઞાનીતણા ધડાંથી*. ૩૩
- ‘શ્વાસ લગી છે શોષન’ સ્વાર્મો ! એ કહેવત છે નહિ જૂઠી;
હસતું ક્યમ આવે પતિ. હોંશે, ઉરમાં અગની ઉડી ? ૩૪
- જ્ઞાન સુણું પણ ગમ નથિ પડતી, અળખા છું અજ્ઞાની;
સંતતિવિરહ અસાધ્યઆધિપરં; અસર ન થાય કશાની. ૩૫
- અળખાં આંખ થકી થયલાં લાડકડાં બાળ રૂપાળા,
સદન તણી શોભાનાં રત્નો, વદતાં વચનો કાલાં, ૩૬

x અભાગી મનુષ્ય. (તે અભાગિયું માણસ ‘અરે !’ કહી આંખે આંસું શું નહિ આણે ?) * શિક્ષા અથવા બોધથી.
= ધર (હોકરાં ધરતી શોભાનાં રત્નો છે. “મૃદે રત્નાનિ વાલ્કા.”

વિસારતાં કદિ નથી વિસરતાં, રમ્ય રમકડાં મારાં,
હસતાં, હડવાળાં, કાલાં, ચંચળ, ને સમજૂ સારાં. ૩૭
‘મા’ ‘મા’ કહીને મોદ^૧ આપતાં, આવી વળગતાં છાતી;
મીઠાંને પોદાડી પારણે, શુભ હાલરડાં ગાતી ! ૩૮
એ સૌ સીલા લેશ માત્ર પણ, ઉરથી ન ખસે અળગી;
બાળુ નવ અવર હાય ! એ આધિ મનને વળગી !! ૩૯
સંતતિ વિણ સમશાન સરીખું, ધર આ ખાવા ધાય;
વૈભવ વાટ ઉઠેલા મુજને, આ સઘળા સમજાય. ૪૦
હવિત ઝેર સમુ લાંગે, આગે નવ દેખું આશા;
અભાગણી હું મટિ પ્રભુએ, નિજ દરવાજા વાસ્ત્યા ! ” ૪૧
આમ કહી આંસ ડળકાવી, ડગાવી દે નિજ કંથ;
સ્થાભાકેરી શેઠકવરાજે, પતિ બૂલે નિજ પંથ. ૪૨

છપ્પા.

બૂલવણીનો ખેલ, ખલકનો જોતાં બાસે;
બલા બલા ભડવીર, શાની બૂલીને વધાસે;
કાચે સૂત્રે સજડ, બાંધિયા બુધને બહાદુર;
ઝૂગળજનૃણા માંહિ, મુઆ શાણા ને મહાશૂર;
સંસાર અસાર સમુદ્રમાં, ચલવિ નાવ વરા કો સદા,
રે ! જ્ઞાનપ્રથ બૂલ્યો ન કદિ, કર્ણ સુણ્યો ન દિઠો કદા. ૪૩
જોગી જંગલ વસી, યોગ પાળે વૌતરાગી;
તે પણ પલુચૂડીને, આય પૂરા અનુરાગી;
પરદુખ દેખી દ્રવી, પ્રેમપાશે બાંધાયે;

પશુથી બાંધી પ્રીત, વિયોગે બ્યાકુળ થાયે;
 જડભરત જીવ તજતાં અહો, મૃગમાં* મન વળગી રહ્યું;
 જપ તપ દહ કીધાં જ્ઞાનથી, પણ તે માયાજળ વહ્યું ॥ ૪૪
 દોહરા.

નિર્જનવન વસનાર હરિ-ધ્યાન સદા ધરનાર,
 પરદુષ્ટ દેખી પરજળી, ખેદિત ખચિત થનાર. ૪૫
 તો નિજ સ્ત્રી સંતાપથી, પુરુષ ધરે ક્યમ ધીર;
 સ્થામા છે સ્વામીતણું, નિશ્ચય અર્ધ સરીર. ૪૬
 આંખતણી કીકી સમાં, હસતાં રમતાં બાળ,
 મરણુમરણુ સંભળાવતાં, તાતતણા શા હાલ ! ૪૭
 તોપણ ગૌતમ ગુણનિધિ, ધરિ ગંભીરતા ગાન,
 સમજાવે નિજ સુંદરી, જે છે સદ્ગુણપાત્ર. ૪૮
 ઘટ ધાયલ નિજ છે ઘણું, રહી ઉપર હુશિયાર,
 સ્થામાનું સાંતવન કરે, નભવા નિજ સંસાર. ૪૯

* હરણુમાં-ભરત રાજા સકળ રાજ્યરિદ્ધિ અને સંસારનો ત્યાગ કરી કેવળ વીતરાગી થઈ નિર્જનવનમાં ઇશ્વરભક્તિ અને તપમાં કાળ નિર્ગમન કરી મોક્ષ મેળવવા ગયા હતા. ત્યાં સિંહની ગર્જનાથી ત્રાસેલી હરણીનું ગર્ભથી ગંગામાં પડેલું બચ્ચું તેમને હાથ આવ્યું હતું, તે સાથે તેમને માયા લાગી હતી, જેથી મરતી વખતે જીવ તેમાં રહ્યો અને મોક્ષ મળી શક્યો નહિ. આટે ફરી તે જડભરત થયા. જેમણે સુખ દુઃખ સમાન ગણી કશામાં ધ્યાન આપ્યું નહિ, આ કયા ભાગવતમાં છે.

દૃષ્ટોતો અવનવાં, પત્નીને પરિતોષ,
ઉપજવે આદર દૃષ્ટ, સામની તજવા શોષ. ૫૦
'ત્રત નીચ આચરવા રૂડાં,' દે સુંદર ઉપદેશ;
'અભિલાષા એથી ફળે,' એવો ધરી ઉદેશ. ૫૧

ચોપાઈ.

ધધરપર દૃઢ શ્રદ્ધા ધરી, સદા ચાર પાળે સુંદરી;
દાન પુણ્ય દંપતી અતિ કરે, યજ્ઞ યાગ ગૌતમ આદરે. ૫૨
એમ કરતાં દિન બહુ ગયા, પ્રસન્ન પ્રભુ તેઓપર થયા;
રામા કેરી પહોંચી રણી*, વામાં વેળા પાછી વળી. ૫૩
રહ્યો ગર્ભ ગુણવંતીને તદા, માનની થઈ આપે મનમુદા;
સ્વામીને સુખ ઉરમાં હવું, પ્રભુ સુખ દેશે કંઈ પણ નવું. ૫૪
આશા ખેને પ્રગટી ઊર, હરખ હવો એથી ભરપૂર;
દંપતી સુખપર આવ્યું નર, નજી દુખ નજી સૌ દૂર. ૫૫
ગૌતમ ધરણીની† સંભાળ, રાણે રીત રૂડી એ કાળ;
ખાનપાન સુખ માગે જોહ, હાજર તરત કરે નર તેહ. ૫૬
રાજિ રાખવા રામા તદા, તત્પર રહે સ્વામી સર્વદા;
ગર્ભ આળ વિણુ જનમે જેમ, તજવિજ નાથ કરેછે તેમ. ૫૭
જતન જતનું જીવતી કરે, ઉદર ગર્ભ જેથી ઉધરે;
મનમાં મગ્ન થતી માનની, વધી કાંતિ જોતાં વાનની. ૫૮
પ્રજ્ઞ મામ નવ વીલા યદા, પ્રસવ હવો તનયાનો તદા;
આનંદ ગૌતમને આગારx, પ્રગટ્યો પાર વનો તે વાર. ૫૯

* ખુશા (તે સ્ત્રીની આશા પ્રણી, એ અર્થ.) † ધરની સ્ત્રીની. x ધર

પશુથી બાંધી પ્રીત, વિયોગે વ્યાકુળ થાયે;
જડભરત જીવ તજતાં અહો, મૃગમાં* મન વળગી રહ્યું;
જપ તપ દૃઢ કીધાં જ્ઞાનથી, પણ તે માયાજળ વહ્યું ॥ ૪૪

દોહરા.

નિર્જનવન વસનાર હરિ-ધ્યાન સદા ધરનાર,
પરદુષ દેખી પરજળી, ખેદિત ખચિત થનાર. ૪૫

તો નિજ સ્ત્રી સંતાપથી, પુરુષ ધરે ક્યમ ધીર;
શ્યામા છે સ્વામીતણું, નિશ્ચય અર્ધ સરીર. ૪૬

આંખતણી કીકી સમાં, હસતાં રમતાં બાળ,
મરણુમરણુ સંભળાવતાં, તાતતણા શા હાલ ? ૪૭

તોપણ ગૌતમ ગુણનિધિ, ધરિ ગંભીરતા ગાત્ર,
સમજાવે નિજ સુંદરી, જે છે સદ્ગુણપાત્ર. ૪૮

ઘટ ધાયલ નિજ છે ધણું, રહી ઉપર હુશિયાર,
શ્યામાનું સાંતવન કરે, નભવા નિજ સંસાર. ૪૯

* હરણમાં-ભરત રાજા સકળ રાજ્યરિક્ષિ અને સંસારનો ત્યાગ કરી કેવળ વીતરાગી થઈ નિર્જનવનમાં ધ્રુવરક્ષિત અને તપમાં કાળ નિર્ગમન કરી મોક્ષ મેળવવા ગયા હતા. ત્યાં સિંહની ગર્જનાથી ત્રાસેલી હરણીનું ગર્ભથી ગંગામાં પડેલું બચ્ચું તેમને હાથ આપ્યું હતું, તે સાથે તેમને માયા લાગી હતી, જેથી મરતી વખતે જીવ તેમાં રહ્યો અને મોક્ષ મળી શક્યો નહિ માટે ફરી તે જડભરત થયા. જેમણે સુખ દુઃખ સમાન ગણી કશામાં ધ્યાન આપ્યું નહિ, આ કયા લાભવતમાં છે.

દષ્ટ દૃષ્ટો અવનવાં, પત્નીને પરિતોષ,
 ઉપજવે આદર દષ્ટ, સામની તજવા શોષ. ૫૦
 'વ્રત નીમ આચરવા રૂડાં,' દે સુંદર ઉપદેશ;
 'અભિલાષા એથી ફળે,' એવો ધરી ઉદેશ. ૫૧
 આપાઈ.

ધરપર દટ શ્રદ્ધા ધરી, સદા ચાર પાળે સુંદરી;
 દાન પુણ્ય દંપતી અતિ કરે, યજ્ઞ યાગ ગૌતમ આદરે. ૫૨
 એમ કરતાં દિન ખલુ ગયા, પ્રસન્ન પ્રભુ તેઓપર થયા;
 રામા ફેરી પહોંચી રણી*, વામા વેળા પાછી વળી. ૫૩
 રહ્યો ગર્ભ ગુણવંતીને તદા, માનની યઈ આપે મનમુદા;
 સ્વામીને મુખ ઉરમાં હવું, પ્રભુ મુખ દેશે કંઈ પશુ નવું । ૫૪
 આશા બેને પ્રગટી ઊર, હરખ હવો એથી ભરપૂર;
 દંપતી મુખપર આવ્યું નર, જાણી દુખ જાશે સૌ દૂર. ૫૫
 ગૌતમ ધરુણીની† સંભાળ, રાંખે રીત રૂડી એ કાળ;
 ખાનપાન મુખ માર્ગે જોઈ, હાજર તરત કરે નર તેહ. ૫૬
 રાજી રાખવા રામા તદા, તત્પર રહે સ્વામી સર્વદા;
 ગર્ભ આળ વિણ જનમે જેમ, તજવિજ નાથ કરેછે તેમ. ૫૭
 જતન જાતનું જીવતી કરે, ઉદર ગર્ભ જેથી ઉધરે;
 મનમાં મગ્ન થતી માનની, વધી કાંતિ બેતાં વાનની. ૫૮
 પૂર્ણ માસ નવ વીસા યદા, પ્રસવ હવો તનયાનો તદા;
 આનંદ ગૌતમને આગારx, પ્રગટ્યો પાર વનો તે વાર. ૫૯

* ખુશા (તે સ્ત્રીની આશા ફળી, એ અર્થ.) † ધરતી સ્ત્રીની. x ધર

- હરખ હવે ગૌતમને ઊર; પાર્વતી પુલકિત*. થઇ ભરપૂર;
દાન પુણ્ય કીધાં દિલ વડે, વિધ્ન કાંઈ જેથી નવ નડે. ૬૦
- તરિયા તોરણ બાંધ્યાં ધાર, દૂધે ચોક કર્યાં ચીકાર;
રીઝ આપી મનમાની સાર, સેવક જનને ખૂની ઉદાર. ૬૧
- સગાં સહોદર સંતોષિયાં, જન ઝાઝાં જેથી હરખિયાં;
જાણા જેથી તેડી કરી, જન્માક્ષર વિધિ હરખે કરી. ૬૨
- પુત્રજન્મ જેવો આનંદ, પુત્રીમાં માન્યો સુખકંદ;
સરસ્વતીનું ધરિ અભિધાન. મનમાં સુખ પામ્યો મતિમાન. ૬૩
- અઘૌઠિક ભાસી અભંડી, x રૂપ દેવકન્યા શું નકી ।
દિન દિન વપુ ને રૂપે વધે, ચંદ્ર જેમ શુદ્ધમાં નભાં મધે. ૬૪
- માતા પ્રેમ વધે ભરપૂર, વર્ષામાં નદીનું જયમ પૂર;
તાત સ્નેહસાગર સર્વદા, સભર ભર્યા ઉણા નવ કદા. ૬૫
- લાલનપાલન પુત્રીતણું, દંપતી રોજ કરંતા ધણું;
પટ આભૂષણ વિવિધ પ્રકાર, પહેરાવે ઉરને ઉદ્ગાર. ૬૬
- શુભ હાલરડાં મા ગાવતી, હિરમાં લકને ઝિજાવતી;
રીઝાવી રડતી રાખતી, સુખ મીઠા શબ્દો ભાખતી. ૬૭
- ખમા ખમા કરતી હરવડી, જરા કાંઈ ધાતાં માવડી;
ભાપા ભાવ થકી શીખવે, સમજણ પાડીને ધર્મ સવે. ૬૮
- દશ્ય પદાર્થતણાં લઘુ નામ, શીખવતી માતા સુખધામ;
સરળ શબ્દમાં કહિને વાત, ખુશિ કરતી મોદેથી માત. ૬૯

અઢી વર્ષની થઇ બાળકી, તાત માત મનદુખ ટાળકી;

એવે માતાને મન ગમ્યાં, વપુમાં^૧ ચિહ્ન વિલસતાં રમ્યાં । ૭૦

દોહરા.

અકળ-કળા અવિનાશીની, જોતાં જગત જાણાય;

લીલાનું સૂકું બને, સૂકું લીલું થાય. ૭૧

ભૂં તેહ દલવાય છે, ઠાલું દીક બરાય;

ગાંગો ગાંગાશા બને, ધનછ ધનો ભણાય. ૭૨

રોગી રોતો થાય ને, માતો માંદો હોય;

પુત્રવતી વંઝા થતી, વંઝા સુતસુખ જોય. ૭૩

હૃવતાંને સુખ દુખ મળે, ફળે આશ દિન કોય;

વળે ન વિષ પીધે કદા, મુવે નવૌન નવ જોય. ૭૪

પાર્વતી ફળ ફેફટ થયાં, ઉલ્લી અબળા વેલ,

કુલિ કાલિ સંતાનકળ, અનુભવવા આ વેળ. ૭૫

ગર્ભ બીજો ધરિ ગેહિની,^૨ ગૌતમ ફરતી જોય;

ધમ્મજે સુતકળ પામવા, મહદાનંદે સોય.^૩ ૭૬

અબળા પણુ ધમ્મજે અશુ, આતુરતા ધરિ ઉર;

સુતનો સંભવ સો વસા; જાણી ચિહ્ન જરૂર. ૭૭

બાકી શી હોય બાળકો, ખરૂં બાપનું ધનંડ

મા દુખનો મેલાણુ વળિ, જોલ જોનની અન્ય. ૭૮

૧ શરીરમાં (તે સ્ત્રીના શરીરમાં સારી નિશાનીનાં ચિહ્ન
તેણીને ગમે એવાં જાણવા લાગ્યાં-મતલબ તે ગર્ભવતી થઇ.)

૨ ધરતી સ્ત્રી. ૩ તે.

- આવે ઉર અળખા તણે, આવા બહુ ઉદ્દગાર;
 પુત્ર પૂત^૧ પરિયા પડયા, ઉદ્ધારે નિર્ધાર. ૭૯
- જતન કરે બહુ જાતનું, પાળે પથ્ય પ્રમાણ;
 જેથી નિજ શુભ ગર્ભને, હોય ન કશિએ હાણ. ૮૦
- સ્વામી પણ સંભાળ બહુ, રાખે રૂડી રીત;
 પત્નીથી ક્ષણ પામવા, પ્રાદી ધરિને પ્રીત. ૮૧
- ગોવિંદની ગતિ ન્યારીથી, ગમતું થયું આ વાર;
 પાર્વતી પુત્રપ્રસવ હવે, વર્ત્યો જય જયકાર. ૮૨
- ભૂખ્યાંને બોજન મળે, નિર્ધન પામે ધન;
 દંપતી દશ ગણિ તેથિ ખુશિ, વ્યાપી હરખ્યાં મન. ૮૩
- પગુને પગ આવતાં, અંધાને શુભ આંખ,
 તે સુખ તે બે પામ્યાં, અપંખ પામે પાંખ. ૮૪
- ખુશિના ખળકા ના ખળ્યા, ઉજળ્યો દધિ^૨ આનંદ;
 હર્ષભરતિ આગળ વધી, ઘસડયો ઉરઆકંદ.^૩ ૮૫
- ઉત્સવવિધિ આ વારની, મુખ વર્ણો નવ જાય;
 પુત્રીવેળથી પાંચ ગણિ, વાત બધે વખણાય. ૮૬
- જન્મજોગને અનુસરી, પુત્ર નામ ગુણવંત,
 ધાર્યું ગૌતમ ગુણનિધિ, ચતુર વિચારી અંત. ૮૭
- જ્યમ જ્યમ દિવસ જતા ગયા, અર્બક^૪ ઉછર્યો એમ;
 માતાપતાનો પિતાનો પીયૂષો,^૫ પામી સુખકર પ્રેમ ૮૮
- લાડકોડવર્ણનકથા, કથતાં લાંબું થાય;
 સમય જતાં પાછું શું થયું, કહિશ બીજે અધ્યાય. ૮૯

૧ પૂત નામનું નરકછે. “પૂતાત્ ત્રાયતે પુત્રઃ” પુત્ર પૂત નામના નરકથી પોતાના પરિયાને તારે છે. ૨ સમુદ્ર. ૩ કલ્યાણ. ૪ છોકરો. ૫ અમૃત.

અધ્યાય ૨ જો.

શુણ્વંતનું ઉપવીત.

ચોપાઠ.

- એક દિવસ ગૌતમ ગેહિની, નાથ પાસ ગેશી નેહિની,
વાત કરે મન વશકારિણી, ચતુરા ચિત્તેરી હારિણી. ૧
- “સ્વામીનાથ, સુખ દાતા અહો ! કહો કશું ચિત મધ્યે અહો ?
કર્તારે કરુણા શુભ કરી, નેથી ગત ખાજ સુધરી. ૨
- અવસર આ આવ્યો ઉજ્જો, અતમાં લાભ કરો નવ મળ્યો;
પૂર્વ સંતતિ દધ દિવ દોહ, ઉછરી નરી વહિ મરણપ્રવાહ ! ૩
- લહાવો જેમાં કંઈ નવ મળ્યો, પણ પ્રભુ ઉતર વયમાં ફળ્યો;
તો આ અવસર ક્યમ ચૂક્યે ? મળા મોજ તે ક્યમ મૂક્યે ? ૪
- નથી ઘડીતો અહિં નિર્વાર, પળમાં શું કરશે કર્તાર ?
તો પળ સોના સરખી મળી, બવા ક્યમ દેરી જે ફળા ? ૫
- ખુશી કીધી ખાઈ પી ખરી, આભૂપણપટ વિધ ‘વિધ’ ધરી;
ન્યારિ વાત આ તો છે નરી, જેમાં ખુશિ ખલકે* છે ખરી ! ૬
- લખેશરી સુખ હોયે લાખ, સંસારે સાચી શુભ શાખ,
પણ જે વિણ સુખ લેખે રાખ, રાખીને અદ્દો અભિલાખ, ૭
- તે સુખ સંતતિતણું નિર્ધાર, છે સંસારતણો જે સાર,
હોય જેહને તે વિધિ અંક, રાજે x સંતતિ ચકિ પણ રંક. ૮

* દુનિયામાં. (જે વાતમાં દુનિયામાં ખરી ખુશી રહેલી છે,
એ વાત તે છોકરાંની સમજની.) x. રોપ્પે.

- કોડપતિ ઉર પામે કલેશ, લૂખા લહાવ ગણે સૌ શેષ;
 સંતતિ સુખવિણુ ન્યાળે ન્યૂન, સમૃદ્ધિ સૌ સંમળે મન શન્ય. ૯
- સુતવિતનો જેને સંબંધ, તેને 'સોનું' અને સુગંધ—
 મળ્યાં મહીતળમાં માનવાં, નથી વેણ કહુંછું તે નવાં. ૧૦
- પ્રભુએ પૈસો દીધો પૂર, જેથી મોજ કરી ભરપૂર;
 દયા દાન ને સુખ ઉપભોગ, અનુભવિ બારે માણ્યા ભોગ. ૧૧
- ઉણમ પ્રભુએ પૂરી કરી, સંતતિધન અર્પી નરહરિ;
 તો લહાવો તેનો લીજિયે, કેમ કમુર એમાં કીજિયે? ૧૨
- છવતાં જોગવિયું તે ખરૂં, માટે વિનતિ વહાલા કરૂં;
 લમ્ લાડકીનાં નિર્ધાર, આ વર્ષે કરવાં આ વાર. ૧૩
- લાડકડાને દંધ ઉપવીત, લમ્ કરો ધડોં જય લલિત*;
 પેટસંતતિ પરણાવતી, વિવાહ વિધિ શુભ વર્ણાવતી. ૧૪
- ખરો લહાવ છે એ સંસાર, હરખ વિવાહ સમો નવ સાર;
 સાર અર્ધ વય વીત્યે સર્વો, તો વિચાર જોઇએ કંઈ કર્યો. ૧૫
- આઠ વર્ષની ચંદ્ર બેનડી, ઉછેરવે હરકત નવ નડી;
 પાંચ વર્ષનો પુત્ર પ્રમાણ, હવે ન ઉપજી કશિયે હાણ. ૧૬
- એથી હરિની મરજી એમ, સુખ દેવાની દીસે તેમ;
 માટે સુખઅવસરનો લહાવ, લેવો અજરૂં કર્યા વિણ નાવ !
 છવતાં જોયું તે છે ખરૂં, અધિક કંથજી શું ઊચરૂં ?” ૧૭

દાહરા.

ગીતમ કહે, “ શુણુ ગેહિની, ભાવિક બોળી ભામ;†
 તંતું તર્કવિતર્કના, તજ તું તરત તમામ. ૧૮

- જન્મ, મરણ, ને પરણું છે, કરણહારને^૧ હાથ;
 મનોરથો મિથ્યા વહે, માનવિયો નિજ માથ. ૧૯
- અવસર આવે શ્રીહરિ, કરશે પૂરી આશ;
 સંતતિની જો મુંદરી, ક્યાં હતિ સ્વપ્ને આશ ? ૨૦
- વેળા નથિ વહિ વહાલિ હજિ, સમય ધણો છે શુદ્ધ;
 અપકવ ફળ છે આપણાં, તવ નવ કર જકવશુદ્ધ. ૨૧
- વેળા વિણ ફળ વેડિને, કરી ન લાઘવે લ્હાણુ;
 સ્વાદ ન મનમાન્યો મજે, ઉપજે એમાં હાણુ. ૨૨
- આશા પૂરણ કોમની, નથી થઈ નિર્વાણુ;
 છેડો તેનો છે નહિ, પદ્મનિ । કહું પ્રમાણુ. ૨૩
- લાલચ લાખ મજે છતે, લૂપી અહિં લેખાય;
 તૃષ્ણા તન અટકી પડે, પુષ્ટ બહુ પેખાય. ૨૪
- સંતોષામૃત પાન કરિ, ધરવો શુભ પરિતોષ;
 સમયતણાં ફળ સાંપડે, સજવો ઉર સંતોષ. ૨૫
- મૃત વિત દારા સાંપડે, પણ ન કહે જન પૂણુ;
 અધિક અધિક આગળ વધે, તૃષ્ણાતરણી^૨ તૂણુ.^૩ ૨૬
- માટે માની માનની, મુજ વાયક ધર ધીર;
 બનશે બનવા કાળમાં, કાળજંકું કર સ્થિર. ૨૭
- ધારે જન નિજ ધ્યાનમાં, 'હુંજ કંઈ તે થાય';
 સ્વાન શકટ^૪ હેઠે યથા, વૃથા માન ધરિ જાય. ૨૮

૧ કર્તાના હાથમાં. ૨ તૃષ્ણારૂપી હોડી. ૩ ઊતાવળી. (જેમ જેમ માણસને જોઈતી ચીજો આવી મળે છે, તેમ તેમ આસાની હોડી ઊતાવળી આગળ વધે છે.) ૪ ગાડું.

- ગોવિંદનું ગમતું થશે, તને તું ફિકર તમામ; ૨૬
- ધણીનું ધાર્યું થાયછે, માનવી ફેગટ મામ*.
- માતપિતાને ઉર વિષે, મુજ વિવાહ અભિલાષ.
- હતો ધણો પણ ના ફળ્યો, પહોંચ્યાં સ્વર્ગવિલાસ. ૩૦
- પત્રીશ વર્ષે પરણ્યો, તુજથું તુજ વય આર;
- પ્રકવ વયે ફળ પ્રીતનું, અનુભવિયું સંસાર. ૩૧
- જેને જેથું કામ છે, તેને સમજણ સાર.
- આવે મેળવિ આપવું, તે ગમતું નિર્ધાર. ૩૨
- અથવા હરિ ઇચ્છા વડે, ભને ન એવો યોગ;
- તો તે તેનું મેળવે, સમજી યોગ્ય અયોગ્ય. ૩૩
- પરણાવવાનો લહાવ છે, પાંચ દિવસ પિતુમાત;
- પરણનારને તો દિસે, ભવ બાંધો ભલિ ભાત. ૩૪
- તો તેના શુભ કામમાં, નિજ લહાવાને માટ;
- અયોગ્ય સમયે માતપિતુ, શીઠ કરે ઉચ્ચાટ? ૩૫
- સંતતિનું મુખ સાંપડ્યું, શોભ્યું આ ધરસુત;
- આનંદે બેઠેરિયાં, પ્રીતે પુત્રીપુત્ર. ૩૬
- કલા મીઠા શબ્દ શુભ, શુણી રીઝ્યાં દિનરાત;
- એ લહાવા આગળ અહો! બીજાં મુખ શા માત? ૩૭
- શુભાખ સરખા ગાલ ને, અરુણ મલકતું મુખ,
- ચુંબન એવા ગાલનું, કરિને ભાગી ભૂખ. ૩૮
- એ લહાવાથી નથી અધિક, લગતણો અહિં લહાવ;
- પરણનારને તો ખરો, લગ્ન સમયનો લહાવ. ૩૯

એમનેમ સમજે નહિ, પરચુવું તે શા માટે,
 એવાં બાળક છે હજી, તો ક્યમ કરવો કાક ? ૪૦
 સુધારવા નિજ સંતતિ, સમય આજ અવકાશ,
 ધરણાવવાનો પદ્મની, પૂર્ણ દિસે પ્રતિકૂળ. ૪૧
 સરસ્વતી સુખદાયની, શીખેછે રમુવંશ,
 કાવ્યકામ કાચું હજી, સમજે ગાયન અંશ. ૪૨
 અમર^૧ અને રૂપાવળી, શુભવતો ધરિ ધ્યાન
 શીખે સજ્જન યદ્ય ખરો, પણ હજિ છે નાદાન. ૪૩
 આવાં કાચાં બાળકજી, પડવ યથા વિણ હાલ,
 જાંજળે ક્યમ જોડવાં ? અગડે એમાં તાલ. ૪૪
 તનયાર તન^૩ ક્યમ પહેરવું, સમજે નહિ બહુ મીઠું,
 તન^૪ નાસે નાસે છળે, બાવાની ધરિ ખીક. ૪૫
 તો એવાં બાળકતણો, વિવાહ કરવો શોય ?
 વનિતા વિવાહ એ નથી, જરૂર વિચારી જોય. ૪૬

ચોપાયાની દેશી,

વનિતા બ્રાહ્મણ યદ્ય અતિ ઉરમાં, શુભી કંથ ઉપદેશ,
 પદ્ય પાળવું શુભિ રોગી ન્યમ, કાળજ પામે કલેશ. ૪૭
 અરચતી અણુગમતી લાગી, વાત સ્વામીની એમ,
 સુખકારી કડવું ઔષધ, કંપાવે ઉરને જેમ. ૪૮
 નાથે નેહ ધરી કરિ કરિને, વર્ષાવી શુભ વાણી,
 સુંદરી લેશ ન ગ્રહણ કરી, ન્યમ પત્થર ઉપર પાણી. ૪૯

૧ અમરકાશ. ૨ છોકરી. ૩ શરીર. (છોકરી શરીરે લૂગડું કેમ પહેરવું તે બરાબર સમજતી નથી.) ૪ છોકરો.

માનતીને બહુ રીત મનારી, શુંથી સમજણુ જાને; ૫
 માતી નહિ, સાચું તે શું છે, જ્યમ નાસ્તિક નવ માને. ૫
 આતુરતા અંધારું બહુ, અમળા ઉરમાં અવરાયું; ૫
 ખોળીમાં બ્રમ ભૂત તૂત કરિ, જાણે જંઘ ભરાયું. ૫
 ખોલી બળ આણીને અમળા, આંખે આંસુ આણી; ૫
 'જાણી નાથ તમારી સમજણુ, તક' ન કરશે તાણી. ૫
 ઘેલી ગરની* નાત આપણી, વળિ ઘેલા સૌ લોક; ૫
 બાળક બહુ હોંશે પરણાવે, સમજણુ સૌની ફોક. ૫
 નાત પટલ છે નાથ આપ, તવ ક્યમ નવ અંધો ધારો ? ૫
 બાળલક્ષ કરતાં જાતિ જન, બળ કરિ ક્યમ નવ વારો ? ૫
 વારો શી રીતે ખીજાને, વિપરીત કહિને વાત ? ૫
 તોલ તમારો થાય લહાં નવ માને સધળી નાત. ૫
 નારી ધરતીનેજ ગમે તે ક્યવું સરળ જણાય; ૫
 નર આગળ નારી છે નિર્બળ, તરણા તોલ જણાય. ૫
 આખા આ ભવમાં શુભ ભાગ્યે, આખર અવમર એવો. ૫
 આવ્યો વિધિયોગે x શુભ વિધાં અહિં કરવા લાયક જેવો. ૫
 એથી ઉરમાં હવિ અભિક્ષાપા, રાખે જે સંસારી; ૫
 વસ્તીમાં વસતાં નરનારી, રાખી ન શકે વારી. ૫
 વારિ નયણે હુંજ ભરી, અટકાવું એ અભિક્ષાપા; ૫
 ન્યારી વૃત્તિ નાથ તમારી, નિરખી નાંખું નિસાસા. ૫
 મોડ ધાલિ મનગમતો, રાતો હાથ થયો નવ મારો; ૫
 રામણુદીવો કર નવ ધરિયો, વ્યર્થ ગયો જન્મારો. ૫

* મોટી. x દૈવયોગે. (વિધિ-ગ્રંથા. અધિકર્તા.) † શુભ કિં

બારે વર્ષે રાગોન્નેગોx મળ્યો આપણો એવો;
 'બાધને દે નહિ, બાધને લે નહિ' એ કહેવતના જેવો. ૧
 સંતતિને સહભાગ્યે સ્વામી, સમય નથી આ તેવો;
 તો રૂડા અવસરનો લહાવો, કેમ ન લેવો દેવો ? ૧
 વળી વિચારો વાત હૃદયમાં, એમાં હિત છે ભારે.
 ચિત નથિ તેપર નાથ તમારું, માટે વધુ' મારે. ૧
 સંતતિ આખર નાનાં, સહાયક કોઇ નથી અહિં વાર;
 સખળાં સંબંધી મેળવવા ઉરની વાત ઉચારું.
 ધામ અને ધન હોય તથાપિ, હોય ન ઓથ અરેરે !
 રૂઝે તે બાળક બહુ રીતે, ચર્ચાખુવાર ખરેરે !!
 લહાવ અને' છે લહાણુ તેયિ મેં, વાત વિવા'ની ઉચારી;
 તત્વ તપાસ્યા વિણુ તેનું પિયુ, તુમ્હ ગણી મતિ મારી.
 હજવું લોહી અરે લલનાનું, § નર કિમ્મત નવ લેખે;
 અખળા આળ ભરી ગણિ આપે, હરેક વાત ઉવેખે.÷"
 આમ વદી વામા એ વેળા, પાર્વતી આસ આણી;
 જૌતમશમ ગળ્યો, સમન્થો ઉર, મતિ પળમાં પલટાણી.
 રામાહુક આગે રામે નવ, વિવેક લેશ વિચાર્યો;
 તો ગેહિનો આગે ગુણી જૌતમ, કવણુજ માત્ર ગિયારો.

છરખા.

રામા હૃદયી રામ, હૃમયુગ વ્દણી ધાયા,
 સીત હરણુ દુખ મન્યું કમાણી એહ કમાયા;
 મોહિનીહૃદયી મોહી, હસ્ત માથે મૂડીને,

x તાકસંગો. § સ્ત્રીનું. ÷ અવગણના કરે.

ભસ્મામુરં ઝટ ભસ્મ થયો, નિજ વરં ચૂકીને;
 જીવતી હઠમાં જોખમ ધણાં, જર જિવં જશંતી હાણુ છે;
 ગણપત ગેહિનીં હઠ વિશ્વમાં, બેઠેતી નદીની તાણુ છે. ૮૧

પાર્વતીવચનપ્રવાહ, નાવમતિનાવડું તણાયું;
 સમજણુતાણું સુકાન, હાથ નવ રહ્યું જણાયું;
 દદ વિચારનો કુવાયંબ, કકડી-મરડાયો;
 પૃથ્વ્યાગ પળ માંહિ, તરત જોતાં તરડાયો;
 એથી સ્થિતિ ગૌતમરામના મનની આમ થઈ હવે;
 સંક્ષેપે સાર કથું શુણો, શ્રોતા સૌ યદને સવે. ૮૨

ગૌતમ મન ગણ્યું એમ, ભણ્યું ભાગ્યે જો છે,
 તે નથિ કેવળ તુચ્છ, સ્વચ્છ ફળ એમાંએ છે;
 વકરે વિશ્વાસથી કર્યા જેવું છે કામ;
 આરત ને અર્ધોરાઈ, નજો નહિ જગમાં તામ;
 નાટ માનનીમન માનતું, યાવા દેવું માહરે;
 કામનીંએ કલેશ કરી કદી, હઠં નથિ કીધી કપાહરે. ૮૩

જરા ઉપડતે બોલ, નથી જીવતી આહિં બોલી;
 બાળા બનિ બહાવરી, બોલ આજે બહુ બોલી;
 બ્યંબન બોલ બનિતાય, વિવેક તણ મુખ વંદિયાં;

x વરદાન. (એને વરદાન હતું કે જેને માયે તું હાથ મૂકશે તે બળી ભસ્મ થશે. મોહિનીએ એને માયેજ એનો હાથ મૂકાવ્યો, જેથી તે બળી ભસ્મ થયો. પુરાણમાં આ વાત પ્રસિદ્ધ છે. એમાંથી ત્રી ચરિત્રની માયાં જોવાની છે.) § ધણી-ધણીની મુદ્દિરૂપી વહાણુ-મર્મના બોલ-જેમાંથી અનેક અર્થ થાય.

રામા ધરી ઉર રીસ, રાતિ ચર્ધ આપ્યા રદિયા;
એથી અપમાન થયું ગણી, રીસ ન મુજ મન વ્યાપતી;
દેખીને ઉર પ્રગટે દયા, કામની ક્લેશે કાંપતી. ૮૪

ભવ બાધો ભામતી, ભાવ મુજ ઉપર ભારે.
ધાર્યો જ્યમ દૃઢ ભક્ત, અખિલધાતા^૧ પર ધારે;
વેદવચનતી તુલ્ય, વેણુ મુજ માન્યાં મહિલા;^૨
મન ઉપજાવે મોહ, માનનીના ગુણ મહિલા^૩;
પલટઈ ગઈ આ પગ પદ્મની, અંતર આધિ^૪ બેપડે;
સમગ્ર જ્યમ સન્નિપાતથી, ધૈર્ય^૫ તણ ન મહે ધડે.^૬ ૮૫

રોગી પર શી રીસ, શીખ નવ ઠામજ નેતું;
દયા ધરી દિલ માંહિ, કિન્ને આપધ ઝટ એતું;
ત્વમ માનનીમન-રોગ જવા મન ગમતું તેને,
કડું હવે આ કાળ, શાંતિ સુખ યાચે એને;
ઉર વિચાર એવો આદરી, ગૌતમ ગેહિનીશું વધા,
બળ અબળા પામિ એથિ બહુ, શ્રેષ્ઠ પાક બલે સધ.^૧ ૮૬
“પ્રિયા અહો પદ્મની, શોચના તજ તુજ મનની;
ધાર્યું તુજ ઝટ, ધરો, ધારણા ચર્ધ મુજ મનની;

૧ આખી સુદિને. ધારણું. કરનાર-સુજનાર ઇશ્વર. ૨ સ્ત્રી.
૩ માહેતા, ૪ મનનું. ૫ ધારણું-આપમાં. ૬ માફક આવ્યો.
(સારો પાક બાધો હોય ને તે માફક આવવાથી કાયામાં જેમ કૌવલ
આવે છે, તેમ પોતાને ક્યતી વાત પતિએ કહેવાથી પાર્વતીના
શરીરમાં બળ આવ્યું. તાત્પર્ય: એ કે હર્ષ પામી ઉમંગમાં આવી.)

વાર હવે નવ થશે, સારું લું લેજો શોધી;
 ક્લેશ તથા કામની, વિચારો તજ તુજ કોપી;
 હસિ ખોલિ હજે કરવાનું તે વદ મનમગનું માનની;
 શુભ વિધિ લગ્નાદિક કામમાં, જરૂર દિશે તુજ જ્ઞાનની. ૮૭

ઉપવીત ઉત્તરવળ મને, ધુનને કટ આવ દહએ;
 પછી ધરીને પ્રીત, લહાવ લગ્નાદિક લહએ;
 બેઠતી વસ્તુ વિવિધ, મંગાવો મનને ગમતી;
 કસર ન રાખો કંઈ, કશીપણ નથી આહિં 'કમતી'
 ગૌતમ ગેહની મમતું વદી, ઉપવીતઉદ્યાગે વલ્યો;
 લહાવો તે લલના મનતણા, કાલી પુલીને કલ્યો. ૮૮

અધ્યાય ૩ જો.

સરસ્વતી અને ગુણવંતનાં લગ્ન.

ચોપાઈ.

- પાર્વતી પ્રેમ કરી ભરપૂર, પતિ સન્મુખ નૌતમ ધરિ નર,
વદી એક દિન આણી વહાલ, “પડ્યો પુત્ર ઉપવીતમાં તાલ. ૧
- બુદ્ધિત જનોઈ તણી બહુ બેશ, વખણાણી નાતે અવશેષ;
જીવન ! જશ જેમાં બહુ મળ્યો, એ લહાવો મન ગમતો દુબ્યો. ૨
- પુત્ર પુત્રીને રૂડી પેર, વરાવવાં મનગમતે ધેર;
અમ રહ્યું એ બાકી કંથ, વિચારવો વહાલા તે પથ. ૩
- પાંચ ઠામથી પૂછાવિયું, પુત્ર માટ પતિ કહો શુભ કિયું ?
પદ્મનાથ ઘર બહુ પાંચરૂં, કુલ્લીન ગૃહસ્થ નિહાળું નર્યું. ૪
- રાજપુરોહિત વિતનો ભર્યો, ધીંગી દાલ ધિરજની નર્યો;
સગો કરો જો એ સાબધો, તો ગુણુ છે એ વાતે બધો. ૫
- સુતનું સુખ નથિ તેને હજી, સુતા એક સુત ઠામે બજી;
નિવાસી આ નગરીનો વળી, એથિ વાત મુજ લાગે ગળી. ૬
- સુતનો એ સસરો કદિ હોય, એથ ન એ જેવી અહિં કોય;
છે વય હજિ છર્નોશ વર્ષની, આશ ઘણી છે કિતરૂની. ૭
- તેની તનયા લક્ષ્મી નામ, રૂપાળી ભાળી સુખધામ !
હા વાળો તેની હે સ્વામઃ, તો લક્ષ્મી વસશે સુતધામઃ. ૮

x હે સ્વામી. * આ વાક્યમાં ધ્વનિ છે:—એમાં એવો ભાવ છે કે, જો લક્ષ્મી નામની કન્યાને માટે હા વાળશો, તો છોડરાના ઘરમાં લક્ષ્મી (પૈસો) થશે; કારણ તે શ્રીમંતની પુત્રી છે, ને તેના

- સાત વર્ષની છે સુખકરી, સુતથી જરિ મોટી છે ખરી;
પણ છે વાત બધી પાંશરી, માટે ના કહેશે નવ જરી. ” ૯
- સુંદરીના શબ્દો સાંભળી, ગૌતમ દાઢ તરત તવ ગળી;
પણ વિચાર જરિ કરિ મતિમાન, બોલ્યો ગૌતમ શુભ ગુણવાન. ૧૦
- “વરથી વહુવય હોય વિશેષ, લાભ નથી એમાંહે લેશ;
હંદર બિલાડીનો એ મેળ, ખરોજ દુખકર એમાં ખેલ. ૧૧
- સુખ શ્રીમંતનિ કન્યા થકી, મળવાની આશા નવ નકી;
લાડખેલી હોયે લાડકી, પાયે નહિ પાણી લાડકી. ૧૨
- સમાનથું બાજી માંડિયે, ગરીબ ગુણી ત્યમ નવ છાંડિયે.
મુજને તો ભાસેછે એમ, હાણુ ન જેથી ઉપજે તેમ. ” ૧૩
- પાર્વતી પતિથું બોલી તદા, “સંશય નાચ ધરો છો સદા;
એથી કામ ન હોયે કદા, સત્રણું સરખું નયિ સર્વદા. ૧૪
- બાગ્ય પ્રમાણે સુખ દુખ મળે, વાવેં હિત સમજી જે ફળે;
ફળ દેવાં શ્રીહરિને હાથ, માનવી મોટમ લે નિજ માથ. ૧૫
- બળદેવો તમ મામાતણો, નહાનો વહુથી અતિશે ધણો;
ચાર વર્ષનો ચોખો ફેર, તોપણ વર્તી લીલાવહેર. ૧૬
- કશા વિનાનો કાળીદાસ,* પરણ્યો મોટે માથ અવાસ;
તો બિચડિયું તેનું બાગ્ય, ફૂર થયું દળદર દુર્ભાગ્ય. ” ૧૭
- આમ અનેક દમ દયાંત, ભામાએ ભાગી પતિ પ્રાંત;
એથી વામા વાતે વળ્યો; ગૌતમ ગેહિનીવચને ગળ્યો. ૧૮

બાપને એ વિના બીજું છોકરું છે નહિ એથી એ આવતે પૈસો
પણ આવશે.

દોહરા :
 સ્વામી કહે, “ શુભ સુંદરી, સગાઈ એ સુખકાર,
 બન, સગા થા મેં સર્વથા, સઘ કરી સ્વીકાર. ૧૯
 પણ પુત્રીને આટલો ખરી કરાવી ખોળ,
 શોધવું આના સોળનું, ઉત્તમ ધર વિણ ધોળ. ૨૦
 બેતાં અત્રે જાંખીને, નગર નાખિ નિર્ધાર,
 ઉત્તમ ધરવર છે નહિ, આકી કો વરનાર. ૨૧
 પૈસે પુરા છે ખરા, પણ કુળકારા છેક;
 દેતાં દુહિતા તેહને, ન રહે કુળનો નેક. ૨૨
 માટે મોકલિ આપણા, તનના પુરુષ પ્રવીણ;
 ગંગોત્તરી ધર ગોતવું, નિર્મણ વાંધા વિણ. ૨૩
 પૈસે પૂરતણી ઘણી, આશ ન રાખું બિર;
 કુળ કાંચન; ધન કંબિર છે, નયિ એમાં કંઈ નર. ૨૪
 પુત્રી પુત્રચિ કો રીતે, નયિ મારે મન નૂન;
 તો તત્રયાને તારુણી, સમજ ન મન ધન મૂન. ૨૫
 પથ સાકર ધોળ્યા સમાં, સ્વામીનાં શુભિ બેણ;
 રૂપાં રામાને હદે, હરખ્યાં એથી નેણ. ૨૬
 પછિ નૌતમ નામે સગો, જુદ વિવેકી બણ;
 કુળ શોળ આખી નાતનાં, વસેલ જેની વાણ. ૨૭
 તેડી તેને સાદર, સમજાવી શુભ રીત,
 સગાઈ સારી શોધવા, કરી વિનતિ ધરિ પ્રીત. ૨૮

* શોધવું. x દૂધ. (દૂધમાં સાકર ભેળ્યા જેવાં સ્વામીનાં
 વચન સાંભળી પાર્વતી હર્ષ પામી.)

પાર્વતી વિનય ધરી વહે. “પંડ્યા નૌતમરામ,
વરનો તોટો છે પડ્યો, ધારામાં બહુ ધોમે, ૨૮
નાંખી નગર ન પહોંચતી, સરસ્વતીને માટ;
હાથ ન એથી આવતી, ઉપજે ઉર ઉચ્ચાટ !” ૩૦
ગૌતમ નૌતમને કહે, “પંડ્યાણ શી પેર-
કરતી, વર કુળ યોગ્ય છે, શેષ નથી આ શહેર.” ૩૧

હરિગીત છંદ

પૃતાંત વર વહુનું શુણી, વળતી વધો દિન તે વડો,
“પરણાવવા-પુત્રી અહો ! શિદ શોચ કીજે એવડો !
નયિ નાતમાં દેવાઈ ગયું, નયિ દાટ વળિયો દેશમાં,
કુળવાન વર નયિ કાતરે ખાધા, ઘણા છે દેશમાં ! ૩૨
સાગર સમાણી નાતમાં, કુળરત્ન કંઈક હશે ખરાં.
તરણું અડે ભડકે બને, નવ માત્ર શુદ્ધ અહો નર્પા !!
નવ રત્ન ધર ખેડે મળે, મહાયત્નથી ખોળ્યે મળે,
કુળવાન વર ખોળ્યે જડે, વિચાર કીધે ના વળે. ૩૩
ધંદુર, અવંતી, મંદુસર, ચંદેરી, ને રતલામમાં,
કાશી, કનોજ, પ્રયાગ, આદિકે બહુ જથ્થાના ગામમાં,
ખાંતેધિ ખોળી કાઢતાં, કુળવાનનો તોટો કશો ?
વર લાવું વંશ વિશુદ્ધનો, વાંધો ન જરિ જેમાં વસ્યો.” ૩૪
પાર્વતી પ્રણમીને કહે, “પંડ્યાનિ આપ પવિત્ર છે,

† એક જાતની મોટી રૂવાંવાળી રેળ ચોમાસામાં થોડાંધ
ધાયછે, જે વાવેલા ધાન્યના ભિગતા છેડને ખાઈ જાય છે તે.
રૂઢિમાં એમ ખોલાયછે કે-“યું કુળવાન કાતરે ખાધાછે !”

સારા સગા મુજ સ્વામીના, ત્યંમ બાળપણના મિત્ર^૧ હો;
 માટે વિશેષ કહેવું પડે નહિ, આપને આ વેળમાં,
 મહામાં^૨ લગન નિર્ધાર કરવું, માનજો એ મેળમાં ” ૩૫
 ગૌતમ કહે “નૌતમ શુભો, મુખ માગિ શુભ સાહિત્યને,
 વાઘો વિવાને કામ, હામ ધરી, કરી ઝટ નિલને^૩;
 છે જોગ આજે જોઇતો, સુમુહુર્ત છે સિદ્ધિ ભયું,
 તૈયારિ તેથી કરો, આટલું કામ આ જોઇએ કયું. ” ૩૬

ઢાલુરા.

કયું પ્રયાણ પછિ ત્યાં ચેડી, પંડ્યાએ ધરિ પ્રીત;
 વહેલે ચઢિને વાઘિયા, ખર્ચી બરી ખચીત ૩૭
 સાથ લિધો સમજવિને, સોજતિ ઉત્તમ નામ;
 જોડે તોડે કંઠકનાં, એવો મન અભિરામ.^૪ ૩૮
 જોડું એ જૂદેવતું, છળકળમાં કાળેલ,
 ખેલાંડી પાકું ખરું, મન જોને સૌ સ્હેલ. ૩૯
 મૂળદેવ સહદેવની, પ્રતિમા પાડી તેહ,
 મંડાવે મન મોજથી, છંડાવે પણ જેહ, ૪૦
 અમૃત મુખ જોને વહે, ઘટમાં વિપ ઘૂંટાય,
 લાલચ દે લપટાવિને, જેમાં જન લૂંટાય. ૪૧
 એવા પાકા પીર તે; વાલા નવ જનનાર;
 વલા વિવા ઝટ જોડવા, ધારાથી નિર્ધાર. ૪૨

૧ મારા સ્વામીના મિત્ર, એ અર્થ. ૨ માહ માસમાં. ૩ નિલ
 કર્મસંધ્યા પૂજા આદિ. ૪ મનને ગમતો. (નૌતમના મનને ગમતો
 સોજતી તેણે પોતે પસંદ કરી લીધો;)

માળવ ખોલ્યો મન દડ, જમ અહિં તહિં બહુ ગામ,
કુસ્ત્રે^૧ હાથ મુકાવતા, કંઈ કંઈના લખ લખ. ૪૩
જમતા પેટ ભરી જમણુ, વિધવિધનાં મહામિષ્ટ;
પંજુણા બહુ ધરના બન્યા, સિધસાધક બે શિષ્ટ. ૪૪
ઉત્તમ નૌતમને કહે, “પંડ્યા શિશિર^૨ સમસ્ત^૩,
સઘા સુ આપ શરીરને, બન્યા જેઠીમલ મસ્ત” ૪૫
નૌતમ કહે “ ભટ આપ ક્યાં, છો ઓછા આ વેળા?
પુટ દિશા પાડાચિ લખ, શિવનંદી માતેલ ॥ ” ૪૬
આમ કરે ઉપહાસને, કરે પ્રવાસ પ્રયાસ^૪;
અંતે પુરો ઉજ્જયિનીમાં, આવ્યા એક અવાસ. ૪૭

ઓપાર્શ્વ.

ઉજ્જયિનીમાં એણી વાર, વસતો વિપ્ર રૂડે વ્યવહાર;
હજાર ઘરમાં કુળમાં ચડે, કુળમદમાં માયું નવ ધડે. ૪૮
સંપત્તિ જેકે હતિ પતિ^૫, છાતીથી^૬ છત કરતો છતી;
દંભી દીક્ષિતનું ઉપનામ, એ નામે જાણેજ તમામ. ૪૯
કૃણા કામિની, તૃણા સુતા, સુત તણુ હઠિલા જેને હતા;
ન્હાનો નટવર નવ વરસનો, હતો કુંવારો મતિ નરસનો. ૫૦

૧ કુસ્ત્રે હાથ મુકાવવો એ ખોલવાની રીતિ છે, એનો અર્થ લાલચ આપવી. (આ બે જણા કંઈ કંઈને છોકરો છોકરી પરણાવી આપવાની લાલચો આપી પૈસા કઢાવી લેતા હતા. એમની તો આ વિવાહને બહાને ખરી મોસમ જાગી હતી. કંઈ કંઈ નાતોના બાં-
જગડીઆ આવા ધંધા કરેછે.) ૨ શિયાળો. ૩ આંખો, ૪ યતન-શ્રમ
૫ પત્ની રહી હતી, આવી રહી હતી. ૬ હિમ્મતથી:

- તેને આવાસે આ-વેળ, મેળવવા મન ધાર્યો મેળ;
- નૌતમ ઉત્તમ આત્મીયદ્વા; નમસ્કાર કરિ પાયે પડયા. ૫૧
- “ ઇચ્છા ઉરમાં બહુ અપ્રદીપી, હતી ધણી શું કહું શબ્દથી;
- કૃણિત થઈ તે આજ નરર, દર્શનથી દુખ નાહાં દૂર. ” ૫૨
- એકે એમ કહ્યું જેટલે, બોલ્યો ઝટ બીજો તેટલે;
- “ પ્રસંગ વિણ પ્રીતિ હોય તથા, નથી જવાતું કહું જે યથા. ૫૩
- એક પંથ દો કાળ નરર હોય તોજ પગ ઉપડે પૂર. ”
- “ છે સાચુ ” નૌતમ કહે “ એહ, એમાં રંચ નથી સંદેહ. ૫૪
- દીક્ષિતદર્શનને મહિમાય, એક પંથ દો કારજ થાય. ”
- ઉત્તમ કહે, “ કહિ ઉત્તમ વાત, અહો શૌ દીક્ષિત ધરની વાત ” ૫૫
- વખાણતાણે દીક્ષિત વલો, લેશ લેદ ભોળે નવ લલો;
- આપી આદર આસન દીધ, પરણાચાર પ્રીતે મસ દીધ, ૫૬
- જમી કરી થઈ સ્વરચ સુપેર, વળગ્યા તાતે વિપ્રો ફેર,
- દંભી દીક્ષિત કહે “ મહોરાજ, પ્રધારિયા આ ધર શે કાજ ? ” ૫૭
- નૌતમ કહે કર જોડી કરી, “ ઉમેદ મને મોટી આદરી,
- આવ્યા દીક્ષિત ફેરે ફાર, કરવા ઇચ્છિત કાર્ય શ્રીકાર. ” ૫૮
- ઉત્તમ કહે “ એ સાચુ ” ખરૂં પણ દંભિ પડિ નવ કહો એમ નયું;
- દીક્ષિતનું શુભ કરવા સાર, આવ્યા ઉલટ ધરી આ વાર. ” ૫૯
- નૌતમ ઉત્તમને કહે, “ ભ્રાત, વિવેકમાં ફરવી જે વાત,
- તેમાં મોટમ નવ લીજિયે, કારજ જશનું જે કીજિયે, ” ૬૦
- દંભી કહે “ શો વાર્તાવિચારે છે તે સ્પષ્ટ કરો નિર્ધાર;
- શો છે લાભ અમારે ખરો, વળી તમારો મુખ બચરો. ” ૬૧

- હસિ પડ્યાછ કહે પ્રીતથી, " ગુણને દીક્ષિત ગુણ રીતથી;
ધારામાં ધીમંતો દક્ષ, ગૌતમરામ દિસે પુરપક્ષ.* ૬૨
- દાનાધ્યક્ષ અધિપતો એહ, કુળ મોટનમાં ઝગકે જેહ;
નથી અન્નપ્રયોજે આપથી, પકાતો મોટે માપથી. ૬૩
- તેની તનયા રૂપનિધાન, ગુણવંતી સરસ્વતી અભિધાન;
વય છે વર્ષ અહો ! આકની, સમજણ વર્ષ દિસે સાકની. ૬૪
- નથિ વર તે લાયક લાગતો, કુળશૌળમાં ભગતા ભાગ્યનો;
ખોળ કરી બહુ સ્થળમાં ફરી, તોપણ નજર જરી નવ ઠરી. ૬૫
- રૂપ લહાં કુળ, કુળ લાં અન્ન, દીહું નહિ ફરતાં બહુ દનનં;
અવંતીમાં આવ્યા એટલે, સ્મરણ થયું તમંતણું તેટલે. ૬૬
- જૂતા સ્નેહો અમારા આપ, કુળશૌળમાં છતરાતીx છાપ;
આપ ઘેર વર છત, જાણિને આવ્યા અંતર ખુશી આણિને. ૬૭
- આપ યોગ્ય ગૌતમ ધર ગણી, મોદ ધરી કરિયે માગણી;
સફળ પંથ કરવા કારણે આવ્યા આપ તણે ખારણે. ૬૮
- હિત ખે પક્ષતાણું ઉર ધરી, નજર ઠરી અત્રે ગુણ ભરી;
વિનતિ કરી મારી સ્વીકાર, વિવા'મેળવો આણી વાર. " ૬૯
- ઉત્તમ કહે, "હિત ગૌતમ થકી, દીક્ષિતનું ઓણું નથી નકી;
ધર ખેઠે ગરવો ગુણ થાય, શું એ લાભ લધુ લેખામ ?" ૭૦
- નૌતમ કહે "લાયકને લાભ દેવો ઉચિત અડેલો આભ;
સ્નેહીની સેવાને યોગ્ય લાગ મળે કરવો ઉપયોગ. " ૭૧
- ઉત્તમ કહે "દીક્ષિત મહારાજ, વાત ગળે ઉતરી આ કાન ?
કે સંશક છે ઉરમાં કંઈ ? કૃપા ઉમાવરની † છે થઈ. " ૭૨

* પૂરી પક્ષવાળો. ÷ દિવસ. x પ્રસિદ્ધ મોટીલાગવગવાળો. † મહાદેવ-શિવ.

દોહરા.

- દીક્ષિત ડોળ ધરી વહે, 'અહો ! ભલા ભૂદેવ' !
 જળ ક્યમ જામ શકે જુઓ, મોભે ભરિયાં નેવ ।। ૭૩
- ઝારી સોનાની ખરી, પણ પીતળની પૂઠ;
 કાશ્તણી કરવાલખે, મોઘીં ધાતુની મૂઠ; ૭૪
- તો તેની કિંમત કશી, કસિ જોવી કરિ કોડ;
 માલર નહિ એ માલમાં, મિથ્યા માયા ફોડ. ૭૫
- નટવર માટે આજ લગિ, આવ્યાં માગાં આઠ,
 કસર દિડી કુળ કલ્પતાં, કીક હર્યો નહિ કાઠ. ૭૬
- કુંદન સરખું કીમતી, જાડુંવી જળથી પવિત્ર,
 અગ્નિ સરખું ઓપતું, મુજ કુળ મહોંમાં મિત્ર । ૭૭
- રજ કે તજ તેમાં નથી, આજ લગીમાં દંચ;
 શુદ્ધ કુંળનો મૂળથી, સાચવિયો શુભ સંચ; ૭૮
- રહે કુંવારો પુત્ર કે, જાય સમૂળો વંશ;
 પણ કુંળમાં ઓછો કદી, હજે ન અર્થો અંશ. ૭૯
- પુત્રી માટે પણ ધર્યો, તેવો ટેક જરર;
 કુંળવંતો વર લાવવા, રેલાવું ધનપૂર । ૮૦
- આપે વાત કહી ખરી, હિતની જે નિર્ધાર;

૧ તરવાર (કુળાભિમાની માણસો સામાના કુળની ખોડ કાઢવામાં આ દોહરામાં લખ્યા પ્રમાણે બોલેછે: 'એવું ધર તો સાંડે પણ મોસાળ બિતરતું, મોસાળ સાંડે પણ સાસરું નીચામાં, એટલે ઝારી તો સોનાની પણ પૂઠ પડવી પીતળની' ઇત્યાદિ) ૨ ફેળ-સાર. ૩ વસ્તુમાં ૪ પૃથ્વીમાં.

પણ સંસય કુળ પક્ષમાં, બાસે મને લગાર. ૮૧

તેથી મન નયિ માનતું, હા કહેવા આ વાર;”
શુણી એવું નૌતમ વધો, સ્પષ્ટ કરી ઉચ્ચાર. ૮૨

ચોપાઈ.

નૌતમ કહે, “દીક્ષિતજી દક્ષ, સસ વાત કહું છું નિષ્પક્ષ;
કુળમાં ગૌતમ કાયા નથી, ધારામાં ધીંગા સર્વથી. ૮૩

વર મેળવવા મહોં આ મથી, શા કારણથી કહું તે કથી;
નયિ હચ્છા ગૌતમની અન્ય, ધનથી કુળ સમજે છે ધન્ય. ૮૪

આપર બરાબર ધર કુળપક્ષ, મેળવવા જેતો છે લક્ષ,
તે તમથી ઓછો નયિ રતી, માનો મહારાજ મહામતિ.” ૮૫

અષ્ટમ પષ્ટમ કરિ બહુ રીત, ચળવ્યું દંભી ઢિજનું ચિત;
પાંચ હજારતણી પૂરતે, માન્યું તે મોટી મૂરતે. ૮૬

સુતચાંદસો કર્યો સ્વીકાર, મળ્યા વિવા' નવ લાગી વાર;
નૌતમ ઉત્તમ કરિ નિર્ધાર, આવ્યા પુરો ધારા મોઝાર. ૮૭

ગૌતમને ભેટ્યા ધરી ભાવ, દહો બનાવી* આપ બનાવ;
એથી હરખ્યો તે ઉર અંતિ, કૃણા આશ મનમાં જે હતી. ૮૮

પાર્વતી પ્રસન્ન થઈ અચંત, કુળ મોટમનો જેને તંત;
પછી માધ સુદિ પંચમીતણું-ચગન કર્યું નક્કી શુભ ઘણું. ૮૯

કંઠેતરિ લખી કુળની રીત, સગાં સ્નેહીઓને ભર પ્રીત;
મડપ મોટા બાંધ્યા ઘણા, તોડ જોડ નાંખો તેતણા. ૯૦

* પોતાના બરાબર. * જોડી કાઢી. (મીઠું મરચું બમરાની ઉમેરાયું કરી પોતે જે કામે નીકળ્યા હતા તેની વાત કહી.)

- ધોળાવ્યાં રંગાવ્યાં ધામ, ચિતરાવ્યાં ચિત્રા બહુ ડામ;
તપ્તા હોંડી ઝુમર અપાર-ટાંગી શોભા કરે હરપાર. ૯૧
- ગણપતિ ઘરે બેસાડી કરી, મંડપમુહુર્ત કંથુ મન ભરી;
ચોથડિયાં આરૂં ચાવતાં-કીધાં, મૂલ માગ્યાં આપતાં. ૯૨
- સગાંસહોદર તેડી સર્વ, ઉજવવા માંડયું સુખપર્વ;
જમણુ આસતાં કીધાં સાર, કળી, જલેમી ને કંસાર. ૯૩
- માઘ શુકલ પંચમી રવિવાર, આવી જનન ભરી ઉદ્દગાર;
તે દિન લગ્ન થયું નિર્ધાર, હર્ષપૂર વર્ણુ અપરંપાર. ૯૪
- પાર્વતી ગૌતમને તે વાર, સાંપડિયો સાંસારિક સાર;
ભોજ બ્રૂપ સામંત સમેત-આવ્યો ગૌતમધર ધરિ હેત. ૯૫
- શોભાની સીમા ત્યાં વળી, આશ દંપતીની ત્યાં ધ્રળી;
મંગળ ગીત ગવાંયાં ઘણાં, ધન્ય ભાગ્ય સમજ્યાં બે જણાં. ૯૬
- સાત દિવસ રાખી શુભ જન, કીધું સ્તુત્ય ઘણું સન્માન;
પૂરત પ્રીતે પૂરણુ કરી, વળાવિ જન વિનય અતિ ધરી. ૯૭
- જશ લીધો જર અરચી ઘણો, “વાહ ! વિવા’તો ગૌતમતણો !”
એમ વધા નાતીલા સર્વ, તોપણુ ગૌતમ ન ધરે ગર્વ. ૯૮
- અખાત્રીજનું સુતનું લસ, પદ્મનાથ ઘર મધ મન મમ્મ-
કીધું કોડ ધરી શુભ રીત, અંતરમાં અદકી ધરી પ્રીત. ૯૯
- વીતક વીત્યું તેમાં એક, પણ પ્રભુએ વાળ્યું વિય છેક;
રાતે લગ્ન થયું નિર્ધાર, સુખ પામ્યાં સવળાં નરનાર. ૧૦૦

- દિન પીજે જમવા કેસાર, હનું મહૂર્ત વશવહુને સાર;
તેવે તાવ તણ તતડે તશો,* વરના વપુમાં આવી વશ્યો. ૧૦૧
- એથિ રંગમાં બંગજ થયો, જીવ સર્વનો ઊડી ગયો;
ગુણવંતાને બહુ ગોવર્ધન-નીકળું દુખ વર્ણન શું કહે? ૧૦૨
- જાનમ ઘેલા જેવો થયો, પદ્મનાથ સ્તંભિત થઇ રહ્યો;
વરસાસૂ આંસૂ રેડતી, પાર્વતી પીડ કહી નવ જતી. ૧૦૩
- નાનાં બાળક કેસાં લગ્ન, કરિને નવ થાવું મન મગ્ન;
નર્થો એ સુખ વાંચ્છિતનો યજ્ઞ, ભવ્ય ભાગ્ય કર્તા પણ ભગ્ન. ÷ ૧૦૪
- પ્રેમણુ પુણ્યે પડયું પાંશકું, ગુણવંતાનું મટયું ગોવર્ધન;
શાંતિ થઇ સૌ કરનાં એમ. ગત આત્મા આવે ફરી જેમ. ૧૦૫
- આગળ વીતક શાં વીતિયાં? જીવી બાળક શું જીતિયાં?
લક્ષ્મણ પરણી શું લાઠિયાં? કહિશ હવે મેળી પાટિયાં. ૧૦૬

* તેવો x ગોખર-સજ્જડ બળિયા. ÷ ભાગેલું-છેલેલું. (નાનપણમાં લગ્ન કરવાં એ ઇચ્છિત ક્ષણ મેળવવાનો યજ્ઞ નથી, પણ એનો પાંચમાં સારા ભાગ્યને ભાંગી નાંખનાર છે.)

અધ્યાય ૪ થી.

નગરશેઠને ઘર લગ્નમાં વિધા

સવૈયા એકત્રીશા.

પુત્ર પુત્રી પરણાવી દંપતી, પુલકિત થઇ પામ્યાંજ પ્રમોદ;
 હર્ષ-સ્પર્શ બહુ વર્ષ નમ્યો નહિ, ગૌતમ ઘરમાં પેડી ગોદ.†
 પાર્વતી કહેછે “પ્રાતમ મારા, વહુ છે આડીરાહ અપાર;
 રીશ તણું જાણું કંખીલી, વહિ પડતાં નવ લાગે વાર. ૧
 ઉન્મદને અતિ ઉછાંછળી લમ, આળસુ અજવીતરિx અલંત;
 જક ઝાલે, તક તે ન તપાસે, નિજ ધાર્યું કરવાનો તંત;
 ગુણવંતાને લેશ ગણે નહિ, સરસ્વતીશું સામી પ્રીત;
 ભટકે ભવન પરાયે લડી વિધા, ભીતરું કોની ન ધરે ભીત. ૨
 ચિત ચંચળ જેનું અતિ દીસે, અંચળડું શિર નવ રાખે એહ,
 લાજ ન લેશ લહે મોટાંની, મદલરિ મહાલે માતો મેહ;
 બૂઠ વિના બીજું નવ જલ્પે, હલ સવાગજની છે રૂપદ;
 સાચું કહેતાં લેશ મહે નહિ, ખોટાં પાડી કરિ દે ખટ. ૩
 હાનવંથી દેતાં શીખામણ, મણનું મોં કરિ જોડે તર્ત;
 ધુધવાતી રાતી થઇ ફરતી, જુએ સડળ સાપણની સર્ત ।

† આડચણુ-ગોદા આળવેણી. x અટક્યાણી. ‡ મનમાં. ડિવસ.
 (માયે લૂગડું રાખતી નથી; મુતલબ કોઈની લાજ કાઢ્યા વિના મ-
 થોદા રહિત ફરે છે.)

વઢી પ્રથમ પછી રડી પડીને, કરે ઓશિયાળાં એ વાર;
 સમજું છું એથી ઉર એવું, નથિ વહુને છેડયામાં માર. ૪
 પણ અણુ આલે હદ આવે ત્યાં, કહો ક્યમ બોલ્યાવિણુ રહેવાય;
 દેખત ડાળે ધૂળ ભરે ત્યાં, ક્રોધ કરી કંઈ પણ કહેવાય;
 ગઈ કાલે કાળીને મેળે, એની મેળે એ તૈયાર—
 જવા સજ્જ થઈ રજ પૂછ્યા વિણુ, શોભીતા ધરિને શણુગાર. ૫
 કહ્યું મેં ‘આ મેળામાં મોટી, બીડ થશે અતિશે ભયકાર;
 ધીંગાણું મયશે ધમરોળે, ધંમમધંમા થશે અપાર;
 નથી ગયાનો ધાટ આપણો, ઠાઠ નથી લાંબો બહુ ઠીક;
 જપટ લાંઠ લકંગા લોકો, ધણા ગંઢિયાની છે ખીક.’ ૬
 આ રીત કહ્યું બહુ તોપણ ચિતથી, વાત ન બીજી જવાની નેટ;
 સમજીને સરસ્વતી એ સાથે મોકલિ વાત વિચારી પેટ;
 માથકાળે સરસ્વતી પાછી ફરી, તંત્ર કહ્યું એને એ વેળ;
 ‘આલો ધર જઈએ ઝટ આપણુ, વીતી ગઈ આજે બહુ વેળ.’ ૭
 પણ નવ માન્યું તંત્ર કરીને, તરંગોડી છોડીને છેડ;
 સખિયો સાથે જવા સજ્જ થઈ, તજિને વહુવારનો નેડ;
 દોઢ પ્રહર રાતે દેખાણી, ઉઘડાવ્યું હળવે રહિ કાર;
 બેઠે કહ્યું ‘બહુ વાર થઈ કાં?’ ઉચરી મુખ એવો ઉચ્ચાર. ૮
 ‘પિપર ગઝડી’ વદિ વડુ એવું, લાં જમિ કરિ આવી આ વાર;
 તેથી અટકી રહિ હું લાં અતિ, વિશેષ એથી લાગી વાર;
 સરસ્વતીએ પછિ કહ્યું ‘ભાભી, પિપર તમારે કરિ તજવીજ,
 પણ પત્ની લાં પણ નવ લાગ્યો,’ એ શુભિ વહુ ખરિ પામી ખીજ. ૯

'હેરાંx મારાં તું હેરે છે, વગર કારણે રહિ અહિં રોજ;
 આપ મમાં ગણુશો ન અન્યને, બહુ કીધે ઘટશે નિજ જોજ.'
 મેણું મમ્મ માર્યાં 'હું હું' કહિ, તનયાને તતડાંવી તર્ત;
 ઝઘડો બાબી નણુંદનો ઝટ પછિ ઝેર ભર્યો પડિયો મુજ સર્ત. 10
 વચમાં પડિ સાચી શીખામણુ સંભળાવી વહુને મેં સાર;
 રડિને રાતી થઇ જોલી વહુ, 'એ મણિ મુજને મારો માર !
 સંપ કરી મા દિકરી મુજને, સંતાપો છો અહિં દિન રાત;
 જઘશ પિયર કંઠે હું મારે, પછિ સુખ ભોગવજે ભણિ ભાત.' 11
 અંગૂઠી સોનાની એણે, આપ તણી આપેલી કાત્ર-
 ખોઇ જોઇ મેં રોઇ એ પછી, નયિ ઝાઝું કહેવામાં માત્ર;
 તેર વર્ષની ત્રિયાધર્મમાં, આવી દિસે માતેલી મસ્ત;
 વધી ઉકરડાં પેઠે ઝડપથી, પૂર્ણ વડયે વિધ વિધની વસ્ત. 12
 વણુછોડું લાગ્યે જોમ વધે નહિ, લમ સુત રોજ મુકતો જાય;
 એકદશ વર્ષતણા છે પણ, હિમ્મર આકતણીજ કળાય;
 ખાનપાન દહિં પુછકારોં પણ, ફટ દૈવ મુજ છે વિપરીત;
 ગુણવંતો કાંગડુ કણુ છે હજિ, સમજે નહિ મંસારી પ્રીત. 13
 મૂયક મનીને જોઇ દે નહિ, તેમ તનુજ દેખી નિજ દાર,†
 દોટ મૂકિ દોડે ધરંચી. હ્યાં કેમ પડે-બામાપર ભાર ?
 લેખુ એવું લેશ ગણે નહિ, બેળાં કદિ મહાભાગ્યે થાય;

x. ગુપ્ત રીતે જોવું તે; ÷ જુવેછે. † આંગળા. (નાના છોડ
 પામે મોટું ઝાડ-આવેલું હોય છે તે તે પેલાં મોટાં ઝાડનો આંગળા
 પડવાથી વધી શકતું નથી. ગુણવંતને વહુનો વણુછોડાં લાગ્યો હોય
 એવી કલ્પેશ્વર કરેછે.) † સ્ત્રી-વહુ

હોંકારો હાંકિ કરે તવ, હખડી સુત આધો ઘઘ બપ ॥ ૧૪

આ રીતે વીતે દુખ દહાડી, કહ્યું મેં આપ સર્મીપ બહુ વાર;

છછલે છે છાતી મારી પ્રિય, નભશે કયમ સુતનો સંસાર.

વેવાઈ વેવાણી આગળ, વહું શાં વેણુ વિશેષ પ્રકાર ?

વહુએ વાત વધારી કહિને, વેર વધાયું છે નિધાર. ૧૫

સુતા સરસ્વતી શોકસિંધુમાં, દૂખેથી મુજને દેખાય;

ખેદ ઉડો કે રોગ ભૂડો છે, તેથી પેટ ભરી નવ ખાય;

મ્હાન* મુખ દિસે છે એતું, જેતું કારણ કંઈ ન કળાય;

આપું છું સુખ મનમાન્યું પણ, ઉરથી એ અઢકી અકળાય. ૧૬

ત્રણ આણી બધ આવી સાસરે, ત્રણ ભવનું દુખ દીડું સાંધિ;

સાસુ નણુંદ શિકોતરિયોએ, પેટ પાણી પડવા દિધ નાધિ;

સહનશીળ છે સુતા આપણી, તાપણિ દુખનીથી તપિ તેહ;

વટમાં* રહિ વદિ નવ અહિં કશુએ, પણ દુર્મળદીકી બહુ દેહ. ૧૭

ચર્ચા એના ધરની સવળી, આરંભતિએ લખિ હતિ અત્ર;

દેવરામની દીકરિ મોટી, જે પરણેલી છે પ્રિય તત્ર;

માસ નવયિ આણું તવ આન્યું, કારણ એતું શું કહેવાય;

દહાડે પાડે ઘઈ દીકરી, રાખતાં અહિં મન લજવાય. ૧૮

પુત્રપુત્રીની પીડે આરા પિંડ વિષે અકળામણુ છેક;

વધિ છે બિભરો ક્યાં હું કાદું, દેખું દુઃખ વધતું અઝેક;

કરે છૂટકો કર્તા જે કદિ, માનું હું મોટા આભાર;

વદિ ગૌતમ ગેહોની એવું પછિ, ધર્પાવી દગથી જળધાર. ૧૯

ચોપાઈ.

- વનિતાથી ગૃહદુઃખ સાંભળી, ગૌતમરામ કહે કળમળી;
 “હાથ કર્યા હૈયે વાગિયાં, વાવ્યાં તેવાં ફળ લાગિયાં. ૨૦
- આક વાવિ આંખાની આશ-રાખિશ નહિ વળગી વિશ્વાસ;
 કૌચ વાવિ ફળવા કેવડો, લોભ ન રાખ અરે એવડો! ૨૧
- લલુવયક્ષ્મ લહાવતું બીજ-વાવી સંતતિસુંખ નકીજ-
 ઈચ્છિય નહિ, એ રીતે અરે, ભેજે દૈવ હવે શું કરે! ૨૨
- આંકુર* બીજતણું દેખિને, બીંએજ ક્યમ મન દુખ લેખિને!!
 વૃક્ષ થશે ફળ ફળશે યદા, જીવિશ તો ભેદશ તું કદા! ૨૩
- સુત વિદ્યા ભણવાપર લક્ષ-રામે નવ યતન કરે લક્ષ;
 સુતાબ્યાસાં કાચો બહુ રહ્યા, કરાવેલ જળપૂરમાં વહ્યો! ૨૪
- આટો ખાવો ભસવું જેમ, પરણ્યા પછી સુધરવું તેમ;
 માટે જિનું ખાતાં મુખ, દાઝે તેનું ન ધરો દુઃખ!” ૨૫
- આમ દંપતી દુખનિ વાત-કરેછ એવે મહાઉપાત-
 થયો પોળમાં વળિયો રોળ, ધર ધર સૌ મન પેઠો ઘોળ. ૨૬
- કળાપીટ આચિંતી હતી, વાત નીપજી વિપરીત નવી;
 આચિંતું શુભિને આકંદ, માનવી મન પ્રડિયાં ઝટ મંદ. ૨૭
- ગૌતમ પાર્વતી શુભિ પોકાર, ધોંસ ભયાં ધસિયાં ધરખહાર;
 નગરશેઠ કરે આંગણે, ગળખ દેલિયો સૌ ઉર હણે. ૨૮
- વિવિધ વાત અયં નરનાર, જેવો જે ઉરનો ઉદગાર;
 એક કહે ‘હક્યા બહુ સમ, થયું વડું વિપરીત એ કામ,’ ૨૯
- બીજો કહે ‘દૈવનો કોપ, કનાકારિ આ પૂટી તોપ.’
 કહે ત્રીજો ‘વ્યાપ્યો કળિ કૂર, અન્યા’ આંખો હવે જરૂર.’ ૩૦

- ચોથો કહે 'ચોરીમાં ખરે, રંડાખો રેલ્યો અહિં ચરે !'
કહે પાંચમો '“દાટયા ભૂલે, લખ્યા ન, ભૂલે” જન શું કહે !’ ૩૧
- લલના લોચન ભરી કહે એક, 'બગડયું છોકરિ કંઈ છેક ;'
બીજી કહે 'બાધ ! કાળો કેર, વર્તાણો વિમળશા ધેર.' ૩૨
- ત્રીજી કહે 'સખિ ! આ સંસાર, કન્યા કેમ ઉતરશે પાર.'
ચોથી કહે 'વિમળાસુખ સર્વ, ધૂળ મળ્યાં પરવાર્યાં પર્વ !’ ૩૩
- પાંચમી કહે 'પૂર્વેનાં પાપ, ઉદય થયાં જે કીધ અમાપ ;'
છઠ્ઠી કહે 'છટ્ટીના લેખ, મટે ન એમાં નહિ મૌનમેખ.' ૩૪
- વધા એક પહેલા પહોરમાં, વાત શુણી-સોરાસોરમાં,
વરનો પત્તો ખાતો નથી, થાડ્યાં માણસ મસ અહિં મધી.' ૩૫
- બીજી કહે 'ચરે શું કહું ; ગૂમ થયો વર જાણી સહે,
ખોળ કરી ખાંતે સૌ વણ્યું, બીજી પહોર વીત્યો ના વણ્યું.' ૩૬
- ત્રીજી કહે 'તળ-ઊપર થતાં, પ્રહર ત્રીજી તળવિજમાં જતાં
વરમુડદું મળિયું વાવમાં, ફાટે કાર્ય કયું દાવમાં.' ૩૭
- ચોથો કહે 'ચૂંથો શું વાત ! થઈ ઘરેણાં માટે ઘાત ! !
લાલચથી લાખેણો પ્રાણ લીરો કે લુચ્ચે નિર્વાણ.' ૩૮
- કહે પાંચમો 'શિવ શિવ ચરે ! બાળા પાંચ વરસની વરે
રંડ કરિ કર આખી ગજરાત, ભવ બાધો ઉપજતી અશાન* !’ ૩૯
- આમ લોક ચર્ચા થાયછે, ત્રાહિ ! ત્રાહિ ! ત્યાં વર્તાય છે ;
વિમળ શેઠ માયું ફટતો, ઉર જેને અગ્નિ ઊઠતો. ૪૦
- વિમળા વિવિધ કરેછ વિલાપ, પ્રગટ્યાં ક્રિયા જનમનાં પાપ !'
જટિયાં વીખે ને ભૂ પડે, ધડ જેનું દુઃખશિ નથિ ધડે. ૪૧

વધીમાન વર કેરો બાપ, 'હાય ! હાય ! ઓ મારા બાપ ! ! !'
કરિ પોકાર કરે ક્ષેત્રનો, કહે 'મૃત ડાઘ દિયો મેશ્વરો !' ૪૨
સગાં સાગવાંનો દુખશોર, શુણિ વર્ષે આંખે જળખોર;
કરુણાજળ-અર્ણવ* રેલિયો, શોકસિંધુ સઘળે ફેલિયો. ૪૩

દોહરા.

પેરપેરની વાતથી કેરું કારણ માત્ર
સમજવ્યું સંકેતમાં, મુઝો શેઠ જમાત્ર. ૪૪
વિમળશાહ વહેવારિયો, વડો દેશ વિખ્યાત,
આડતાં જેની અવનિમાં, ભારતમાં ભલિ ખાત. ૪૫
ધારાનો ધનવાન તે, નગરશેઠ નિર્ધાર,
હુંડી વસ્તી વન વિગે, જેની થાય સ્વીકાર. ૪૬
સંતતિ માંહિ સુતા હતી, મોંઘીં એકની એક;
સાત વાંઝિયા બારની, ગણતો મૃત સગ નેક. ૪૭
દશ પંચોળેડું દીકરી, દીદી પ્રગટી દૃષ્ટ;
આનંદી એથી અતિ, ગણતો શુભ અદૃષ્ટ. ૪૮
વિમળ અને વિમળા મળી, વિવાહનો સંકેત;
લહાવો લેવા ઝટ કર્યો, આણિ સુતાપર હેત. ૪૯
'અરે ! વૃદ્ધ વય આપણું, નયિ પળનો નિર્ધાર;
પુત્રીને પરણાવિને મુખ લાપ્તએ સંસાર. ૫૦
અલખત આપણિ છે ઘણી, ઘણિ તેનો નયો કોષ;
જમાપ ઝટપટ મેળવી, જાપએ મુખ અહિં જોષ. ૫૧

* સમુદ્ર. = જમાતા-જમાઈ. † આડત-માત્ર જેના નામથી
પણ લેવડ દેવડ ચાલે એવી શાખ. ‡ પચાસ વર્ષે.

- સુતાજમાધનું જોડણું, રમતું જમતું ઘેર,
જોવામાં ખુબિ છે ખરી, એ મુખ મોઢું મેર ! ૫૨
- આનં અનેક વિચાર કરિ, કરી ત્વરા તે વેળ;
સાત વર્ષના વર થકી, મેળવિયો ઝટ મેળ. ૫૩
- સમારંજ દીધો ધણો, લગ્નતણો અતિ સાર;
મંડપ મોટો બાંધિને, રંગી રૂડાં દાર. ૫૪
- કોઠે લખિ કંક્રેતરી, દેશ નિદેશ અપાર;
નોંતરિયા નૃપ લગ્નમાં, સહિત મુળા સરદાર. ૫૫
- વૈશાખી પૂનમ તણું, કર્યું સુતાનું લગ્ન;
વદ પડવે હદ વળિ ગઈ, રદ થયું મુખ થઈ ભ્રમ ! ૫૬
- અન્નંકાર અંધ લાખના, વરવપુ પરના જોઈ,
અણ્યું ચિત કો આંડાળનું, પાપી નજર પટ મોઈ. ૫૭
- લલચાવીને લઈ ગયો, પુરથિ દૂર એકાંત;
દૂર કર્મ કર્યું કારમું. નિર્દય થઈ નિર્મીત. ૫૮
- હૂંચો દાખાને મુખે, ટોટા પીશી તર્ત,
લીધ ધરણું ગંડિયે, પ્રાણ હરી એક સર્ત. ૫૯
- કાન તોડિ કડિવીંટલા, કાઢી લીધા દૂર;
શિશુ હણવા શઠ લોભિયે, રે શું જાણ્યું શર ! ૬૦
- ગોટાપોટા કરિ પછી, બાંધી બહુ વિધ બંધ,
અવડ વાવમાં નાંખિયો, કાલો વર ધરિ કંધ ! ૬૧
- પડેલ પડેલા પહેરનો, જડયોજ ત્રીજે પહેર;
સખ વરનું મળ્યું વાવથી, થયો શહેરમાં શોર. ૬૨

ઉલટી મોટી મેદની, ધર્યાં મનુષનાં વૃંદ;*
 સાસુ સસરો ઝટ ગયાં, કરતાં અતિ આક્રંદ. ૬૩
 વર્ધમાન વિહ્વળ થતો, દોડ્યો દેતો દોટ,
 કહેતો મુખ 'હો દીકરા ! ખરી ખવાડી ખોટ ! !' ૬૪
 જમાઇ ભૂંડા હાલથી, મુઝો ભાળિ એ વાર,
 વિમળા બિભેથી પડી, ન ખમાયે નિર્ધાર. ૬૫
 આવી પાછી શુદ્ધિમાં, કરે રુદન અતિ ગાઢ; x
 "પ્રભુ તેં પક્ષમ સુવાડિને, પાડ્યો બપર પહાડ ! ૬૬

રાગ પરજ.

"પહાડ કીડી પર પાડ્યો રે, દોર્યો ડોળેઃ ધરી વાઢ્યો; ટેક.
 હાય દૈવ આ તેં શું કીધું, દીધું અમુલ્યક રતન;
 લીધું ઝટ ઝડપી જન્મ હાથે, જાળવું શું કરિ જતન ? પહાડ ૧
 મુખડી સાત વાનીની આપી, હું ભૂખડિને સઘ,
 શ્રાળિયો ભરતાં માંહિ ઉડારી, ટળવળું ભૂખે અઘ. પહાડ ૨
 ઉજળો દિવસ દર્શાવ્યો તેં હરિ, સોનાનો પ્રગટી સર;
 દુખવાદળ દમ દોટ ચઢાવી, કેમ થયો ઝટ ફૂર ? પહાડ ૩
 આશ હતી ઉરમાં અતિ મીઠી, અમર મને હો ધણ !
 ત્રાસ દધિને નિરાશ કરી ઝટ, દધ આ દુખનું વિષ !! પહાડ ૪
 ગઈ કાલે ધર ગીત ગવાયાં, ઉછળ્યો અતિ આનંદ;
 હાયપીટ યાયે આજે મન સોનાં પડિયાં મંદ. પહાડ ૫

* ટોળાં. x ધણું-ગ્રાંપેસ્વરે.) † ધગરૂપી દોર, બીજે અર્થે
 વર. ÷ પરચુતારી પુત્રી રૂપી ડોળ.

હાડકિ મારી લેશ ન જાણે, પરણવું તે શા માટે;
 રંડાવી પણ માત્ર મહીં આ દેવ । શો વાળ્યો દોટ । પહાડો ૬
 કાલો વહાલો બનેલ કનૈયો, કોડામણો સુકુમાર;
 ખૂરતિયો મનગમતો તેનો, આજ વળ્યો સંહાર । પહાડો ૭
 ને મુખ જોઇ મોહી મનમાં અતિ, પૂછું હું પામી પ્રમોદ,
 તે મુખ જોઇ રોધ મન હું છળું, હરિ આ શો તુજ ક્રોધ । પહાડો ૮
 રૂપ રસિક રઢિયાળું અનુપમ, જોઇ હું તમ ન થાઉં;
 વિરૂપ ગજગુણરેણું જોઇ હું, ચિતથી ચમકી જાઉં ॥ પહાડો ૯
 હાય જ્ઞાતિ કરી ઓશિયાળી, સુતા સજ્જણી સાર;
 અન્નમેદી દાવી ઘેલીતા-સુખમાં ધરિ અંગાર ॥ પહાડો ૧૦
 સુખ દુખ છે સમતોલે જેને, એવી અજાણી બાળ,
 ભવિષ્ય તેને ભડકો ઉઠાડ્યો, કહેવાઇ પરમ કૃપાળ । પહાડો ૧૧
 હાય દેવ । દુહિતાદુષ્ટ દેખી, દેહ ટકે ક્યમ પ્રાણ ?
 જોઝારી હું હું પરવારી, કાઠ સુખે મુજ ધાણ ॥ પહાડો ૧૨
 બજ્જનિ છાતી રાત્રી ચંદ્ર પણ, ધ્રાટિ ન જૂઠી થાય;
 માર સુદર્શન મહેર કરી, જેવ અખ મારતો આ જાય । પહાડો ૧૩
 જમ કરતાં પણ જીવમી જનથી, જમાઇ હણ્યાવ્યો આમ;
 કાળથી કૂર કરમ કયું જોણે, દીવો દિવમાં ડામ ॥ પહાડો ૧૪
 રદ થાવાનો રોગોજોગો, ક્યમ મેળવિયો આમ ?
 ત્રિષ અમૃતરૂપે આપી પ્રભુ, મૃતવત્ કીધ તમામ. પહાડો ૧૫-૮૧

દોહરા.

શુષ્કિ વિકાપ ત્રિમળા તણો, દિનકર* ચંદ્ર દિવગીર,

શિકા પડિ ફકીરિ ધરી, ગયો મહોદધિ ^૧ તીર ।	૮૨
વમુધાને ^x વૈરાગ્ય બહુ, પ્રગટ્યું આજ અમંગ, અંબરનં ભગવું આદિને, ધાર્યો જોમણોદંગ ।	૮૩
જોવો ન પડે ઝમોરડું આ, તેધિ હિમાંશુ* આજ, બે ધંડોં મોડો ઊગિયો, દિવ ધરિ દુઃસહ દાઝ ।	૮૪
મેદિની માણસ માનની, શિયળ થઇ ગર્ભ ગાત; શોકસિંધુમાં ડૂબિયાં, મળેલ માનવ માત.	૮૫
કડકા થાયે કાળજી, એવિ કથા ભરિ કલેશ, અટકાવું કથિ આટલી, લાભ ન જોમાં લેશ.	૮૬
સાર સ્વલ્પ કરવા સરસ, પળવા સુખકર પંથ. અસાર બાળવિવાહનો, દાખ્યો દુખકર પંથ,	૮૭
કાળો પડે કલેશની વાત ઉપર ધરિ મધ, મૂળ કથા કહું આતતી, શુભને શ્રોતા અધ.	૮૮

ચોપાઈ.

ગૌતમ કહે ધરણીને “અરે, કાળો કેર થયો આ ખરે ।
કારણ એનું શું તેં ક્યું, ફળ એ બાળવ્રતનનું ક્યું.” ૮૯

૧ મહાસાગર. (સાચકાળે આયમના મૂર્તિ ઉપરની આ દોહરામાં ઉત્પ્રેક્ષા કીધી છે. તેમજ એ વખતે ઘેરાં વાદળથી પૃથ્વી આચ્છાદિત થઈ હતી, તે ઉપર ૮૩ માં દોહરાની ઉત્પ્રેક્ષા કીધી છે પડ્યો હતો, એથી ચંદ્ર બે ઘડી મોડો ઊઘ્યો; એ ઉપર ૮૪ માં દોહરાની ઉત્પ્રેક્ષા કીધી છે). x પૃથ્વીને. ÷ લગકું. ઈ મૃત્યુ.
* ચંદ્ર. (હિમ-ડાંડાં+અંશુ-કિરણ.)

અંકો આપણાં મોટાં ભાગ્ય, પ્રગટેલી ચોરીમાં આગ

ખુઝાઈ અંટ સુકૃત કો ફળે, હતી આપણી આ'રી વલે ! ૯૦

ગોખરું ગુણવંતાને હવું, નિપજત એમાં કંઈ પણ નવું;

પણ પણ રાખ્યું પ્રભુએ સઘ, વળી જાત નહિ તો દુખ હદ. ૯૧

શર્ણો વિદ્ય કાંટાથી સર્પ, તોપણ દુખ છે ભવમાં* ભર્યું;

તેનું કારણ બાળવિવાહ, બાળે ભવઃ બાધો દહ દાહ. ૯૨

અનુભવ તેનો તુજ થાય છે, અલ્પમાંહિ અકળાઈ જાય છે;

હજી નિપજશે આગળ કશું, વિષ ભાવ્યા ભોજનમાં વસ્યું ! ૯૩

હવિશ ઝાઝું તો તું દંદ, લાભ હાનિ દેખિશ નિજ દંદ;

નહિ તો સંતતિને તો નડી, ભોગવવાનું છે તુજ થડી ॥ ૯૪

લહાંનો લેવાની લાલચે, માતપિત પુત્રકિત થઈ મચે;

રચે લમ લઘુવય બાળનાં, પણ એ પંગરણુ છે આળનાં." ૯૫

ગૌતમ સ્ત્રીશું વાત વિવેક-કરેછ તવ આવી-જન એક

કહે "હોઝો ઝટ આણી વાર, ચાલો ચટપટ ન કરો વાર ૯૬

પદ્મનાથને નથિ પાંશરું, આવ્યું ઓચિંતું ફેફરું;"

શુણિ આ'વું ગૌતમ પાર્વતી-દોડયાં ઝટ ગરવી કરિ ગતિ. ૯૭

પહોંચ્યાં વેવાઈ ઘર યદા, પોકરાણુ શુણિયું ત્યાં તદા;

નેયું તો વેવાઈનો પ્રાણુ, પામેલો દોડો નિર્વાણુ. ૯૮

જે વેવાઈની હતિ મન ઓથ, દેખી તેની દુખકર લોથ,

પાર્વતી હજી લે છાજિયાં† 'સુતને સુખ જરિ નવ છાજિયાં†' ૯૯

* સંસારમાં. ÷ જન્મારો. † છાતીએ હાથ અડાળી, ફૂટવું ને.

† કથા.

- રડારોળ ચાલી સાં રહ્યો, કચેલ ન જાયે મુખથી કહ્યો;
 મરણવિધિ કરિ ઝટ તે ઠોર, સ્મશાન શખ લીધું કરિ શોર. ૧૦૦
- દહતક્રિયા કરિ થઇ દિવંગીર, આવ્યા જન તટિનીયેX તીર;
 સ્નાન કરી કરીને ખખચો, ખાળ્યો ખેદ ખચિત જે ખરો. ૧૦૧
- દેખતાંમાં દિન દઢ ગયા, સગાં સ્નેહોં તત્પર સૌ થયાં;
 દિવસપાણી કરવાને કામ, નોતરિ નાત રાખવા નામ. ૧૦૨
- કયો નાતમેળો ભલિ ભાત, દરતા કરતી કરિ તણુ નાત;
 લહાણું લાણું દધ દક્ષણા, જશ લીધો જેમાં નહિ મણા. ૧૦૩
- કારજપાણી પૂરું થયું, પછિ સૌ સૌકરે ધર ગયું;
 પડી તેહને જાણો પીડ, ભાગ્યું જેનું સાં રહિ ભીડ. ૧૦૪

અધ્યાય ૫ મો.

સરસ્વતી ને ભદ્રાની ગોઠડી.

ચોપાયાની દેશી.

- એક દિવસ એકાંત મેડિમાં અશાંત ઉરથી આપે,
સરસ્વતી બેઠી'તી શોકે, દિલનું દુખ બહુ વ્યાપે. ૧
- પાણી પામ્યા વિણુની કદળી* પીળી પડિ કરમાએ,
પ્રેમપાણી પતિનું નવ મળવે, હતિ એ એહ દશાએ. ૨
- દિવેલ વિણુ દીવો થઇ ઝાંખો, તેજ રહિત થઇ જાએ;
નાથસ્નેહ વિણુ દેહદીપ, એવો એનો દેખાએ. ૩
- શિશિર માંહિ દવઃ પડવે ડુંકુમુદની, કૃશ થઇ જ્યમ વિખરાએ,
પદ્મિની એ સાસરો દુખશોખે, દગ્ધ વિવર્ણ જણાએ. ૪
- ઉજળુ શ્વાસ અકળામણુનો અરવિંદમુખી ÷ સાં નાંખે;
રક્ત નેત્ર આંસૂ ભીંજેલાં, નવ જરિ આહિં તહિં ઝાંખે. ૫
- એકતાર દુખવિચારમાં થઇ, ભાસે થયલી દગલી;
જાણે પારધોળજ પડેલી, ન હોય શું મૃદુ મૃગલી ! ૬
- દશા આ'વોંમાં દીર્ઘ આવતાં, ભદ્રા સખીએ એને;
જન્મ થંકી જળદૂધ સરીખો સ્નેહ હતો એ બેને. ૭

* કેળ. x હિમ-કાર. ડું પોષણી ÷ કમળવદની (અરવિંદ-
મળ.) નાં કોમળ.

- ‘એ’ની ક્યમ છે આમ । આજ તુજ, આરી હું તુજ પાસે,
પણ નહિ પક્ક હજારી પેખે, જડ પૂતળિવત્ બાસે. ૮
- બહુ માસે આરી તુજ મળવા, ક્યમ નવ મુખ મલકાવે ?
દશા આ’વિમાં ક્યમ દીમે છે ? આંસૂ દગજ ડળકાવે. ૯
- હું મળતી તુજને સારે તું, હર્ષપૂર ઉભરાતી;
ઢોટ દધ મુજ ઢોટ વળગતી, ખુશિ મનમાં નવ માતી.” ૧૦
- સખીના સ્નેહ ભર્યા શબ્દો શુભિ, સરસ્વતી સજ થઈને
આંખ કોહિx ઝટ આદર આપ્યો, બેટી પાસે જઈને. ૧૧
- ઊપરથી હસતું મુખ રાખી, પૂછી ખબરો પ્રીતે;
‘એ’ની બહુ દા’ડે તું આરી, પૂર્ણ વર્ષ એક વીતે. ૧૨
- તુજ વિણ ગમતું ન હતું મુજને, એથી અધિક ઉદાસી
પ્રગટી’તી તેમાં પરપીડા, પોળે પ્રગટ પ્રકાશી. ૧૩
- ત્રિમળશેઠની ચંદા ચટ લધ, ચોરી ચઢિને રાંડી;
પક્ષનાથ વેવાઇ દેહ અહિં, ગયા પક્ષકમાં છાંડી । ૧૪
- સુજનશિંહની સાત વર્ષની, દીકરિ દેવળદેનો
વર અપંગ બનિયો બળિયાથી, બળ્યો બધો ભવ એનો । ૧૫
- આવા બહુ ઉત્પાતસરણ, એકાંત આજ સખિ મુજને
થઈને ઉદાસ કરી બહુ શું કહું, તારવિ એની તુજને. ૧૬
- આજ મળ્યે તું મન બહુ હરખ્યું, ઉદાસિ અઢ ગઢ અળગી;
વ્યાધિ તૂજ વિયોગે વહાલી, હતિ અંતરમાં વળગી. ૧૭
- કહે કંઈને ક્યમ છે એ’ની, એની વૃત્તિ એક છેની ?
‘વુવતી’નું જોખન છે જીવન, પ્રીતિ જોઈએ જેની.” ૧૮

પ્રશ્નતરંગો ઉત્તર પુલકિત થઇ, સંખર્ષે ભદ્રા આપે;

સ્વામીનું મુખ સ્મરણ થતાં, લાલી મુખ પર શુભ આપે. ૧૯

“એનીની બહુ મુખ છે સ્વામીનું, મુજને કહું શું તુજને ?

સ્નેહતણા સાગર છે નાગર, બોલાવે હસિ મુજને. ૨૦

નયન નેહથી ભરિયાં નરખું, હરખું મુખ જોઇ હમનું;

વિનોદ વહાલ વધારિ કરે નિત, વદન વિદ્યાસી વિદ્યસતું.* ૨૧

દુર્લભ વસ્તુ મેલભ છે મુજને, વક્ષભરેરિ કૃપાથી;

નવાઇની નથિ નવાઇનું મારે, નથિ હું જીણું કશાથી. ૨૨

વહાલી કહિ વાંતમે બોલાવે, અધિકે ઉમંગજો આણી;

કેલી કલોલ કરી રીઝાવે, વરી અમૃતવત વાણી. ૨૩

સતાર લઇ સંગીત ગવરાવે, સ્વર પૂરી મુખ આપે;

અથવા શીખવવા મનું મુજને, શગ નવીન આસાપે. ૨૪

વય ખત્રીસ વર્ષોની મધ્યે, ખત્રીસ લક્ષણ પહેલાં +

વપુમાં વર્ણિ આઘળ વધિને, આવી વસિયાં વહેલાં. ૨૫

સોળ કળા સંપૂર્ણ થવા હું, સોળ વરસની માંહે,

નાથ નવીન તરેતીમાં કરે અતિ ટેક ધરીને સાંહે. ૨૬

* શોભતું. x નવાઇની વસ્તુ. ડ આશ્ચર્ય. (મારે નવાઇની વસ્તુની કશી નવાઇ નથી-મતલબ મને જે જોઇએ તે મનેવાંછિત મળ્યું નાથ છે.) + પેહેલેથીજ. સરીરમાં ખત્રીસ લક્ષણ ખત્રીસ વર્ષની ઉમર થતાં પેહેલાં આવી વસ્યાં છે. વય કરતાં લક્ષણ આગળ વધ્યાં છે-ઇ.) † સારી ગોઠવણ. (હું સોળ વર્ષમાં સોળ કળા સંપૂર્ણ થાઉં, માટે મારા પતિ નવી નવી યોજનાઓ કરેલાં છે.)

હવે એક બેનો બેડાણો, વધુ બે બેવા માત્ર;
 પગ છૂટાં પડવું મુજ ન ગમે, પતિ છે પ્રેમનું પાત્ર. ૨૭
 આવીશું અહિં પલુ હવે છે તહિં, શું કહું સૌ વિસ્તારી !
 તુજ લીધે પતિવિરહતાપી પગ, ગમન થશે સખિ મારી." ૨૮

દોહરા.

મર્ખોમુખ સુખશબ્દો શુભી, સરસ્વતીદુષ્કર્મગાર,
 ધીડ્યા ધૃતધટ જ્યમ દબે, અગ્નિમાં એ વાર। ૨૯
 નાંખ્યો મહાનિઃશ્વાસ તવ, નયણે ભરિને નીર,
 અંબિત મૂર્છિત થઇ ગઇ, વાગ્યે વિરહનું તીર। ૩૦
 વિષ વ્યાપ્યું કે કારમું, કે કરડ્યો વિપદાંત,
 તેમ શિથિળ પડિ સુંદરી, સર્ખોપ હોય જ્યમ અંત। ૩૧
 દેખી અચાનક દુર્દશા, ભદ્ર થઇ ભયભીત;
 'અકસ્માત આ શું થયું,' એમ વિચારે ચિત્ત. ૩૨
 શ્વાસ ભરી ઉઠિ અડપથી, ભરિ લાવી જળજલમ;
 બોળે મસ્તક લેઇને, છાંટયું ધરિને હામ. ૩૩
 ખસતો પંખો ભીંજવી, દોખ્યો સુખદ સમીરન;
 હાલ ભીંજવી બાવથી, ગળે ઉતાર્યું નીર. ૩૪
 સુખદ સરભરા એકધડી, કીધી સર્ખોની આમ;
 સગવળિ આંખ ઉઘાડિ તવ, આવી સર્ખોને હામ. ૩૫
 "આમ શું છે દુષ્કર્મ અંતરે, હો સખિ મુજ સત્તાવ !
 મુજ સુખ શુભનાં શાચિ તુજ શિથિળ થઈ ગયાં ગાત્ર ? ૩૬

કુધિત* સર્ગીય જોજનતણું-વર્ણન કરતાં વાર	
કુધિત+ અને જ્યમ તેમ તુજ નિરખી મેં નિર્ધાર.	૩૭
ભીતર દુખ અતિ ભારિ છે, નથિ એમાં સંદેહ;	
મુઝાઈ દુઝામાં પડી, દુઝ દિસે તુજ દેહ.	૩૮
પંદર વર્ષનિ પદ્મની, જોજનરતમાં આજ,	
દીસે છે ડોશી સમી, કળા વિહીન કુણ કાજ?	૪૦
ગદાનાં બાહરનાં કણાં, દિલ દુખનાં સખિ સોગ;	
માનું ક્યમ ઉણોદકે, આગ અચિંતી હોય?	૪૦
ડીડીચટકે કાઠ દિન, ચઢે ન વિપ વપુમાંહિ;	
બાવળગળે બરછીની, થાય બરાબરી નાહિ,	૪૧
માટે સખિ સાવધ થઇ, કય કાળજદુખ સ્પષ્ટ;	
ઘટમાં ઘૂંટી રાખતાં, ટળે ન કદિએ કટ.	૪૨
અંતરાય કો વાતનો, મુજશું હે સાહેલિ	
નથિ રાખ્યો પણ આજ તે, હગિને ફૂટે ઠેલિ.	૪૩
આત્મસ્નેહી આગળ સદા, મુખદુખ કથવું સદા;	
જો મેં મુજ મુખ તુજ સર્ગીય, કણું યંધાસ્થિત અધ.	૪૪
દેવું, લેવું, મુજની કહેવી શુણવી વાત,	
જમાડવું, જમવું છ એ, સ્નેહ ચિન્ન ભવિ ભાત.	૪૫
આજ ચિન્ન જૂદ દિહું, તુજમાં વહાલી ખેન;	
પ્રેમ નેમ કંપમ પાલટયો, ખરે શું વળગ્યું ખેનડું	૪૬

* બૂખ્યું. + આતુર-ખબરાયણ. † જોતે જીવાની કુટલી અ-
ચવા તવી પૂટેલી છે એવી સ્ત્રી. = ઊનું પાણી. || સગું, વિશ્વાસ.
‡ નાતર-પીઠ.

અંતરમાં અકળાઈને, ઉભરો ઉર રાખીશ;
 સમશે દુખ નહિ એથિ પણ, વધશે દુખ દિનનિશ. ૪૭
 સ્નેહપાત્રમાં હાલવે, માય હીક સુખ ખેન;
 ઉરનો ઉભરો નીકળ્યે, સિતમાં પડશે ચેન. ૪૮
 જો હું તુજ સખી સ્નેહનું ગણતિ હોય સત્પાત્ર,
 તો ઉભરો હાલવ, ન લવ, લાગી, મંથય માત્ર." ૪૯
 સહિયરનાં ઘણિ વેણુ તે, મસ્તવતી ધરિ ધીર,
 સિયર થઇ ઉભરો હાલવે, લૂછી લોચન નીર. ૫૦

રાગ વિવેક-વણુઝારનો.

"દિલનું દુઃખ-હું શું કયું, સંખિ મારીર;
 ભવ આ મુજ દુઃખ ભરેલ, કહું શું વિસ્તારીર.
 વૃથા જન્મ મેં અહિ ધર્યો, સંખિં
 અનુભવવા કૃત્ય કરેલ, કહું વારી
 માપ ઉઠે થયાં પૂર્વતાં, સંખિં
 દુઃખવન ગંગાગો મુજ ભાગ્ય, કહું
 ખીજ પુરાં બહુ વાવિયાં, સંખિં
 જિજ્ઞા વિપવ્યકુર સુખગમ્ય, કહું
 આથા ઉમેદની હું ભરી, સંખિં
 ભાસે ભાવીમાં ભડકો ભર, કહું
 સુખની અભિલાષા ધણી, સંખિં
 સરણો નથિ રસ્તો મેં, કહું

સવારો કર, (તો ખરો ઉભરો-હાલવ-જે ખરું હોય તે કહે,
 સવારો ન કર.) x સવળો.

મણિપર્વત મેં માનિયો,	સખિ૦
પાસે જઈને પેખ્યો દવ દદ;	કહું૦
અમૃતજળ જે ખારિયું,	સખિ૦
પીધે પરમ-હું પામી કદ;	કહું૦
સુખ તુજને તે મુજ નથી,	સખિ૦
ઉઘડું એથી દુખ દોહ;	કહું૦
સાસરી ભારી દુખ ભરી,	સખિ૦
આણું ત્રણમાં દીક અંગીદ;	કહું૦
સામુ શ્રણી સરખી મળી,	સખિ૦
નણુલ વિષમળી નેટ;	કહું૦
પગ કળ વગવા દે નહિ,	સખિ૦
પાણી પડવા નેવ દે પેટ.	કહું૦
ગજખ અજખ ગૂઝરવા,	સખિ૦
ગજ ઉપરાંત આપે કામ;	કહું૦
વાંધાં વિવિધ કાઠી વઢે,	સખિ૦
ગાળ આપી દે દિલ કામ.	કહું૦
વિધવા નણુદ બાળરંડ છે,	સખિ૦
જે જમદંડથી જીવમાત ૧૧	કહું૦
સાંધા વાંધામાં પૂરી,	સખિ૦
ઉરમાં જેને ઉદમાત	કહું૦
મુજ પિય પગ પગ શીખવી,	સખિ૦

* અંગીદી (સોનાંની ધોતુ ગાળેલા ત્રણકલાની સંગી, પોંખ પાડવા માટે ખાસે ખોદી દેવતા સંગીતને છે તે.)

સાંધો મળવા નવ દે સાર;	કહું
નાવ છે વયરપે રડો,	સખિ
પણ ચિત્ત ચમકેલ અપાર,	કહું ૯
ટકે ન પગ પગ ધર વિષે,	સખિ
પતિ છે ભટકેલ ભમેલ;	કહું
સાન ને સાન કરી નથી,	સખિ
દોસે ચમકેલ ચડેલ.	કહું ૧૦
જેઠ ખેય જમ દૂત છે,	સખિ
ધડો ધડોમાં ભરાયે ભૂત;	કહું
સસરો મિથ્યાભિમાની છે,	સખિ
ચલવે ધર તૂતેશત !	કહું ૧૧
કો કોને નવ કહિ શકે,	સખિ
આપી ન શકે સદ્બોધ;	કહું
પાત કરતાં વડી પડે,	સખિ
વસ્તુ ધટિયો, વાધ્યો વિરોધ.	કહું ૧૨
આરી આસરી સાંપડી,	સખિ
તેનો સુખરૂપ શો પરિણામ ?	કહું
કેળે કેળ, કૈએ કૈવય,	સખિ
આક્રે* હોય ન કટિયે આમ.÷	કહું ૧૩
મહિયરમાં મને પાંચરૂં,	સખિ
લાગતું નથિ રે લવલેસ;	કહું
ભાભી લક્ષ્મી લાડકી,	સખિ
પેડી પિયર અલગ* ભરી ક્લેશ.	કહું ૧૪

* આક્રાએ. ÷ આંગ્રો-કેરી. x અલક્ષ્મી-દરિદ્રતા.

મનનું માન્યું તે કરે,	સખિ૦	
ગણે મુજ માધને તણ તોલ !	કહું	
દાન અને મરજદનો,	સખિ૦	
અંશ એમાં નથીજ અધોળ.	કહું	૧૫
સામી પ્રીત મુજયું દિસે,	સખિ૦	
દેખે ડાકણ કેરી દદ;	કહું	
માત પિતા વદ છે યયાં,	સખિ૦	
લખ્યું કદ શું મુજ અદદ ? !	કહું	૧૬
એક વરસ અહિં વીતિયું,	સખિ૦	
આણું આન્યું ન તોય અધાપિ;	કહું	
એથિ પિતા માતામને,	સખિ૦	
વાત વિવેકની છે બાપિ.	કહું	૧૭
નેથિ મને પેલે દિને,	સખિ૦	
મોકેશશે સાસરિયે સઘ;	કહું	
પણ પણ માંડે લાં હવે,	સખિ૦	
રહેશે શું ? વિચાંડે અઘ.	કહું	૧૮
આ દુઃખ ને આ વિચારમાં,	સખિ૦	
યઇ દગ્ધ બુલી હતી જાન;	કહું	
પડેને ખોલી પેટનો,	સખિ	મારીરે
અણું આ મેં મુજદુખ જાન. કહું શું વિસ્તારીરે "		૧૯-૨૦

ચોતીદામ છંદ.

સરસ્વતી દુઃખ શુણી સખીં જાન,
ઉદાસ જની પત્ની વપુ વાન;

થઈ દુષ્ણિ જે દ્રવિ* તે તતક્ષણ,
 ચઢી ચિત્ત હોરે કસ્યો જ્યમ આગળ ૧૧૭૦
 અહો ! નવનીતથી કામળ હિર,
 દિસે જગ સજ્જનનું જરપૂર,
 દ્રવ નિજાંતાપ અડે નવનીત,
 ગળે પરપીકચિ સુર ખચીત. ૧૧૭૧
 ખચિત થયો સર્ખોને અતિ ખેદ,
 નિસામ મુકી ધરિયો નિરવેન્ન;
 તથાપિ તપાસિ લહાં તક-તેલ,
 થઈ ઝટ સ્વસ્થ* સ્મરે ઉરસ્તેલ. ૧૧૭૨
 સનેહો ખરું દુખમાં દહ ધીર,
 હરે ઉરદાહ સિંચી મુખ નીર;
 ખરે શુભ ધર્મે ઉરે ધરિ એહ,
 સરસ્વતીને સર્ખો તે પછિ કેહ. ૧૧૭૩
 “ અહોમુજ ખેની ! ધરી ધીરે સાર,
 ક્યું કંઈ જો ઉર તે તું કિતાર;
 નકી ભવ નાટકરૂપ નિહાળ,
 દિયે વિધર્મ વેષ પ્રભુ પ્રતિપાળ. ૧૧૭૪

* પીગંગી-ઝમી. (દ્રવું-ઝમવું, પીગંગવું) + આપ. ૧. માખાગુ.
 (સજ્જનનું હૃદય માખાલુ કરતાં પ્રભુ વધારે કામળ છે; કારણકે મા-
 ખાલુને પાતાને તાપ અડેથી તે મીગજેછે, પણ સજ્જન તો પારકે
 તાપ-દુખે પીગજેછે.) ÷ નિવંદ-ઉદાસી, વૈરાગ્ય; ઝ જન્યત-દુશિષાર.
 વુદો વુદો-તરેહવાર.

ભગવિ શકે દિધિ વેપ મુપેર, ૭૩
 હરિજે પ્રભુ પ્રેમ ધરે દરિ મ્હેર, ૭૪
 પરાક્રમીને કપરે દધિ કામ, ૭૫
 જુએ નીર એનું તપાસિ તમામ, ૭૬
 ખરો નથિ એલ સદા નભનાર, ૭૭
 અનિશ્ચિત છે જનને કસનાર, ૭૮
 કસોટિ ચઢી બની કાચર છેડ, ૭૯
 તણશ ન બેન કદા સુવિવેક, ૮૦
 ધરી દદ વેપ ધયાતણી ટેક, ૮૧
 ભગવ ભલી વિધ તુ હરિનેક, ૮૨
 થશે પ્રભુ તેથી પ્રસન્ન અપાર, ૮૩
 રહુ કરશે તુજ તે કરતાર, ૮૪
 શિખી સુધરી બની તું બહુ બાણ, ૮૫
 ખરેખરી બચીશ* ચોસા ખાણ, ૮૬
 આહો ! અજમાવિ બતાવ તમામ, ૮૭
 ભગવ દિધુ કપરે નિજ કામ, ૮૮
 ક્ષમાતણુ ખગ ધરી ધીરદાસ, ૮૯
 હાવિશ દુષ્પ દિમે દગ હાલ, ૯૦
 મીઠાં મુખ વેણ પ્રીતિ શુભ નેણ, ૯૧
 કરે વશ વિશ સદા સુખદેણ, ૯૨
 સહીશ દુખો, વશ નમ્ર રહીશ, ૯૩
 રહે શુણ્ણતાં પણ મોન મહીશ, ૯૪

તદા દિન સ્વસ્થ તું જીત કરીશ,
કદાપિ ન ક્રોધ કરે ક્રિય રીશ; ૮૦

નયે* ક્રિય નાવ થશે વસ બેન,
પ્રીતે શુભ સેવ સજે દિન રેન;
વિશેષ ક્યું સખિ શું તું સમીપ,
દીપાવ સુગાનતણો પુજ દીપ. ૮૧

હાહુરા.

આઠ બલુને ચાર શું, કહે સમજવી બેન!
ચતુરા ચિંતા દૂર કરિ, તજ પુજ અવગાં બેન. ૮૨

શર પરીક્ષા સમરારંભે, ધીર પરીક્ષા દુઃખ;
જેવણા જન જય કરે, ભય દુખ સમજ સુખ. ૮૩

કાં નર કે કાં નારીએ, નિજ શિર નિર્મિત વેપ
બળવ્યો ભંગ થયા વિના, વેદિ વિપતિ વિશેષ, ૮૪

તો તેનાં અવિચળ રણાં, આ અચળામાં x નામ;
દુખદરિયો તરી જય કરી, પામ્યાં સુખ અભિરામ. ૮૫

સીતા, કુંતા, દ્રૌપદી, દમયંતી સતીમાર,
લીલાવતી લક્ષ્મણવતી, સચું દુખ આ સંસાર, ૮૬

તેનાં ચરિત તપાસિને, બોધ મહાશુ કર બેન;
બળન બાવી લખ્યું બાવથી, સુખદુખ ક્ષુદ્ર અહિં છે ન. ૮૭

ભદ્રા સર્પાએ બાવથી, કરિને બહુ ઉપદેશ,
શાંત પમાડી સરસ્વતી, ટાળી ઉરનો કંઠેશ. ૮૮

* નીતિ. † સમામ-સુદ. x પૃથ્વીમાં. ‡ નિશ્ચય-ટકી રહે.
નાર, અચળ.

અધ્યાય ૬ છો.

સરસ્વતીને સાસરામાં વીતેલાં વીતક.

શોષાઈ.

સાસરિયે સરસ્વતી ધરી ધીર, મહેછે દુખ બોલે નિજ શીર;
પિયર પાણી ગગરો નયિ ભયું, પાણિયાં ભરવું અહિં હતું. ૧
નયિ પાશેર દણ્યું જેણિયે, તોણું એક દણવું તેણિયે,
નિચોવ્યું નયિ નિજ વસ્ત્ર કદાચ, ધોવાં ગાંમડિ અવ સદાચ. ૨
વીણવું ઝાટકવું વાળવું, ખાંડવું ખખેરવું ચાળવું,
એકાં અખોટ કરવાં સાર, જપ ન જીવતીને ધનવાર. ૩
સખત મજૂરીના કદિને, જે સિક્કા હોય ન કો દિને,
તેવી મહે ને વહે સરસ્વતી, ડગે ન દુખથી પણ પા રતી. ૪
આશાધીન અદકી રહે આપ, તપે ન તરછોડે ધરિ તાપ;
હસતે મુખ ઉત્તર આપતી, વહે ન રિશ જેને વ્યાપતી. ૫
તોપણુ તેને કરવા જેર, સામુનણું કરે બહુ કેર,
વાંધા કાઢીને બહુ વહે, નત્ર રીત રાખે પણ નહે. ૬
સાસુ ઉર સમજેછે એમ, વહુને દુખ દહએ બહુ જેમ,
તેમ કરપ મારો બહુ પડે, માથે એ કદિયે નવ ચહે. ૭
નણું પણ એવું લેખતી, 'ચલણુ બામિનું ન ચહે રતી,'
એથી મા દીકરિ દરોજ, અસલ વહુપર નાંખે બોજ. ૮
વિનયવેલી વસવતિની વહુ, પ્રેમ નેમ સમજે જે સહુ,
કોમળ હૃદયની કપટ રહિત, ધણે જે સાનું ઉર હિત, ૯

તદા દિન સ્વસ્ત્ય તું જીત કરીશ,
 કદાપિ ન કોઇ કરે ક્રિ રીશ; ૮૦
 નયે* કરિ નાવ યશે વશ બેન,
 મૌતે શુભ સેવ સજે દિન રેન;
 વિશેષ ક્યું સખિ શું તું સમીપ,
 દીપાવ સુગાનતણે પુજ દીપ. ૮૧

દોહરા.

આદ જાણુને ચાર શું, કહે સમજાવી બેન !
 ચતુર શિંતા દૂર કરિ, તજ પુજ અવગાં ચેન. ૮૨
 શર પરીક્ષા સમરજી, ધીર પરીક્ષા દુઃખ;
 જોવણા જન જય કરે, ભય દુખ સમજી મુખ. ૮૩
 કાં નર કે કાં નારીએ, નિજ શિર નિર્મિત વેષ
 ભજજ્યો ભંગ થયા વિના, વેદિ વિપત્તિ વિશેષ. ૮૪
 તો તેનાં અભિચય રહ્યાં, આ અચળામાં નામ;
 દુખદરિયો તરી જય કરી, પામ્યાં સુખ અભિશમ. ૮૫
 સીતા, કુંતા, દ્રૌપદી, દમયંતી-સર્તીસાર,
 લીલાવતી લક્ષ્મણવતી, મધુ દુષ્પ આ સંસાર, ૮૬
 તેનાં ચરિત તપાસિને, બોધ ગ્રહણ કર બેન;
 ભજન ભાવો લામ્યુ બાવથી, સુખદુખ મૂવું અહિં છે ન. ૮૭
 ભદ્રા સર્પીએ ભાવથી, કરિને બહુ ઉપદેશ,
 સાંત પમાડી સરસ્વતી, યાળી ઉરનો ક્ષેશ. ૮૮

અધ્યાય દ્વિતીયો.

સરસ્વતીને સાસરામાં વીતેલાં વીતક.

આપાઈ.

સાસરિયે સરસ્વતી ધરી ધીર, સહેછે દુખ બોલે નિજ શીર.
 પિયર પાણી ગગરો નયિ ભયું, પાણિયાઈ બરવું આહિં હતું. ૧
 નયિ પાશેર દણ્યું જોણિયે, તોણું એક દળવું તેણિયે,
 નિચોવ્યું નયિ નિજ વસ્ત્ર કદાચ, ઘોવાં ગાંઘડિ અત્ર સદાચ. ૨
 વીણવું ઝાટકવું વાળવું, ખાંડવું ખંખેરવું ચાળવું,
 એકાં અખોટ કરવાં સાર, જપ ન જીવતીને યજવાર. ૩
 સખત મજૂરીના કેદિને, જે સિક્કા હોય ન કો દિને,
 તેવી સહે ને વહે સરસ્વતી, ડગે ન દુખથી પણ પા રતી. ૪
 આજાર્થીન અદકી રહે આપ, તપે ન તરછોડે ધરિ તાપ;
 હમતે મુખ ઉત્તર આપતી, વહે ન રિશ જોને વ્યાપતી. ૫
 તોપણ તેને કરવા જેર, સામુતણુંદ કરે બહુ કેર,
 વાંધા કાઢીને બહુ વહે, નત્ર રીત રાખે પણ નહે. ૬
 સામુ ઉર સમજેછે એમ, વહુને દુખ દહએ બહુ જેમ,
 તેમ કરપ મારો બહુ પડે, માયે એ કદિયે નવં ચહે. ૭
 નણુંદ પણ એવું લેખતી, 'અલણ બાનિતું ન ચહે રતી,'
 એથી માં દીકરિ દરોજ, અસંભ વહુપર નાંખે બોજ. ૮
 વિનયવેલી વશવર્તિની વહુ, પ્રેમ નેમ સમજે જે સહુ,
 કોમળ હૃદયની કપટ રહિત, ઇચ્છે જે સૌતું ઉર હિત, ૯

તેરીને વશ કરવા માટે, સાચું નહુંદ, રહે, અહુ ધાટ;
 વશ કરવો કરિ* મદકર હોય, તેવો તાવ રહે એ સોય. ૧૦
 રોગરહિતને દેવો રેય, પાપરહિતશું રચવો પેય,
 ઉપાય તેના સાચુનહુંદ, આદરતી નરસી† થઈ અધ. ૧૧

ઓપાયાની દશી.

નહુંદ એક દિન નાક ફેલાવી, છણુએ કરિ કહે એવું; ૧૨
 જામશ હવે જળ-ભરવા તો, યારો, અહિં, જોત્રા જેવું. ૧૨
 ઘોતાં ને પાણી, ભરતાં ભવ, બાપ, વહી, તુજ, રોજો, ૧૩
 કમક કમક કરતાં પગ ધરતાં; આ, ધરમાં નહિ જોત્રા! ૧૩
 મનસુતે મુખ સ્થાંત ચિત્તથી, સરસ્વતી ઉત્તર, આપે; ૧૪
 “નહુંદ ડાહ્યાં થઈને, વદવું, આમ, ઘટે, નહિ આપે.” ૧૪
 “ડાહ્યાં ને ગાંડાં કરતી રહે, છાની, અરે છળીલી! ૧૫
 છબ સવાગજની છે તારી, દળિ, પડિ, ધા, નવ, ઢીલી! ૧૫
 ઘડે ઘણુ ગોખા ક્યાં પાડ્યા, દોરકું નવું ધણિ નાંખ્યું; ૧૬
 છવ નથી વશ ભરતાં પાણી, એવું શું, ત્યાં જાંખ્યું?” ૧૬
 નહુંદી નખશિખ જળ, ઉડે સ્થમ, વદિ દુઃસહ, દુર્વાગ્ય; ૧૭
 સરસ્વતી સહન કરી, જામ, જોલી, સમતા ધરી, સુવાગ્ય. ૧૭
 “એન આમ, શું જોત્રો, જળ, કરિ, વિપરીત વાંઝ, લેણ; ૧૮
 ઘડે નથી ગોખા મેં પાડ્યા, નયિ, નિરખ્યું કંઈ, નેણ. ૧૮
 નીચું ન્યાળી કમ કંઈછું, જળ, પ્રમાણે, સમવું; ૧૯
 સાચું જોઈ, સમ, આઈ, પણ, નસોળ, દિસે, સુજ, સમવું! ૧૯

* હાથી, † નરસી-નરસી. ‡ પોતે-તમારે. (તમારે આમ જોસવું ઘટવું નથી.)

કુવે વેગલે જતાં આવતાં, વારે થાય જરિ ઝાઝી;

જલો છો તે છતાં વદો છો, જલો ભરિયે લાગી." ૨૦

"લાજવંતની દોકરી દીડી, લટકાળી રહે છની."

ધૂધટમાં ધર ધાલે એવી, પાછી ન ધરે પાની." ૨૧

જાએ છવે કામ કર્યામાં, ધડા ન દોડો ધરથી;

મેળ ન મેળવિ જમણે મમતે, વીંપરીત મળે વરથી." ૨૨

વિષ વ્યાપે એવાં કટુ વચનો, નણુદો ઉચરી ન્યારે;

સરસ્વતિ અતિ અકળાઇ વદો, નિજ બંધરે ચકાવી સારે." ૨૩

"બોલો મા અવળું રીતિથી, નીતિ માર્ગ વિચારે,

ભાવે તેડું જ્યમ બલો સમ મુખ આપ્યું ઉચ્ચારે." ૨૪

એ નથિ ઘાટે તમારો નણુદો, માપે રહિને વદનને;

માપ ઘટે મર્યાદકરી તોડી નાખો હદને." ૨૫

આટલું વદતાં મણુનું મોં કરિ, બળડતિ ફફડતિ બાળી,

ચટકો ચિતમાં ધરિ ધૂધવાતી, ચોક વિષેથી ચાલી." ૨૬

તૂટિ ખાટમાં ખડિ આરડિમાં, ગાટપોટ ચંપ તપ્પા,

"કેમ બેન શું થયું છે" કહેની, આવી જલો ફૂંધ્યો." ૨૭

હત્તર નવ આવી બોલાવે, તથ આટલું કરિ જાણું;

જેયું તો દોકરિ દિલમાં કંઈ, જલો દોકું પૂંચ્યું." ૨૮

"બા, બેટા, શું છે !" કહિ પૂછ્યું, દોકરિને પંપાળી;

તરછોડિમિ પાસું ફર્યું, જેયું ન જરિએ બાળી." ૨૯

હસકાં ભરિને દમ તાળ્યો, ઘટ ધાયલ થયું જ્યમ દોસે;

રાજ સરીખું મુખ કાપું અતિ, ભરાઇ નવતર રીસે." ૩૦

'કોણે દૂબી કહે દીકરિ તું, તેને હું દેખાડું ।
 લૂલિx હલાવી હોય તેનિ હું, મુખથી ખેંચી કાઢું । ।' ૩૧
 બડબડતી બોલી તૃષ્ણા તવ, "બહુભાસે શું થાય ?
 થતું હોય તો તો નત આવડું, સાનું કદિએ થાય ? ૩૨
 નખ જેટલી આવેલિ કાલની, મગમાંથી પગ કાઢી,
 બોલે શાનું આંખ કાઢિ, હહણી ઘોડાની સાડી ।" ૩૩
 દીકરિનું દુખ કારણ વહુ ગણિ, ધણિ રીંછ ઉરમાં આણી,
 હડકાષ કૂતરિવત દોડી, વહુ પાસે વદિ વાણી. ૩૪

હરિગીત છંદ.

"વઠોલ જાલાંમોષ ઓ, છાકેલી બહી ગામની ।
 લાતો કહે ક્યમ નાંખિ રહિએ, આમ તરફ તમામની ?
 કરડકણિ કૂતરિ પેઠે ડાકાં, નાંખતી સૌને કરે,
 નયિ આશિયાળી તારી તૃષ્ણા, કે સહન તારું કરે. ૩૫
 પગ ભાગવા પડશેજ તારા, ધન ધરે છે પાપણી ।
 દેષજ નિમે તુમ ડામ તોડી દાંત તારા સાપણી ।
 નંદાતણી વહુ બહુ છકી, ઘડે તેહ ભરવા બે ગણ ।
 મોટાતણી મહિયર સડે પડિ, આતીપોતી ત્યાં લણ. ૩૬
 કંઠે કુંપો ધરિ પ્રાણ કાઢે, ખાસડું શું ધાટિયું ?
 નંદો નવી વહુ લાવશે, દેવાઈ ગયું નયિ પાટિયું ? ।
 મોટા ફરી પરણાવવાને, વાર નયિ કરવી કડી,

‘બધ ખોડ ને સરગવા’ કરશે,* પિયરમાં વિખતે વસી. ૩૭
મેં વરસ એકથિ તારિ કાસળ, કાઢિંતી ઓ ફતરી ।

ઓ નાકવનિ નકટી શું મુખ લખ, આવી આંગણુ ઊતરી ।।

તુજ તોર જોર તમામ હું તોડીશ તજવીજે કરી,
ઢાળીશ ઢીચણુમાંચિ, બેઠી ચપ્પશ નહિ પાછી ફરી ।” ૩૮

આ વખતે સમાં શુણી, સાસુ તણાં વચ્ચે તણા.

ચથરી ગધ સ્થિર રહિ ન ચકિ, સરસ્વતીહૃદય લાગી ગઢા;

તોપણુ ધિરજ ધરિ સ્વસ્થ ચપ્પ, ઉચરી જરી મુખથી અંશુ,*

“સાસનિ માંડ સાંભળો, મેં કીધું નયિ ખોડું કથું.” ૩૯

કોડી ઉપર નવ કટકે રચશે, આશરે છું આપને,

છો અત્ર શિરનાં છત્ર તમ મમ, સ્થાન મુજ માખાપને;

બાને નથી ખૂંડે કલું, સવળું કથે અવળું લલું,

માણું છું તેની માંડ હું, ચિતમાં ન મેં બૂડું અથું.” ૪૦

“રે! ખોલ માં ઓ ખોકડી, ગોમખવાધણુ પાપણી ।

બનિ અગશિયું બહુડી, પણ છે બાણું કાળી સાપણી ।

બા બે’ન કહે છે નણુંદને, પણ પાકિ પિતરાણી ખડે—

રસ કળવે છે મસ અહીં, એકલહરી કદિ ના હડે. ૪૧

છે નજર તારી નેસ, મેસ ધલાવિ દેસ ઉજડ કરી—

જંપિસ અરે ઓ ઝાંપડી । ઠરવા નહિ દે કા ઠરી;

* એની કહેવત છે (જેનું ઠેકાણું ન હોય, આશ્રય ન હોય, તેને માટે એ કહેવાય છે, અર્થ ધણું કરી એણે કે “એ બાઈ ખોડ અને સરગવાની શીંગો વીણી ગુજરાત કરશે.” x એવું.

છે તોડ જોડ, મરોડ, તારોડ, ખોડ લાગે એહવો,
 નહિ તે નભે જરિ આંહિ, તોડિય તોર તુંજ સો તેહવો "૪૨
 નેત્રો વિષે ભરિ નીર નીચું જોઇ રહિજ સરસ્વતી,
 ગાળો, તણો વર્ષાદ વરસાવી રહી સાસુ અતિ;
 આપ્યો, ન પ્રત્યુત્તરિ અવાચક પ્રાર્ણો પેઠે થઇ રહી,
 કંટુ વચનરૂપ કટાર માર હજાર વાર રહી સહી. ૪૩
 રે! અવાચક પશુથી અધિક ધીરજ ધરી શુભ તેણિયે,
 નહિ સગવળી કે તોણ્યું ઇસકું કમકમીને જોણિયે;
 ગાળો દધ દધ, ગાલ દૂધે, પેટમાં ગોજો ચેદે,
 ગઇ સાસુ વહુ પાસેથી પાછી, નિજ કંથું નિજને નેડે. ૪૪
 મૃદુવેલી પત્થર, વરસતે છંદાઇ ભૂમધ્યે ભજે,
 મૃદુલોચની દુષ્પ્રભોચનીની, અત્ર થઇ એની વસે;
 રે! કુમુદનીપર કરા વરસાવ્યાં સમું કરિ કામને,
 માખણિયિ પ્રોચે હૃદય કૃત્સો દધ ગઈ બહુ કામને. ૪૫
 તોપણ તરસ નવ ખાધિ, ડાંભરિ દુઃખ બહુ દેવા હજી,
 ધાલધા જાળવે ધોળ કેળવના કુરસ પોતે સજી,
 મા દોડરી થઇ એક, યુદ્ધા બહુ ઉઠાવ્યા એ વિષે;
 વહાલોજ વેરી થાય, લાલ્લ મરોથ વિષ વ્યાપે શિષે. ૪૬
 દોહરો
 નટવર વર સરસ્વતી તણો કરે ભરિયો છો આપ;
 સમજે નહિ ખોડું, ખરું ચઢ્યું રાખે રિશ્યાપ * ૪૭
 ઉચ્છ્રમલક્ષ છે અતિ ઘણો, આંખે કેશ અપાર;
 વિષે ને રિશ પૂજ પૂજ પ્રગટ, નિરખાએ વિચાર. ૪૮

ક્રોધ સહજ વાતે કરી, તરત કરડવા ધાય;
 શુવાન કાળા નાગશે, જોતાં તરત જાણાય. ૪૬
 તોપણ વિનયનિ વાંસળી, પ્રેમ પયતણું પાન-
 કરાવિ બાણગરણિ બનિ, સરસ્વતી રહે દંડ ધ્યાન. ૫૦
 ડોઝે તથાપિ નવ ડોઝે, મનવશમો'રે રાખિ,
 વર વશ કરવા ચત્રમાં, અધિક રહે અભિલાખિ. ૫૧
 આમ કામ નભવેછે લ્યાં, સાચું નહુંદ આ વાર-
 નાંખે વિધન ખરેખરું, ખરવા દુખઅંગાર. ૫૨
 કો મુનિ તપધારીતણું, જપતપ કરવા બસ,
 અમુર ઉપાયો આદરે, નાંખિ મલિન* થઈ મસ. ૫૩
 તેમ તપસ્વિની સરસ્વતી સ્વાર્મોસિદ્ધિતપ માંહિ,
 કુલટા બે નાંખ્યો કલહ, કસર ન જોમાં કાંઈ. ૫૪
 દિશા માત્ર હું દાખવું, તેની અત્ર જરૂર,
 ઝેર વેર જોથી વધ્યું, વનિતાપર ભરપૂર. ૫૫
 આળ્યો નરવર બંધારથી, બાળ્યો જાળ્યો ધર માંહિ,
 બાવાના મઠથી કરી, કેદ અધિક ચિતચાહિ. ૫૬
 ધરમાં માતે બેનનું, મન દોહું અતિ હાથ;
 પૂછ્યું " છે શું આજ મા, કહે શી છે ઉર ખૂંચ ?" ૫૭
 બબડી કદડીને પછી, દાખ્યું ઉરનું દુઃખ;
 તપ્યાએ તે તક કર્યું, રાવણ સરખું મુખ । ૫૮

ચોપાઈ.

કૃષ્ણા કહે "શું કહું દીકરા, આંગળીથી નખ જાણું પરા;
 અનુભવ તેનો આજે થયો, ગુણ ને પાડ કર્યો તે ગયો ।" ૫૯

* ગંદી ચીજો.

નટવર કહે “આ શું તું કહે, ચિતમાં શું કહેવાને” અહે ?
 મોડ સમજ રજ તેની મને, આજે આમ થયું શું તને ? ૬૦
 મા કહે મચકો કરિ તે વાર, “સમજને પૂછે શો સાર ?
 સગાઈ સ્ત્રીની સાચી નહી, મા ને યેન તણી નવ ટકી ! ૬૧
 આજ કાલ આવેલી તણું- ચલણ વધ્યું ધરડાંથી ઘણું;
 તેહ અજણ્યું નથિ આંહિ કાંઈ, સમજને પૂછે શું બાઈ ? ૬૨
 ઘણી માનીતી ઢેડી હોય, ગામ આપું અમડાવે સોય;
 મેં તો સમજ એવું નહી, પેટ ગાંઠ વાળી છે પકી. ૬૩
 તેથી જીભે દધ દોરડો, બોલું ના છો ચૂલે પકો !
 પણ આ શંડ દુખી દીકરી, પીડ પારકીની છે ભરી; ૬૪
 તેનાથી જવ નવ રહેવાય, લૂલી હાલે કંઈક લવાય;
 આજે તેમ થયું જે વાર, તે નથિ કહેવામાં કંઈ સાર !” ૬૫
 નટવર તવ થઈને આકળો-બોલ્યો. “પેટ માંહિ નવ ખજો;
 જે હોએ તે ચોખું કહે, મરમ ગરમ કહિને નવ દહો.” ૬૬
 “દહિયે શું તુજને દીકરાં, બોડી માયે વરસ્યા કરાં !
 જીવતી તુજ જોખનમદભરી, આહે તેમ કરે નિજ નરી ૬૭
 ભરવા પાણી પ્રીતે જાય, વાર રોજ ત્યાં ઝાઝી થાય;
 નદટ નરો પનઘટપર ફરે, વાત તેશું લણિ લણિને કરે. ૬૮
 સુખ નવ દાંકે ખડખડ હસે; વાટે વાત કરતી નવ ખસે;
 એવું જોઈ જાણી આ યેન, ચિતમાં એને ન પડ્યું એન, ૬૯
 તેથિ શિખામણ દેવા સારે, હચરી હજવે રહિ ઉચ્ચાર;
 તેવે તરછોડી છોડીને,* ચટકાવી ગાળો ચોઢિને । ૭૦

- મેણાં ટૂંણાં માર્યાં ધણાં, અપવંક્ષણ કહું શું એ તણાં ?
 ગાય ગીત ગુણકાની રીત, અતિ મંચળ છે એનું ચિત. ૭૧
- જિઘાડે શિર બેસે આપ, રાખે મુખ સામી નિત ખાપ;”
 વિપ વ્યાપે એવું વૃત્તાંત, લંગાવી ભરિ ભારે ભ્રાંત. ૭૨
- એથી ભૂત ભરાયું જિર, સુતમાં સો ગણું પ્રગટ્યું શર;
 મકંદને મદિરા પાઇને, છેડે લમ કયું આ ભાઇને. ૭૩
- જિઘાડે રાતો થઇ જિજ્ઞાસી, હતો જેહ ઓઝી પાંસણી;
 અમળાને દેવા અતિ માર, ગયો ગંતિ કરિ દુષ્ટ ગમાર. ૭૪
- મન હણાયું છે જેનું ધણું, તન હણવા તે દુખણી તણું,
 ધન પગ ધરતો પશુ તે ધર્યો, દિસે હાગણીતો જે અર્યો. ૭૫
- શોચે છે સુંદરી એકાંત, સ્મરિને દુખદ બન્યું વૃત્તાંત,
 તેવ કેર તણો કાટકો—થયો, પડે બારડે સાટકો. ૭૬
- ગજામ મેહ પડિયો મારનો, કરવા પ્રલયતણો ધારનો.
 કયો કલેશક્રીયા દુખદેણું, વહું વિપતિ દેડે વણું. ૭૭
- નિર્દોષી મૃગલીપર જેમ, છૂટે સાવજ થયું આ તેમ;
 વણું તેનું કવિ શું કરે, ખેદ ખચિત જેમાં છે ખરે.
 કહેતાં શુણતાં ઉર કમકમે, ફર વાત કોને નવ ગમે; ૭૮
- દયા પ્રગટિ હૈયું પરજળે, બન્યું શુણી શોચે નવ વળે.
 માટે પછિ શું થયું તે કહું, ધાત વાત કથવી નવ ચેહું; ૭૯
- નટવર ડસનો નેસ દેખને, ગયો ગાળ પંચ મસ દેખને. ૮૦

વહુને માર પડ્યો ધણો, તેથી શાસુ નેણુંદ;

મકલાઇ મસ મનવિષે, પામ્યાં બહુ ત્યાગદ. ૮૧

નણુદી કહે “નાયણુ તણો, ઠીક ઉતરિયો તોર;”
 સાંચું કહે “એ કૂતરી, ફરી ન કરશે શોર !” ૮૨
 ડાકણ જેવા દીલની; દયા રહિત અતિ દૂર;
 હરખાંધ મા દીકરી, પુલકિત થઇ ભરપૂર. ૮૩
 મધ્યાંહે પુરુષો જમ્યા, નાહિ ધોષ એ વાર,
 નટવર ખાઇ પી ગયો, રોષ ભર્યો ધરખહાર. ૮૪
 મા દિકરી ખાવા સમે, તત્પર થઇ જે વાર,
 તે વેગે લોં શું થયું, સુણજો તેનો સાર, ૮૫
 સાસુ વહુ પાસે જઇ-કહે “વહુ શો આ રોષ ?
 ભૂખી રહિ ભાટક કરિ, દઇશ ન કોને દોષ ! ૮૬
 ધરના મનુષે કંઈ કહ્યું તે ઊપર શું તાન ?
 મોઢી થઇને આવડી, માગ ન આગું માન !” ૮૭
 તે શુભિ નણુદિ નવેણુયા, એલિ વ્યંગ્ય દઇ સાદ;
 “મા શાને સિર દુઃખવે, કરિને વ્યર્થ વિવાદ ! ૮૮
 હજી મહિયરનું દાખડે, ભરિ રાખ્યું છે સાર,
 આરોગી એતો હશે, ચાલ કરે કાં વાર ? ૮૯
 હજીએ ભૂખ્યાં આપણે, એણે ઠંડુગાર-
 કીધું હશે, ભૂખિ ન હશે, ચાલ કરે કાં વાર ?” ૯૦
 આમ દુખીને ડામપર, લૂણ દઇ મહાલાંઠ
 નણુદી જવાળ ઉઠાડતી, સોના કરિને સાઠ, ૯૧
 નમિ જે જમકિંકરી+ જશી, પછિ પ્રાતે થઇ એક,

+ દાસી-જમની દાસી. (ખરી નિર્દયને માટે એજ વિશેષણ-
 ઉચિત છે.)

વહુ બૂખી બવને રહી; તેનો તથા વિવેક। ૯૨

બોલી નહિ તે આપડી, અમળા બલા સમીપ,
જોકે જમની દાસીએ, પ્રકોપ કીધ પ્રદીપ, ૯૩

વિપમ વાઝ વનિતા સહન કરો નવ બોલી વેણ;
મૌન ગ્રહણ કરિને રહી, ભરિ નૌર નિર્મળ નેણ. ૯૪

દિવસ આશર્યો દુખ ભર્યો, પડિ રાત્રી ભરિ પીડ;
અમકેલા નર ખરતણી, સમી ન દુખકર થીડ. ૯૫

શ્વશુર જેઠ જાણે નહિ, માટે ગુણતો સુખણ
ઊઠિ પરાણે આપથી, કહણ થઇ નિર્વાણ. ૯૬

કીધ સરભસા નિજ ખની, ભરિ આપી જળપાત્ર;
વાળૂ કરવામાં વળા, સુંદરી તેહ સુપાત્ર. ૯૭

શયનસ્થાન સ્વામી કને જઈને જોડયા હાથ;
“હું અપરાધી આપની, નવ તરછોડો નાથ।” ૯૮

પરુ આગળ અતિ આદરે, કથવા ચલું પુરાણ,
અર્થ ન સરિયો એહથી, ઉપજી ઉલટી હાણ. ૯૯

વિનય વૈરો આગળ કર્યો, કૂર યોગણો હોય;
અગ્નિમાં ધૂત હોમતાં, ભડકો ભારે જોય. ૧૦૦

તેમ થયું તે રાત્રિમાં, સર્વસ્વતો પામિ ન સુખ;
દિવસથિ દોહું દેખિયું, દામણીએ મહાદુઃખ. ૧૦૧

આમ દિવસ ઉપાતના, ગુણવંતીને પ્રહિ જાપ;
વનિતાને વિપતિ વિષે, વહાણું ન સુખનું વાપ. ૧૦૨

૧. દુખવાદળ દિન દિન ચઢે, ગાજવીજ પલુ થાય;
ઉલ્કાચાત નવે દશે-થાતાં રોળ વળાય. ૧૦૩
- કો દિન કામિની કોક ધરિ, રાંધે ઘઘ રળિયાત,
નણદી નખોદ ધાલતી, નડિ તેમાં બહુ ભાત. ૧૦૪
- શાક દાળમાં શાકિણી, ચુમ રીતે લમ લાગ,
લવણ મરચું ભરિ પોચને નાંખે દેવ્રા દાગ. ૧૦૫
- ભાત માંહિ રજાં ભેળવા, ભૂતડોં ખાય ન ભૂલ;
સવળાનું અવળું કરી, ઉપજવે અતિ શુળ. ૧૦૬
- ગણાવિ ગાંડી ડાહિને, દેખાડે નિજ દોર;
ખામ ભાખને રાંધે દધ, કરાવે કર્મ કઠોર. ૧૦૭
- આ રીતે વીતે ઘણું, તોપણ તારુણી ટેક,—
તજે ન તનમન વશ કરી, નિજનો સમજ નેક. ૧૦૮

અધ્યાય ૭ મો.

જોતમનું સંન્યસ્ત અને પાર્વતીનું મરણ.

ઉપજાતિ વૃત્ત.

ધારા વિષે જોતમ જ્ઞાનવાન, ધરે સદા શંકુ તણું જ ધ્યાન;
 ક્રમાધિ તેમાં ધરની નડીને, પીડે જીવાત્મા ચિતમાં ચંદ્રીને. ૧
 તેથી ત્રિપુરાસર સમાધિ માંહી, પડેછ ભંગાણુ સદાય સાંહી;
 એથી ઉઠાસી ધરિ આત્મજ્ઞાની, ચડેછ ચિત્તે કંઈ વાત છાનીફું. ૨
 વૃદ્ધાયુષે ભક્તિ ભક્ષેરિ ધાવા, રાજ્યાધિકારે કરીને નદાવા,-
 વસ્યોછ એકાંત ગૃહે સ્વતંત્ર, તોયે સૂયો ના નિજ કીધ તંત્ર. ૩
 કંકાશ રોજે ધર થાય ભારી, છે કલેશકારી નિજ પુત્ર નારી;
 મર્યાદ જ્યેષ્ઠે મદ છાકિ મેલી, ગયે ન સાચુ કંથું ગવધેલી. ૪
 દોળી અને ફોડિ કરે ફિતૂર, ચોરી કરી શાહ બને ચતુર;
 ચરિત તેતાં નિજ સ્ત્રી શુભાવે, ધ્યાની છતાં શીય ધિક્કી ધુભાવે. ૫
 એકાંતમાં એક દિને સ્ત્રી આવી, વદી “શુભો કાગળ આ હું લાવી;
 વાંચો મુતાનો પિયુ આ સુપત્ર, લાવ્યા ગમતંદ ગયેલ તત્ર.” ૬
 પુત્રીતાણો પત્ર પ્રીતે તિલોડી, આતુરતા આપ શયો ત રોડી;
 આતંદ આતંદ કરે છવાયો, કમાણિ જાયે અતિશે કમાયો. ૭

× શિવ. (ત્રિપુરાસર. ત્રિપુરાસુર નામે દૈત્યના સત્ર, માટે ત્રિ-
 પુરાસર એવું શિવનું નામ છે.) ડું સંસારથી અલગ થવાની વાત,
 સંન્યસ્ત લેવું, વગેરે.

સુતા મળ્યાથી પણ તોષ ભારે, પત્રે કરી ગૌતમરામ ધારે;
 વિચિત્ર છે વિશ્વવિલાસીં માયા, કળા શકે ના અતિ દીર્ઘકાલા. ૮
 ગણી મણિ માનવીં તર્ત ઝાલે, અંગાર તે નીકળિ હાથ બાળે;
 પીયૂષનું ધારિ પડીકું પોતે, ઉકેલતાં ઝેર જણાય જોતે. ૯
 આ વિપ્રને એમ બન્યું તદા ત્યાં, ઉકેલિ જોયો ઝટ પંત્રને જ્યાં;
 નિઃશ્વાસ નાખ્યો નીર નેત્ર આણી, બન્યો તદાકાર વધા ન વાણી. ૧૦
 દીલી પડી પાર્વતીં ધૂનિ બોલી, “છે શું અરે કંઈ કહોનિ બોલી !
 આપતિ છે કાંઈક આવનારી, કે આવિછે ભાગ્ય વિપ્રેજ ભારી? ૧૧
 વાંચો લખ્યું વાર-કરો ન ઝાઝી, પળે પળે પર્જણું બેઠમ દાઝી!”
 સ્ત્રીને કહે ગૌતમરામ જ્ઞાની, “છે વાત ઉત્પાતનિ છેક છાની. ૧૨
 નથી કહ્યા લાયક લેણ કોને, ઉઘાડિ પાડીશ તું સર્વ કોને;
 માટે મને શુભ લખેલ પત્ર, પ્રકાશ હું નાહિ કરીશ અત્ર. ૧૩
 ઉચિત હું સધ કરીશ એવું, ક્યું ન કોએ કદિ પૂર્વ તેવું,
 નથી સમાચાર કંઈ નહારા, ચણીશ ના બેઠમતણા મિનારા.” ૧૪

દોહરા.

ગૌતમને કહે પાર્વતી, “ પતિ મારી અપતીજ
 રાખો તવ નવ કયમ પડે હું બૂંડી શિર વીજ ! ૧૫
 જન્મારો આખો ગયો, વિશ્વાસે દિન રાત;
 જાણું ના મુજથી જરી, રાખી છાની વાત. ૧૬
 સુતવંધુ ગણતી નવ ગણે, તો તમ આગળ તોલ
 શો મારો સ્વામી કહો ? મિથ્યા બોલું બોલ ! ૧૭
 ઘડપણ ગત મારી ગઈ, પડિ હજારી પતિ પાસ,
 જીવાનિમાં જેણે ઘણો, રાખ્યો મુજ વિશ્વાસ. ૧૮

બળ્યું જિવતર આ માહરું, ધાન ખાઉં તે મૂળ !
 મમત હરે શાને કરું? વંઠ્યાં મારાં મૂળ ॥ ૧૯
 તનયાએ ગણિ તુચ્છ મુજ, મન જૂઠું મસ કીધ;
 તાત વાત લખિ ગૂંજની, માત વિસારી દીધ ॥ ૨૦
 કક્ષણી અતિશે કામની, બોલી બળતા બોલ;
 ગળિાં ગીતમ વાણી વધો, વચને બેળા ગોળ. ૨૧
 “વહાલી વ્યંગ્ય ન બોલ જરિ, છે તુજ દઢ વિશ્વાસ;
 પત્ર પડીકું ઝેરનું. ક્યમ છોકું તુજ પાસ ? ૨૨
 તુજ મન નિર્બળ છે ઘણું, તેમિ સહન નહિ થાય;
 માટે મેં ન પ્રકાશિયું, કરવા ઉચિત જાપાય. ૨૩
 તોપણ હઠ તારી અર્ધ, તો વાંચું શુણ કાન;
 બોળાં । ભમિ જઈ ભડકિને, ભામનિ બોમશ ન જાન” ૨૪
 એમ કહી પત્ની કને, પતિ વાંચે તે પત્ર;
 શુણ્યને શ્રોતા સ્નેહથી, તે ઉચરું હું અત્ર. ૨૫

ગરબી.*

“સ્વસ્તિ શ્રી ધારાપુરી મધ્ય, પરમ વિવેકીરે;
 શિરછત્ર પિતા સુપવિત્ર, નમ્ર ગુણ નેકીરે, ૧
 છો દયાતાણા દરિયાવ, પ્રેમપયોધિરેઈ;
 ભવપતિઃ ઉપર દ્રઢભાવ, ન કોઈ વિરોધીરે. ૨

† ગળા જમને-પીગળાને. * આ ગરબામાં વચ્ચે વચ્ચેના વિશ્રામમાં પણ અનુપ્રાસ મૂકવામાં આવે છે, બીજી કડીથી ઠેક સૂધી તેમજ કીધું છે. ‡ સમુદ્ર. x શિવ.

પુરી ઉન્નજેણીથી વિખિતંગ, દર્શન અભિલાષીરે;	
સરસ્વતી નમન. સાષ્ટાંગ-કરે સ્તુતિ ભાષીરે.	૩
અત્રે છે સૌ આરાગ્ય, પ્રભુ પરતાપેરે;	
તત્રેની ખજર શુભ, યોગ્ય, લખજો આપેરે.	૪
ખીનું વિશેષ લખવાનું, તાત કંઈજ નહિરે;	
રે ! છે. તે તમથી છાનું, રહ્યું નથિ જે અહિરે ।	૫
તમ જોધથી હો મુજ આપ । રિપુંખટ છતીરે;	
પણ પ્રગટે મારાં પાપ, પીડ્ય નથિ પીતીરે.	૬
દઉં દોષ હું કોને તાત, કર્મ કળ નડતારે;	
સવળું કરતાં સાક્ષાત, અવળાં થઈ પડતારે ।	૭
મેં વિપત્તિ છતી તમામ, હામ બહુ રાખીરે;	
ધીરવીર પ્રમાણે કામ, કરી દુઃખ સાંખીરે.	૮
તોપણ અભિવાંછિત આપ, પામી નહિ પાપેરે;	
પેલા ભવ કેરા શાપ, કોણ ઉઘાપેરે ।	૯
સહ્યું સઘળું તે છે સલ, નથી દુઃખ તેનુંરે;	
પ્રભુ જોવા મારી પલ, કરે કૃત્ય એનુંરે.	૧૦
પણ હાલ અન્યો જે જનાવ, બાપ હું શું કહુરે !	
તે છે ઘટબેદક ધાવ, કહો કથમ હું સહુરે !	૧૧
લખતાં તે દુખકર વાત, કરે ન કપાયરે ।	
અન્યાયે ઉલ્કાપાત,* હું શિર નવ યાય રે ! !	૧૨

* કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર એ છ શત્રુ. * વી-
 નાળીનું પડેલું (ઉલ્કા વીજળી) ખીન્ને અર્થે તોફાન, પણ આ
 સ્થળે પ્રથમ અર્થ લાગુ પડે છે.

- હું જેવી તાત દુઃખદેણુ, સુતા ઝટ મરજોરે ।
 સ્ત્રિ કર્તા સુખદેણુ, એવી નવ સરજોરે । ૧૩
- અણુચાલે ઉભરો આપ, દુઃખનો દાણુરે;
 કાળજડે પડિયો કાપ, ક્યમ કરી સાંખુરે । ૧૪
- રાંધણુછઠ રોજ રસોઇ, નિપાવવા કોડેરે;
 હું સજ થઇ નાહી ધોઇ, ગર્જન રસોડેરે । ૧૫
- છાણાનું બળતણુ છેક, મુજને આપ્યુંરે;
 હતાં વજથી કઠણુ વિશેક, જેથી દુઃખ વ્યાપ્યુરે । ૧૬
- ભાગ્યાં બળ કરીને પરાણે, કઠણુ અતિ છાણુરે;
 જે દુઃખ મુજ છવડો નણે, પડ્યાં કર કાણુરે । ૧૭
- પણુ શકુનિ શિરશું એક, કારમું છાણુરે;
 ભાગ્યું ન ઉપાયો છેક, કર્યાં મેં નવાણુરે । ૧૮
- સારે સાસતી પામ, નમ્રતા દાખીરે;
 માગ્યું ભાગવાને ખામ, ભક્ષણુ ભાખીરે । ૧૯
- ‘આ છાણું ન ભાગે આંહિ, ભાંગું હું સાથીરે ?
 મેં કસર ન રાખી કાંઇ, વણ્યું ન કથાથીરે.’ ૨૦
- તવ સાસુ ભરેલી આગ, ખોલી વિખ જેવું રે;
 તુજ તાત શિરપર ભાગ, ઉચરી એવુરે । ૨૧
- આ વિયમ વચન શુભી તાત, ધાવ ઘટ લાગ્યોરે ।
 નથિ કહેવાની રહિ વાત, વેણુશર વાગ્યોરે । ૨૨
- ખાતું પીવું ધિરૂ ધૂળ, પર્વતું પેખ્યુંરે ।
 હું માતપિતાદુઃખમૂળ, એવું લેખ્યુંરે । ૨૩
- છથરે મને ક્યમ આમ, સૌ દુઃખ દેવારે;

સરજની દેવા ડામ, સુખ નહિ લેવારે. ૨૪

હું પાપણી કેરૂં પાનું, પેહું પાતાળેરે ।

રાખજો તે હૃદયે છાનું, આપ ઉર બાળેરે ।। ૨૫

અપરાધ ક્ષમા આ વાર, આપની માગુરે;

કરજો દુઃખમાં મુજ બહાર, પાયે લાગુરે. ૨૬

મુજ માતને નામું શીખ, હું દિન રાતેરે;

બાધ બોળજો આશીષ, દઉં બલી બાતેરે." ૨૭-૫૨

દોહરા.

પત્ર શુણી પુત્રી તણે, પાર્વતી અતિ પરિતાપ,

પામી પ્રજાળી પિંડમાં, પ્રકાપ પામી આપ. ૫૩

"શંખણી સાસુ પુત્રીની, મદભરિ મહામચ્છરાણિ;

દુહિતાને દુખ દે બહુ, રાખિ પેટમાં પાણિ. ૫૪

બાણું છું હું સર્વ તે, કૃત્તાતણાં કુણત;

પુત્રી આપણિ પીડવા, ભરાય એમાં ભૂત. ૫૫

એ નિવશે લાંસુધી કદી, સુતા ન સુખનો શ્વાસ

લેશે માટે ઝટ કરી, તેડા આપણિ પાસ. ૫૬

વિપરીત વદતાં બળને, શળ ન વાગી કેમ;

બકતાં બૂરૂં હોઠ એ, ક્યમ ન શિવાયા તેમ ।" ૫૭

અરુણ આશિ અશ્રુ ભરી, વદત રક્ત વિકરાણ;

વપુ રોમાંચ બનેલ બહુ, કાળજ વ્યાધો કાળ । ૫૮

એવી સ્થિતિમાં બચરી, પાર્વતી પ્રજાળે આગ;

વિક્રમ બની મૂર્છિત યમ, દુહિતાદુખને દાગ. ૫૯

- સાંતવન કરિ ગૌતમ વદે, “ગેહિનિ ચઝ ક્યમ ગ્મંટિ ?
આગળથી ચેતાવી મેં, સમજાવુ તેં ક્યાણુ છાંડિ । ૬૦
- ‘તુજ આગળ કાગળ ન આ, પ્રકાશવામાં માલ,’
‘કેલું’તું મેં હે કામની, શુ તે વિસરી હાલ ? ૬૧
- રાખી પાસે પુત્રીને, કદી ન લઈએ લહાણુ;
આખર એ ધન પારકું, અત્રે રાખે હાણુ. ૬૨
- જગમુખ દાંડણુ છે નહિ, થાય આપણી વાત;
ખોસે નવતર ખોલ કો, ઉત્તમ આપણિ નાત. ૬૩
- બલાઈ દાખી છતવાં, બૂંડાંને ભલી ભાત;
પગ પ્રભુએ પંપાળિયો, મારી ભૃગુએ લાત । ૬૪
- કરે બુંડાઈ ભુંડાં થકી, નવ કો રૂડાં કેહ;
નરકે ઈંટ નાખ્યા થકી, મલિન થાય નિજ દેહ. ૬૫
- માટે માનનિ મન થકી, તજ તાતો પરિતાપ;
ઉપાય એનો હું કહું, જો તે જુગતે આપ. ૬૬
- જેથી જગમાં આપણું, અવિચળ રહેશે નામ;
અરિ એથી હારી અને, ગુણુ લેશે, ધર હામ.” ૬૭
- મહેલું સુતાસાસતલું, કરવાં ભંગ જરૂર,
સત્વર સોનાનું લહાં, શીય ધડાવ્યું ચર. ૬૮
- તેપર ગૌતમ નામનો, લેખ લખાવી તર્ત,
પત્ર લખીને પાઠવ્યું, દીક્ષિત ધર એક સર્ત । ૬૯

ઓપાઇ.

- પત્ર માયું દીક્ષિત ધર ગયું, શુભો પછી લાંબી શું થયું;
પત્ર આપી ગોરે કદી વાત, “આ પેટીમાં છે સોગાત । ૭૦

- પત્ર વાંચી પરખી લો તેહ, પ્રત્યુત્તર આપો કરી સ્નેહ.”
- પત્ર વાંચિ દીક્ષિત દિઃ થયો, ગર્વ સર્વ એનો ગણિ ગયો. ૭૧
- સ્ત્રીને ખોલાવી નિજ પાસ, કરી કૃષ્ણ કૃષ્ણાપર શ્વાસ;
“વહુ આગળ શું ચારી ઘાસ”, વદો એમ દાખી અતિ ત્રાસ. ૭૨
- “ઘડપણમાં ગાંડું શું કીધ ? પીયૂષ પરહરી વિષ કાં પીધ ?
ઘરમાં આમ ચલાવી કાર, એ બૂઠા કીધો ધિક્ક નાર ? ૭૩
- ત્રીગતનું કરવાને ધૂળ, વાળ્યાં ક્યમ વિષનાં તેં મૂળ;
જેથું ન જાંખી મેં શું થાય, તો તેં દાખ્યો નિજ મહિમાય. ૭૪
- લે આ ભેટ ભૂંડી ! તુજ તણી, વેવઠએ મોકલિ મુજ ભણી !
એનું નામ એથી જગ થશે, તુજથી મુજ મહિમા સૌ જશે.” ૭૫
- એમ કહી ગૌતમનો પત્ર, વાંચી સંભળાવ્યો તવ તર્ક;
એથિ ખટ કૃષ્ણ પડિ ગઈ, તમ છતાં યાદી રસ થઈ. ૭૬
- દંભી દીક્ષિત તજિ નિજ ટેક, દાખી પત્રે વિતય વિવેક,
પ્રત્યુત્તર લખિયો થઈ સમા, વાર વાર માગી મહિં ક્ષમા. ૭૭
- ગૌતમના નૌતમ કામની, થઈ ખ્યાત બહુ દિન જામની;
વાહ ! વાહ ? એના નામની, વધીં માંહિ ગામો ગામની. ૭૮
- નાત સમસ્તે કરિ સુવિવેક, ગૌતમનો અનુપમ જ્ઞેષ્ઠ નેક,
જિયો સૌથી એને ગણ્યો, કીર્તિકોટ જેણે ધ્રુવ ચણ્યો. ૭૯
- ગંગોત્તરિ ગૌતમનું કુળ, સૌજિ આતો સૌએ અનુકૂળ
ગણ્યું આજ પણ સૌકો ગણે, ભહું જેનું બ્રાહ્મણ બહુ ભણે. ૮૦
- માન વધ્યું પણ ન ધર્યું માન, છતથી છાક્યો નહિ વિક્રોન;
ઉપાધ રૂપ ગણી સંસાર, નિંધ ગણ્યો જેણે નિઃસાર. ૮૧
- એવો ગૌતમ ગુણગંભીર, વાત વસેલી દદ નિજ શીર,
પ્રાર પાડવા તપ્પર થયો, સ્નેહ જેથિ સાંસારિક ગયો. ૮૨

નિર્વિદ્ને નંદીધર* તાણું, ધરવા ધ્યાન કરી મન ધણું;
 ચતુર્થાશ્રમી થયો ચતુર, ચિત્તની ચિંતા કરિને ચૂર. ૮૩
 દાશીવાસ ગંગાતટ કર્યો, ભવ સાર્થક અભિલાષે ભર્યો;
 પાર્વતીની માયા પરહરી, પાર્વતીપતિx ઉપર દંઢ ધરી. ૮૪
 સમજવા સુખ સંસારનું, બાળકમના અંગારનું,
 નિજ ક્યું અનુભવવા ગેહની, રાખિ ઘેર દુર્ગળ દેહની. ૮૫
 વીત્યું મહિ શું એને ચરે । વૃદ્ધપણે વનિતા શું કરે ?
 કહું હવે તે શુણ્વને કાન, માનનીનું ઉતર્યું સા માન. ૮૬
 આપે અપકા વહુ વેણના, ક્યું ચળદ શું તે કહેણના ?
 સહન કરી ધીકી પરજળે, વઢે વહુચિ એનું નવ વળે; ૮૭
 કહે લક્ષ્મી "મા કરશો શેર, બાણ્યું હવે તમારું જોર ।
 બકમક કરતાં બહુ દિન ગયા, હવે ન બઝશ તમારી દયા. ૮૮
 કરે કામ કંપારી ચઢે, લવતો જિજ્ઞાસા પાછી નવ પડે ।
 મધમાધિ પૌરા પારખો, હાપણનો કરિને બહુ ડખો । ૮૯
 તે નહિ કાવે સાચું કહું, આપે લેશ હવે નહિ રહું ।
 એક કહી સાંભળશો ચાર, માટે કરજો કંઈક વિચાર. ૯૦
 માંઠિ ઝાંખરાં કરિ અતિ ઘેર, ડાસાને પજરી બહુ પેર,
 બાવો કરિ કાઢ્યો કાશીએ, પેણું નહિ કદો અમે નાશિયે ॥ ૯૧
 વજૂવામ્ય વહુનાં સાંભળી, પાર્વતી તવ બોલી પરજળી;
 "વહતાં વહુ આવાં દુર્વામ્ય, વાગતિ નયિ છલે અમ ત્રાક ॥" ૯૨
 એ શુણ્વિ વહુ બહુ વળગી વઢી, વ્યંતરી બ્યમ આલે અતિ ચઢી;
 નહિ વઢવાના બોલી બોલ, માર્યા ગાજો તણા ગલોલ. ૯૩

પતિને કોપી કહ્યું બહુ પેર, “ઠાસલી નવ જોઈએ મુજ વેર;
એ સાં હું નહિ સાચું કહું, રોકી નહિ તમારી રહું. ૯૪

ધડપણુ ગત એતી છે ગઈ, સાસુ શોક રૂપે છે થઈ.
રડે બાળ માફ પારણે, તો પણુ જોશી રહે બારણે. ૯૫

આજ પાણી ભરવા હું ગઈ, વાર મને સાં કંઈએક થઈ;
રડી છોટિયો રાતો થયો, જાણે જિવ નીકળીને ગયો. ૯૬

તોપણુ ઠોસી રજ નવ ડગી, શાની મા એ જાણો સગી ? ૯૬
ધરમાં ધંદી ચાટે આન, હાકે નવ ઠોસી ધરિ માન;

માળામાં લાળા મૂકતી, ધર બળતે જોડે નવ સતી. ૯૭
ગુણુવંતો કહે “ડહાપણુ રાખ, મુજ માને બૂંડું માં બાખ;

ધડપણુ છે બાળાપણુ જશું, માટે મુખ નવ કહિયે કશું. ૯૮
બાળકનું જોને માબાપ, કેટલું સહન કરે છે આપ;

તો તેનું સહેવામાં અરે, કસુર કેમ કરી કહે ખરે ?” ૯૯
“હશે ! બાળપણુ ધડપણુ એક, સમજવો છો કરી વિવેક;

બાળ નરક ચૂંચે દડબડે, ઠોસી ક્યમ નવ ચૂંચે અડે ? ૧૦૦
એમ ન સમજું હું એ પેર, વશિ ઠોસી લેવાને વેર;

માટે એનું કાઢો મૂળ, નહિ તો મુજ જિવતર છે ધૂળ. ૧૦૧
એને પાપે પુત્ર સમેત, પડિય કુવે હું ન ધરિય હેત. ૧”

પતિને આમ ઉપજાવી શૂળ, પાર્વતીશું વહુ રહે પ્રતિજ્ઞ. ૧૦૨
એથી પાર્વતીશિર દુખવૃક્ષ-જિગ્યાં ધડપણુમાં દસ લક્ષ;

પેટપૂર નવ પામી ભક્ષ, પુત્ર ચડી પણુ ન થઈ પક્ષ. ૧૦૩
વટવટિ વિપત વિષે દિન રાત, ભોગવિ દુખ બારે બહુ ભાત;

લહાવાના લાળા લઈ ગઈ, સમી ગિતામાં તે સુખી થઈ ૧૦૪

અધ્યાય ૮ મો.

સરસ્વતીનું પારાવાર દુઃખ.

નારાયણદે.

ઉજ્જેણીમાં સરસ્વતી સ્થિતિ હવે તપાસિયે,
 મુલક્ષણી ગુણીનું દુઃખ દેખવાધિ ત્રાસિયે;
 ગંગો સુતાત કાશી, માત સ્વર્ગવાસી તો થઈ,
 પિયેરઔથ પદ્મની તણી તદા તુટી ગઈ. ૧
 સૌમંત સુંદરીનું આવતાં નણુંદ સાંસુએ
 મથાવ્યું મોટ. જુદ ના મુકાયું એક આંસુએ; *
 નમ્મિહં નાગરાનિ રીતડું રીતઃ જાતમે કરી.
 તથાપિ તુટતાં ન પામિ તેંદડી શિકોતરી! ૨
 બવાઙ્ધિમાં બલાઈ બાળિ ના શકે, વિનાગમાં,
 વળ્યો મુનિયે આપ, તાપ જોઈ રાગઆગમાં†;
 પિતા છતાં સૌમંતઔરિયો લીધો સરસ્વતી,
 દિશાજ માત્ર દાખિ તેનિ વાત મેં કહી વીંતી. ૩
 સરસ્વતી સુતા જણી ધણી ધણી દુખી થઈ,
 પિયેરથી લઈ સુખાળી સાસરે થદા ગઈ;

* સરસ્વતીનું એક પણ આંસુ મુકાયું નહિ, એવો કલેશ એના સૌમંતમાં સાસુ નણુંદે કર્યો. † નરમ્મિહ મહેતો. ‡ પેડે. * પૂરત. મોમાળાની રીત. † સંસારસાગરમાં ‡ માયાપ્રીતિ; માયામાં તેણે કેવળ દુઃખ દીડું.

ધર્યોજ ઊંઘરે સુતાનિ સાથ પાથ જાહેર,
 ગણેશ પાટ ખેસવા સમું જણાયું તાહેર! ૪
 નણુંદ માતને વદી, “વદ્દનિ જોનિ આવિયાં,
 વધાવિ લેં ઉતાવળી, કંઠાણિ મોઢિ લાવિયાં!”
 વદી ન બ્યંગ સાંભળ્યાં છતાં સરસ્વતી રતી,
 કિપાડ આસુ ને નણુંદેશખંડનો થતાં અનિ. ૫
 વૌંતું પછી સુતા છતાં અખર એહને અરે!
 વૌંતેછ વિશ્વમાંહિ એવું સોંઘી સ્ત્રી વિષે ખરે!!
 સરસ્વતી સુરીત ચિત્ત રાખિ દીકરી તણું...
 ઠરે જતન રતનથી આધિક દીક, શું ભણું? ૬
 કુમાંડી* સાસુ દે તદા, અઘાસમીજ ગાળને,
 “કંઠાણિ તારિ જાણિ ખે-ધડીક દૂર બાળને!!
 વિદારતાં શિક્ષા+ વહેછ કેમ સોરનં સર્વદા, +
 નથી થવાનું કાંઈ એહને! ન ખીશ તું કદા!” ૭
 નણુંદ ટાકુડા કરી પૂરે તલજા દોપશી,
 “મળીછ મોઢિ એહને ભરીશં. x એ કમી કરી?
 ન ખાવું પીવું જોઈશું હવથિ એહને જરા,
 પધારિ અન્નપૂરણા દુબ્બવશે ખમી ધરાઈ!!” ૮

* કુપાત્ર-ફિતુરો. + પથરો; (બ્યાં સ્ત્રીઓ હલકી ને સોંઘી
 ગણાય છે, ત્યાં આ પ્રાંતમાં દીકરીને પથરો કેહેવાની રીત છે.)
 + ગમવું. x પૂંછ. † ખુટી. (એને ઘેર અન્નપૂરણા પધારી છે, તેથી
 એ તો હવે ધન્યકારે ધરતી ધૂબવશે! દીકરીની જગાએ અન્નપૂરણા
 વડોક્તિમાં.)

દોહરું.

- આમ કામ નિત દે ઘણા, સાસુ નણદ અપાર;
કામ કાજ કરતાં છતાં વાકુ બોલિ બહુ વાર. ૯
- તનયા છત્રી સાંસુધી, તરફાડા કરિ કોડ,
અદેખાર્ક કરિ અતિ ઘણી, શુભવતી સમ્પદમરાડ, ૧૦
- મરડાથી માંદી થઈ, શશી-શિશુ સરખી બાળિ;
સરસ્વતી સાવધ રહિ ઘણી જોયું ન કાઢજો બાળિ. ૧૧
- વીતક એ વેળાતણું, મુખ વણ્યું તવ જાય;
કટવાત શુભતાં અધી, કાળજડું કપાય. ૧૨
- માટે વીતી વિપત્તિ જે, સુતાસમયની સર્વ;
કથતાં કમકમિ ખાઈને, ગાળુ મનનો ગર્વ.* ૧૩
- તનયા દેહ તણ ગર્ભ, ત્રેણ વરસની માંદિ;
મા મરવાની ખબર પણ, આવી એવે સાંદિ. ૧૪
- પછિ શું પૂછવું કદમાં, કામનીંને એ વાર?
દુકાળ મધ્યે આવિયો, માસ અધિક નિર્ધાર. ૧૫
- કંઈ કુટિલ છે અતિ ઘણો, દુર્વસની દુઃશીલ;
ભમતો બૂત સરીખડો, ફર ભયાનક ભીલ. ૧૬
- વેદુ શિખવા બહાનું કરિ, જઈ બાવા-મઠ માંદિ,
કરતાં કેદ શિખો અધિક, બગડ્યો બહુ વિધ સાંદિ. ૧૭
- ચેલી ચેતનદાસની, ચેટક બરી અપાર;
વળગ્યું ચિત એના વિષે મટવડનું નિધાર. ૧૮

- એથી આજ સુધી ન મન-મળ્યું નિજ મહિષા માંહિ;
મા બેને વિષ ભેળિ વળિ કસર ન રાખી કાંધ. ૧૯
- નણુંદ તૃષ્ણા નીકળી નખળી આખર છેડ;
સતી ગણુતી સટકિ ગમ, તથા કુળકેરો નેક. ૨૦
- એથી દીક્ષિત દંભીનું, નાક કપાયું નેક;
માની છાની રીતથી, પહેંચ્યો જમપુર ફેક. ૨૧
- કૃષ્ણા કવહ વિષે પડી, લઢી વઢી સુત સાય,
જૂઠી આખર જઈ રહી, ઘડપણુ ધશિને હાથ. ૨૨
- લઢી વઢી ત્રણ પાંધવા, જૂઠા થયા જરૂર;
ભાગલાગને વહે ચતાં, વહ્યાં લોહિનાં પૂર. ૨૩
- હેમમાયું ગૌતમતણુ લડી નટવરે લીધ;
દિવસ ક્રિયા દીક્ષિતતણી એથિ ન કોએ કીધ. ૨૪
- સરસ્વતી સાસુતણી, સે રોજે મંભાળ;
ઘરમાં ઘાલી નવ શકે, પેદ પતિની દાળ. ૨૫
- પણુ સૈદ પૂરું પાડતી, ખાનપાન ભાજિ ભાત;
અહો! અમિત આ વિશ્વમાં, સજ્જનનતી શી વાત? ૨૬
- રોડું ધેડ કે લાકડી, આપટતાં શુભ ઝાડ
મીઠાં ફળ દે મન ગમ્યાં, અવગુણીને કરિ પાડ. ૨૭
- સજ્જન સુવર્ણુડપ છે, અવગુણી અમિથિ આપ
પડે ન સ્વામ, સુકાંતિ ધરિ, ગુણુ કરી દાખે આપ. ૨૮
- તેમ સરસ્વતી સાસુને, કરિ ઉપકાર અનેક,
શ્રેષ્ઠે સોનો વદનમાં, દાખી નિજનો નેક. ૨૯
- કૃષ્ણા કાળો મુખ થકી, કયિ રીત માને પાડ,
જેરો કરે કરી ધણો, વહુશિર ઉગવ્યાં ઝાડ. ૩૦

પણ પિંગળી પાણી થઇ, આંખ આંસુ ભરી એહ,
 “બહુ તે બહુ સહિ સુખ મને આપ્યું” એમ મુખ કેહ । ૩૧
 સરસ્વતી કહે સ્વામીને, શાંત જોઇ કોઇ વાર,
 “માત્ર વિપત વહે ઘણી, વૃદ્ધપણે આ વાર, ૩૨
 લાવો આ ઘર એમને, હવે કલેશ નહિ થાય,
 રાખ્યે જૂદાં વૃદ્ધને, નહિ ઠીક દેખાય.” ૩૩
 બ્રહ્મદેવી ચઢાવી રજા થઇ, કહે નટવર તવ આમ:-
 “ડામ દહરા રંડા કદી, દહશ ડોશિનું નામ ।” ૩૪
 ચતુરા ચટ રહે ચૂપ તવ, પતિનો જોઇ પ્રકોપ;
 ફરે કુટિલ પાપાણુ પર, ચહે ન કદિએ ઓપ. ૩૫
 અતિ સ્વચ્છદે ચાલવું, ગમે તેમ ઘર માંહિ,
 લક્ષ્મી તેમાં ડોશિનું, કેમ ધાલવું લાંહિ. ૩૬
 એહ વિચારે વહુતણી, શુણે ન નટવર વાત,
 દિવસ દિવસ પરમનવિવશ,* ઉપજવે ઉત્પાત. ૩૭
 મહાદુષ્ટ દેહે ભોગવી, પક્ષાધાતે પ્રાણુ
 તજ્યો તરફડી સાસુએ, લીધિ ન કશિએ લહાણુ. ૩૮
 પછી પદ્મની પતિગૃહે-રહિ શો આખ્યો સ્વાદ ?
 વર્ણવું તે વાણી વડે, સાંભળજો અવિવાદ. ૩૯
 ચોપાઇ.

નિર્ભાગીને સુદિઃ કે વદિઃ † મળે ન સુખ જિવતરમાં કદી;
 દુખદરિયાનો નાવે અંત, ચલવે નાવ કરીને ખંત. ૪૦

* પારકે આવી નમન છે જેનું એવો. x અજવાળિયું. † અં-
 ધારિયું. (નિર્ભાગીને સુઃ કે વદઃમાં કોઇ દિવસ આપા જન્નારામાં સુખ
 મળતું નથી.)

એક પાર કરતાં પટ* અન્ય-ખડુ રહે ખોટું, વિધિ ધન્ય !

સમજો સાર અહો એ થકી, ખોલે અનર્થ પેશે નકી. ૪૧

પદ્મનીને પોકળ દુર્ભાગ્ય, પ્રકટેલી ચોરીથી આગ,

હજુ ન શાંત પતિ સાથે પડી, (પણ) હોત્રેથી ચૂંતે અહિ પડી. ૪૨

દાંસ સાસુ નેણુદીની ટળી, સ્વામીસાલ પેહું ના રળી;

ધણિને કોની ન રહી ધાક, વગાડવા લાગ્યો વીરહાક. ૪૩

પરસણ ચરતો ભાતો સાંઠ, પતિ જેખ્યો પાખડી દાંડ;

સ્વચ્છદે, વતે ખડુ પેર, કામનીને કનડે કરિ કર. ૪૪

જુગદું બરી બેસન તમામ-શાખ્યો નટવર નજર હરામ;

પિયરતણો પૈસો સ્ત્રીતણો, ઘણુ વળતો તેનો ઘણો, ૪૫

કો વખતે હઠ શઠ તે કરે. "આપ કહો તારી મુજ કરે;

દેવી છે દેવા આડમાં," એમ કહી નાખે ખાડમાં. ૪૬

જમનીને ઘરની સ્ત્રીતણી, પટભૂપણ પહોંચાડે ઘણા;

ખાવો ખેડો માળા જપે, જો આવે તે એને ખપે. ૪૭

દોંગી આવા કોમક હોય, ન જાણવા એવા મો કોય,

એવાને સ્ત્રી પુત્રી કશી ? દેવમાટ મંદિરમાં વસી. ૪૮

અદેખાઈ એમાં નવ હોય, સમદર્શી સ્વાર્થી અતિ સોય;

એતનવાસ હવે એ સમે, તીર્થ મંચર્યા શુભજે તમે. ૪૯

હરિગીત છંદ.

ઘરમાંથિ જર વર ધૂળ કરતો દેખિ અળખા બિચર,

"સમજો અરે શુભ સ્વામી! આમ કરે અરથ કંઈ નહિ સરે;

* ઝટ લખને † હાથમાં. x આ શબ્દમાં શ્વેપ છે. + આવા

સમદર્શી હોય તેજ સ્વાર્થી હોય છે, બીજા ખરા નહિ.

સ્વાર્થાંશ સમગ્રા શોક, અર્થ મૃધી આક્રોશ રહેશે સજા.

મરનાં સ્વપ્ન નંદ્યનાં, નરિ સ્વપ્ન કો મારે કજા.

૫૦

કમ રહિત કલ ધરેયિ પેળી ત્યાગ કરનાં એકો.

અરવર મુકામે સારસો નરિ જાપ કોઈ નેહનો.

રમ ગૂનિ લખે અગર પ્રાપ્ત્યો કરે પરિભ્રમો.

હરિજો તરે વન નેહ, નેહ પડો ગયું વસ આમને.

૫૧

વગિ મરથ માંડ ગમેયિ શુભક નરે નીકળ્યું પડી પડી,

પામણ વૃષ્ટી ખજર ગંધી તવ પૂછે દોડી ચડી.

આ રીત તત્પર સ્વાર્થનાં છે મર્થ જલ સ્વામી અંદા !

નરિ કોઈ કોનું અમ, પોતાનું પ્રાન્તને ત દહીં સંદો.

૫૨

આપનિમાં સમગ્રા સાચો મિત્ર કે પાંડો અરિ.

પ્રેમો ઘટે પરણાય. પારકો* આપની* ખાટી ખરી;

ખાટે હું નેહું દાધે, નાથ વિચારિને પગલાં નંદા.

નરિને કિયારિ તમામ, સુખી હાય કલમ આદેશ."

૫૩

કંઈ કામ માટે કે પ્રાપ્ત્યો, ગાન ધરિ ધણું જવ રવો.

તવ પથર પીગાળિ જવ એંદા બોધ કપરનો દલો;

ને શુભી પ્રમટી આગ, આંખ કિયારિ બિચું નેહને,

બનિયો ગણ વિદગાળ, દીધી ગાળ રહિ સ્ત્રી દાખને.

૫૪

" કલરી દરો રહિ કે નંદા ગરની રહે જાની લવ.

ચલ આપ મંદનદાર, સમજ શામિ, યમ હું છે મરે."

મમગાવિ ના છોડનાં નરે, કંઈ રાખિને પૂરી દમે,

ધરનાંયિ આપ હાય ને, કાલ જવને પ્રજે ધમે.

૫૫

* પરચો. x પોતાની સ્ત્રી. (સ્ત્રીની પરીક્ષા પેંધો ઘટે થાય છે, એમ પડિતો છોડતા આર્થશ છે.)

આ વિપતતા વિસ્તારથી કરુણા ભયાનક એ છેલે, §
 ઉર માંહિ ઉપજે ત્રાસ, જીજ્ઞાસીને ઘણી છાતી બજે !
 તેથી પ્રગટ દુષ્પ સ્પષ્ટ કરતાં લેખિની નયિ આગતી,
 સરસ્વતી પડી પશુ હાથ, વિપરીત વાત એ ઉર સાગતી ! ૫૬

થોડે દિવસ થડ કાપવા, જડ જમનોં ધરમાં લાવિયો,
 દૂધું કર્યું એ કામ, ઘોળ ઘણો ગજળનો લાવિયો;
 ફળ આમ્રનું તજિ આકનું મરચું સંખે ગેહમાં, †
 દેવાંગતા ડાળી† કરી, દિવ દીધું ડાકણ દેહમાં. ૫૭

કેતકી ક્યારો પરહરી, કૌવચ ઉગાવા આંદ્યું,
 કંકુનો ભૂશિ કુટિલ, કાજળનો કરી કાંશું કર્યું;
 શુભ વંશવર્ધિની વેલ વનિતા છાંડિ વંશનિકંદિની
 વિષવેલ બહુ વઢેલ વહાડી કીધિ ફંદનિ નંદિની*. ૫૮

સ્વકૌંયાસુવર્ણ તણ કથિર પરકૌંયા નટવર સંધર્યું,
 પરિણામ મૂકી પોક, દૂલ્યો ફેક એમાં શું સર્યું ?
 રાખી બહુ રાજ થઇ રાણી કરી રખડેલિને.
 સતી આપ પતિવ્રતધારી દાસી હામ મૂકી ઠેલિને ! ૫૯

જેણે મુકી કુળલાજ, રાજ મળ્યું ગણે તે આપને,
 થાપે ઉથાપે ચાલ લમ, માને ન કોવા માપને;

§ છત્રકાંઈ જાય. (સરસ્વતીના દુઃખનો વિસ્તાર કરતાં કરુણા અને ભયાનક બંને રસ છત્રકાંઈ જાય, મ.ટે દુઃખ ને ભય ઉપજે, તેથી વિસ્તાર કરે નથી.) † ધરમાં. † અળખામણી. * પુત્રી (જણે ફંદની-ફેલનીન પુત્રી નહિ હોય શું એવી.)

તે રીત તજિને બીત, નાથવનો સરસ્વતીનાથ છે,
ગુણમી થયો નિજ ગુણવતીપર, ઝાલી શકે કુણ હાથ તે ? ૬૦

ચોપાયાની દશી

નટવર નિજ નારીને કહે છે, “સાંભળ વાત તું મારી;
વાત કરી ઘરની બહાર તો, નાંખિશ તુજને મારી ! ૬૧

તાકે તારું જે તું સાં, તો મૂગી તું રહેજે;
જમતાજી જે કહે તે કરતાં, ના મુખથી નવ કહેજે ! ૬૨

અદેખાઈ કાઢી તો આંખો ફાડિશ નિશ્ચે તારી !
ચળવળિ જીભ કદી જે તુજ તો સજ છે પાળી મારી ! !” ૬૩

ડર દેખાડી દમ બહુ દધને, ખર તે ખુશિથી ખેલે;
ખેને દિલ બળતે દિલડાહી, રાંધિ રસોઈ મેલે, ૬૪

પહેલે દિન કંસાર કરાવ્યો, ગેહિની પાસે પતિએ;
નાંખિ પાટડા સમીપ અડયાં બે, પિરશ્યું શાણી સતીએ ! ૬૫

ધણિયાણી સમ માંડ્યો સન્નજો, ધુત્તીશું વ્યવહાર;
ખાય ઘણી ગમ, પહેરે શંખિની સતીના શુભ શણગાર. ૬૬

ઘરઘંઘો ધણિયાણી પાસે, પાપી પૂર્ણ કરાવે;
રાખ રાખ સરખી પાટે ખેસારિ પાન ચવનાવે ! ૬૭

કો વખતે ડકાપણ દર્શાવ્યા, ચલણ જણાવ્યા જમની,
દ્વંદ્વમાંથિ કાળું કાઢે ઝટ, જાણે મગની-જમની ! ૬૮

અવરણ દુખ અમળા આવું બહુ. મૌન ગ્રહણ કરિ સાંખે;
પેટ બળે પણ અણચાલે મલકાતું મુખડું રાખે. ૬૯

આ પરથી બીકણ બાળી લાગણીવની નવ ભેખો;
દૈવતવનિ દામણી દેખી નવ પણ સરખી તે પેખો. ૭૦

- પશુ સરખી પણ પેખી આવું, સહન કંઠાપિ ન કરે;
તો દેરી જેરી બુવતી આ સહન કરે તે શું અરે! ૭૧
- ડો મેરુ પણ ન ડો કડિએ, તુટે આબ નવ ત્રાસે,
માર કંથનો પડવા બીકે, તે કયમ ઉરથી ત્રાસે? ૭૨
- ત્રાસી તેથી બની ઉઠારી, અણગ્યાએ રહિં વશમાં,*
નવ કરવાનું કરતી સતી નવ બળે રાત દિવસમાં! ૭૩
- પણ પતિવ્રતનો ટેક ધારિ વ્રત નિયમ આદરી પ્રમળા,
ધૈર્ય ઢાઢ ધરિ વિપત્તિ ઝડકા કીડી રહિંતી મયળા. ૭૪
- બાજી સુધરવા ભાટ તિતિશા* સાધન સુખ્ય કરીને,
આકળિ નથિ ચાતી રોતી થઇ, ક્રોધ વિરોધ ધરોને. ૭૫
- ‘ધીરજનાં કળ મીઠાં’ ગણિ મન, ‘કાળ ક્ષેપ તે કરતી;
તાતતણી શીખામણ ઉર ધરિ, બાળા તે અનુસરતી. ૭૬
- ‘શિખબા છે સારી રીતે પતિવ્રતા ધર્મ’ નિજ સાતે,
અખુદય એમાં અગળાતો વહ્યો છે બહુ વાને. ૭૭
- તેથી ટેકમાં રહિ તે રામા કરતી નિજ કર્તવ્ય;
સ્વામીઆત્મા શિર ધરનાં, ગણતી ન સંવ્ય અપસંવ્ય. ૭૮
- ‘બાકી કડો આવું’ કુણ બાળા, સહન શકે કરિ કંઈ?
અદેખાઇ પશુપંક્તીમાં છે, જેનિ સૃષ્ટિમાં સ્પષ્ટ. ૭૯
- આવાં દુષ્પથી કંઈ કામિનીઓ, પૂરતાં કૃપ ન કરિયો;

* ધણીના વ્રતથી ત્રાસી ને ઉઠારી બની અણગ્યાએ વશમાં રહીને તે સતી ન કરવાનું કરતી હતી, એમ કંઠાપિ ન બળેગો.
x. ધીરજ-સુધરી.

ધણિમાં ઢગ ન દીકે કંઈકે દૂં ખે કંઈ ધરિયો. ૮૦

ખર જોવો નર જોઇ પર નરમાં પ્રીત કરી કંઈ નાહી;
વિષ આપી એવા વરને, ગાંડું કરતાં નવ ગાડી. x ૮૧

સરસ્વતીને વણુ પરણી શોડ્યનું દુખ બહુ વધિયું એવું,
કવિ કોવિદ વર્ણી તે ન શકે, જિભે ન વદવા જેવું. ૮૨

માગ ધરતી આપે એવું મહિમા તે નજરે નરખે !
પડે વીજ એવું વિપરીત ચિત્ત સ્થિર કરિ ઉરમાં પરખે । ૮૩

આનુભવ એવો કો બોળાને, જિયતે કદિ નવ થાશે;
બાળવિવાહતણે મુધજની જોશેજ ગજગ છે આ શો । ૮૪

સરસ્વતીવીતક ગુણનાં સુંદરી કંઈ મહિત થાય;
સાંભળતાંમાં રુધિર શરીરનું, તરત મુકાઇ નાય । ૮૫

તેધિ પટંતર રાખિ ઉપરથી વાત સ્વસ્થ આ કહિ છે;
સમય સમયની વીતકે વાતો કવિના ઉરમાં રહિ છે. ૮૬

અધ્યાય ૧ મો.

લક્ષ્મીવહુની લીલા અને ગુણવંતનું મૃત્યું.

રુચિરાછંદ.

ધારામાં ગુણવંત તણી સ્થિતિ, વર્ણું વદન થકી સુજનો,
 વીતક સમય સમયનું ગુણતાં, દુષ્પ પામી દિલ્-મૃદ્ધ બનો;
 કુંભારજના દુષ્પની કહાણી, જેને વીતી તે બાણે,
 અવર અહંકૃતિ અતિ ધરિ મનમાં, મિથ્યા મોટમ ઉર આણે. ૧
 પદ્મનાથ પરલોક ગયા પછિ, ગરથ ઘણો ગૌતમ ધરનો-
 કર્યો પહોંચતો પિયર લક્ષ્મીએ, હિત વિચાર ન કર્યો વરનો;
 માનું હિત આણું માનનીએ, ધણિનું ધન ઘૂંણધાણિ કરી,
 સાસરિ પર જરિ રોહ ન જેને, પિયરરખું નિવડીજ નરી. ૨
 પાર્વતીએ પૈસાવાળું ધર સુતકિત આહિ પસંદ કર્યું,
 પદ્મનાથ પડતે પોલુંદમ નિકળ્યું ખાલી ખોખ નર્યું;
 લક્ષ્મીની લાલચથી લક્ષ્મી વરાવિ સુતને વહાલ ધરી,
 દરિદ્રતા ધર ધાલી તેણે, -લક્ષ્મી ધરની દૂર કરી. ૩
 ગૌતમપાર્વતી શ્રવ્યાં ત્યાંસુધિ, કળજને કંઈક રહ્યો ધરમાં,
 ભેલ પાડિ ભામિનીએ પછિથી, વક્કર નહિ જોઇ વરમાં;
 વક્કર ક્યાંથી પડે પ્રથમથી, વર નહાનો વહુથી મળિયો,
 બી નહિ એ કારણ બાળા, મેળ ન મૂળ થકી મળિયો. ૪
 શૂરપૂર સંભ્રામ વિષે નર, ધીરવીર ધીંગો હોયે,

તરુણી તેનું તોલ ન રાખે, તીખો તક્ક* સમ તોયે;

પડિત પ્રાદ જગત જાહેરને, કાચર કામની સઘ કરે,

વિજયી નૃપને વશ નવ રહેતાં, કાવે ત્યમની આપ કરે. ૫

આમ કામ કામનીનું છે ત્યાં, ગુણવંતની ગુંજશ કથી ?

રામા રહેતો આપયિ, નહિ તો સગા આપથી જાય ખરી;

સરખી નયિ જગમાં સુંદરીઓ, ભરિયો કંઈ ભક્ષપણજીથી;

વક્ત્ર વરનો આપ વધારે, ધર્મ ગણી નિજ, નહિ બળથી. ૬

રાગો હોય કે રંક કદાપિ, દંગ વગે નહાતો નિજથી,

તોપણ તરુણી તોલ વધારે, સ્વામી નિજ સમજ રિજથી;

ભણે બિખોરી હોય તથાપિ, ચાપી નિજ ભર્તા હામે,

ભામા ભક્તિ કરી શુભ તેની, નિત્યે શિર એને નામે. ૭

કુળવણી કુમળા વયમાંથી, ઉત્તમ આપેથી બાળી

નીવડશે નારી સુખકારી, વરનું હિત કરવા વાળી;

લક્ષ્મીને લઘુ વયથી કશિએ કુળવણી ન મળી રી,

મેં જોઈ લાડખી માની મહિયર, નિવડી કુળકાતર ફીડી. ૮

પૂર્વવાત અત્રે વિસ્તારી, નયિ કહેવામાં માલ કરો,

વાત કહું ચાલુ ગુણવંતનિ, જ્યારયિ કાંદે પૂર્ણ રસ્યો;

અંખાણો વય ચૈદ વર્ષમાં, પિતા ગયે ધરખાર થકી,

ભણતર ગણતર પાર ન પાંચ્યો, ન્હાનપણે પરણે નક્કી. ૯

જોડાયો સંસારવાણિયે, કાંચી વય કસ પ્રાપ્ત વિના,

કથું પરાક્રમ દાખી ન સમ્યો, બગડી જોની બહુજ બિના;

સાસુએ ડાકણની રીત, દમી મને દુષ્પ દીધ ખચીત !

વેરાગી સસરા અહિં યથો, ચોળાવી ચાલ્યો ચડ ગયો !!!” ૨૩

વિધમ વેણુ વામાંનાં ગુણી, લાગિ કંઈ મરયાંની ધુણી:

થયાં રહત કોચન ધમવમ્બો; સાંત છતાં એ વેળ ન શમ્યો. ૨૪

ઉઠ્યો આઠ્ઠો થઈ અતિ આપ, “વનો રાંડ મૂકે ક્યમ માપ !”

એમ વદી પાદુનો પ્રહાર, કયે ક્યો ન લાગી વાર, ૨૫

લાત હણી લલનાને યદા, ક્યું તોદાન તરણીએ તદા;

“મારિ નાંખિ ઓ મારાં બાપે !” એમ પુકારી ક્યો વિલાપ. ૨૬

ફતવા કીધા તારે ફેક, મળ્યા પાડપાડોશી લોક;

રાગ કાંદિ રહતી નવ રહે, “હાય મરી ગઈ” મુખથી કહે. ૨૭

“જમની* પાંડું જમણી દુષ્પ, લાગી વમ્મમી તેતું દુઃખ,-

નથિ વેંડાતું ઓ બાપરે !” પ્રગટયાં મુજ પૂરણ પાપરે. ૨૮

કસાઈકાટલું માંડે કરે, હાય ! હાય ! હું શું કરું અરે !!

દુખે મરી રહી છું આ વાર, મલો ન જાએ મુજથીમાર !” ૨૯

વદી આમ છેડો વાગિયો, બળતાને પૂરણ બાગિયો;

“અરે ભાઈ આવું શું કરો, વિવેક કંઈ પણ રાખો ખરો ! ૩૦

દાનાધ્યક્ષતણું ધર આજ, વગોવાવતાં ન ધરો લાજ;”

એમ અનેક રીતે કહે લોક, “ફજેત જાને થાઓ ફેક !” ૩૧

શીખામણ સૌની સાંભળી, ગુણવંતો ધીકે પરજળી;

દેખિ ન્યાય ઉઘડો નિજ દષ્ટ, લાંબવંત ઉર પામે કષ્ટ. ૩૨

* ધણીને જમની ઉપમા આપી, એક લેખે માળ દેતી જાય છે ને રહતી જાય છે. ફિટૂરી ઓઝો આમજ કરે છે.

મનની મનમાં રહે ક્યાં કહે, જે જ્યમ કહે સમં ગણિ જઈ સુદે:
જાની રાખિ લોકે લક્ષ્મી, શાંત પાડી તોપણ નવ શમી. ૩૩

દોહરા.

રાઠ પતાવી લોક સૌ, વિખરાયા જે વાર;
માનનીં મોડી રાત્રિએ માંડ્યું ફેલ નિર્ધાર. ૩૪
‘પીટમે પાડુ હણી મને, રડમે બહુ રંજાડિ;
નખજો માંડી વહુ ઉપર, શરો દીઠો દા’ડી. ૩૫

માટે મારાં છોકરાં લઈ હું કુવે પડીશ;
ચોખું કરી એનું બધું નિત્યે મુએ નડીશ !” ૩૬
બળાડિ એમ નિજ બાળકો, જગાડિયાં ઝંઝેડિ;
જયા કુવે તૈયાર થઈ, તે સઘળાંને તેડિ. ૩૭

કાચિ ઊંઘથી ઊઠિયાં, કુમળાં કાલાં બાળ,
રો કકનાણુ કરી રહ્યાં, મા જેની મહારાજ.* ૩૮
દીધ્યાં તવ બહુ તેમને, કરી કારમો ક્રોધ;
કંપ્યો કંથ કુત્ત આ દેખી શુણિ દે બોધ, ૩૯

“નારી મારી રીત આ નચિ કહું શું બહુ વાર ?
ઉચિત ન કરવું આમ જો, ઢંગે રહે નિર્ધાર.” ૪૦
એમ કહીને બાળ સૌ ત્રિધાં આશમાં આપ;
તાણાતાણી એ સમે, થઈ રહિ અધિક અગાપ. ૪૧

ત્રિચિત્ર ચિત્ર જણાવવા, એહ સમયનું અધ,
કવિજેષણ અટકી પડે, પ્રકટ કહું શું પથ ? ૪૨

- કરુણા હાસ્ય ભયાનકે-મિશ્રિત આ મંડાણ,
મધ્ય રાત્રિએ મગિ રહ્યું, ન જાય તણ્યું વાણ. ૪૩
- માત્ર કટપના એહની કરવી સુગંન સુગંણ !
એપરથી ગુણવંતની, સ્થિતિ નિરખો નિવાણ. ૪૪
- ખેંચતાણુ કરતાં ઘણું, બાળક પાંખ્યાં કટ;
કારમિ ચીસો તેમની, શી હું વણવું સ્પષ્ટ ? ૪૫
- બોલી બાળા બળ કરો, આંતે કરિ અંતિ શીશ;
વહિ વિપરોત ચિત પરજળી, બધાં બાળા આપે શીશ. ૪૬
- “રાખ્ય રડયા તુજ છોકરાં, પાળજે તું કરિ પ્રીત;
પડું કુવે હું આ હવે, ચટપટિ નવં કર ચિત્ત !!” ૪૭
- આમ વદી ધેણિધામથી, ધણે પગ ધેરતી નાર-
ચટ લઇ ચાલી નીસરી, દાણ નવં લાગી વાર. ૪૮
- થયયો એથી ઉર વિખે, અધિક આપે ગુણવંત;
ચટપટિ કંપેજ ચિત વિખે, સમુર વિચારે અંત. ૪૯
- “હાય હવે હું શું કરું, નશો મારી લાજ !
કામનો દુષ વિખે પડી, સૌ કેહે દુકું કાજ !! ૫૦
- પરિવારે બ્રહ્મ પુત્રીનો, પાળું હું શી પર ?
પુત્ર મોમે છે પાંચનો, વાળ્યું પાકું લેરા !” ૫૧

ચાપાઈ.

- આમ વિચાર કરી તે વાર, નિકળ્યો નરમ થઈ ધરમહાર;
પાડોશી ડાહ્યાનું દાર, ઠોક્યું ગુણવંતે ગ્રહિ સાર. ૫૨
- ઠાઠાડ્યો હજારે દહિસાદ, વીતકે મોડી કેલું અર્ચિવાદ;
ધીરજ દહ ગુણ દીરજગમ, વાંચ્યો ગુણવંતે મનાવા ડામ. ૫૩

- સમન્તરી બહુ બહુ માનની, લાલ્ચો ઝટ મધ્યે ધામની;
 યાદી પાડી કરિ તદ્દખીર, ખુશી થવા પિરસી મસ ખીર. ૫૪
- જ્યેષ્ઠ શલ્કો જીવતે કરી, લંબ્યાં સૌ નિરાઝ ગમ નીમરી;
 સમય આગ શોકે વહિ જાય, તારીથી નર દુખો તિત થાય. ૫૫
- સંવત્સરો આવી માતણી, કોં કંઈ લેતેઈ સ્ત્રી બળી;
 “નારી, શુભ મારી શુભ વાત, પંચામીઠ આજે ઘર માત. ૫૬
- માટે સગાં સહોદર સહુ, તેહિ આદરવા ચિત મહુ;
 સંસાદ કર તું રૂંડી રીત, દંધપાકમૂરી પર પ્રીત.” ૫૭
- મયંદ્રો કરિ માનની તવ વહે, “આલ્ચાં માતે લખનું બધે.
 સગાં થકી નહિ સતોપાય, નાત કરે પુરો પોપા ત. ૫૮
- કાને કાંટે નહિ આહિં કરું, હોડે કા આવીને વચું.
 ને નથિ ખપનું મારે નેટ, નાગા થઈ પાળો નિઝ પેટ. ૫૯
- હિસામિયો બાપે વ્યમ કર્યો, કરો તેમ ખાઉ પી ખરો.
 માએ લાદા દાટયા હરો, ખરચો તે ડરશો નવ કમો. ૬૦
- સામનું મુખ મેં મસ લીધ, ગિયતે પાણી પિવા નવ દીધ.
 તો મએ તેના નામનું, કરું મયો મારા કામનું.” ૬૧
- આ રીતે ઘાકું પાકિને, તિથિ નિમુખ. ડોમી કાલિને,
 કહેત કસળો બહુ કમને, પગી આપ લિલે-પંચને. ૬૨
- અવંતીમાંથી કાસડ એક, એક દિવસ આલો લા છેક.
 તવ શુભવંત કહે “શુભ માર, સંધિ ખીચકી નવ કરવાર.” ૬૩
- જીવો કરિ મહાબલ સ્ત્રી વહી, “જેવું મેં નવ કીધું કદી;
 માને માનુષ તેને માટ, કદી ખીચાદિ ના વર્ણિયા કદ.” ૬૪

પોત પ્રકાશો ખાસું તમે, હાજ રાજવી બે નવ ગમે;
 કરિશ આજ ખાસો કંસાર, પિરશિશ ધીની છટી ધાર ! ૬૫
 વેચિશ કંઠી તાણિશ ત્રાક,* માથું જતાં રાખિશ નાક !
 બાપ નામ બોલો કદિ તમે, પણ હું તેમ કરિશ નહિ ક્યમે ॥ ૬૬
 વરવૃત્તિથી ઉલટી આમ, નિત્ય નારોં અલે સૌ કામ;
 કંઈ કહે “કરજે તું આમ,” તો કહે “ના હું કરિશજ આમ !” ૬૭
 વાળે જાડે નહિ શુભ રીત, એકાં વાસી રાખે નિત્ય;
 ગંદવાડ ધરમાં બહુ કરે, વીણ્યા વણુ કણુ ચૂને ધરે. ૬૮
 આલ્હ દારવાને કોયલા, પકવપાક કીધા વિણુ બલા;
 કાચું પિરશે જટ લખ નાર, જાડે પિરશું સૌ તે વાર. ૬૯
 માપ વિના રાંધે મસ ધાન, ચઢ્યાબણાતું ન રાખે ભાન;
 ‘ભૂંડો રાંડે બમણો પ્રસાદ,’ અનુભવ અત્ર ખચિત છે ખરો. ૭૦

હરિગીત ૭૬.

કહે એક દિન ગુણવંત, “ઉધરાણી હુ આજે જાઉં છું,
 “લખણી+ થયેલી સેવિ છે, ટાંપું હું તેથી ખાઉ છું;
 રાંચી રસોઇ રાખજે; આવિશ બપોરે હું તકી,”
 કહિ કામનીને આમ, ગામ ગયેા ગુણી નર ધરથકી- ૭૧
 રજાગી ધરોધર માકિ પાકી, પાંચ કોશયિ કટથી,-
 પાછો ક્યોં તે પુરુષ, અથડાયો કહિણ અદૃશી:
 મધ્યાહ્ન ગ્રીષ્મ વિષે તપી પગ ધર વિષે મૂક્યો યદા,
 પરિતાપ પાંચગણો તહાં પેખ્યો તરત ધરમાં તદા. ૭૨

* ચતુર કાંતીશ + ટીપ. (આલ્હણુ કયા વાંચે, કે દેવની પૂજા,
 પોષિત કરે, તે બદલ જે ટીપ કરી આપવી, તે લખણી કહેવાય છે.)

ગુણવતી ખરે મધ્યાનું તાણી સોડ ને સૂતી હતી,
 ઠાઠુંશીળું ખવરાવિ ખાઇ, રાંધ્યું નમ જોણે રતી;
 ગુણવંત ધરમાં આવિ જોયું પાકાણાની બહી,
 આજોટતાં ચૂસે બિલાડાં દેખિ રિશ વ્યાપી ધણી. ૭૩
 તાપે ભુખે અકળાયલો બનિ આકળો મુખ જિયરે,
 “રંડા નથી ક્યમ રાંધ્યું ?” બોલી સ્ત્રી પછી સ્વર ખોખરે;*
 રે ! રાંડ તારી હોય તે, મા બેન, પીટ્યા માહરા !”
 જાડી ચમને આકળા, બોલી કુળવી રહી ધરા. ૭૪
 “પટપટ દિયે શા જવાબ ? પાપિણિ ! રાખ વચ મુખ તાહરું.”
 વદિ બાળી “તારો બાપ પાપી, વેણ શુણ કરિ માહરું !”
 “નીકળ તું મારા ધરયિ”, “નયિ ધર તારું મારું એહ છે”
 “પ્રભુ પાડ મારો દેહ”, “રંડું ખરિ મયું જાણિશ તેહ છે !” ૭૫
 સંતાપ આમ અમાપ કિપજવે સદા સ્ત્રી સ્વાર્થને;
 દવ દુઃખનો દેખી મરણ માગે પ્રભુ શિર નામોને;
 સંતર્પિ કાચી વયનિ ચયલી, રહે દુર્બળ દેહની,
 રોગાદિથી રગડાય, તરતીબ રહે પુરી નહિ તેહની. ૭૬
 ધૂંઘાઇ ધરની જાળમાં ગુણવંત બહુ રીતે ગયો,
 તારુણ્ય મધ્ય તવાઇ, વૃદ્ધ ખરેખરો ત્રીશે ચયો !
 પુત્રીઓ પરણાવાતણા દેવા વિષે ફૂલી ગયો,
 લય પામવા ક્ષયરોગ, વય કાચી વિષે કાયે થયો. ૭૭
 લીધી ન કાશીએ લહાણુ, લહાવ મળ્યો ન પરણ્યામાં

* ખોખરા સજ્જમા કુવડ સખનીની લક્ષણા રહેલી છે. એ
 સજ્જતાં લક્ષ્મીનાં પક્ષણો ધ્વનિ છે. 21619

ખાધી ખરેખર ખોટા, દુખની 'દોષ' અદિ જગથી ખસ્યો !

જાતાં જિવન જીવતીએ જાણ્યું, કેટલે કેથ વિના ખડું,
અનુભવ થયો નિર્ગ મેઠ, પારકું સર્વ અહિં પેષ્યું પડું. ૭૮

અંતે ધર્યા બહુ હાથ, નાંચે વિના વિપત આવી પડે,
જિવતાં ન ગુણ જાણ્યા જાણે, મરતાં મલાલીને રડે !

ઉપકારીને સંભારિ નારી, ભારિ શોએ પળ પળે,
વહિં ગયું ગુણનું વારિ, બેદરકારિ પાછળ વેલવલે. ૭૯

આ રીત જે કાઢ નાર, નિર્ગ ભારી કિંમત નહિ કરે,
દેખશે તે દારુખ ને, શોએ પછીથી નહિ સરે;

પતિ પર રતિ* શુભ રાખતાં, ઈશ્વર આડ્યું નહિ રાખશે,
પરપ્રીત પ્રીતજ નીવડે, દુખ એણિ અતે રાખશે. ૮૦

અધ્યાય ૧૦ માં.

સરસ્વતીના દુઃખની પરિસ્તીમાં.

દોહરા.

- ઉજ્જેણીમાં આજ સુધિ બનિયો ને વૃત્તાંત,
વણિયું તે સંક્ષેપમાં, શુણ્ણને થઇ સૌ શાંત. ૧
- નટવર ધર જમની રહી, સાંથી રહી ને વાત,
કહું શ્રાતા શુણ્ણને તમે, ભાવ ધરી મુજ ખાત. ૨
- બેતો બહુ શુણ્ણિયું તમે, સરસ્વતી ચાર ચરિત્ર;
કહું આગળ હું કોડ ધરિ, સમજ થાવ પ્રવિત્ર. ૩
- નિંદા નાત વિષે થઇ, નટવરની નિર્ધાર;
શુભ વાત આપે અગત થઇ નવ લાગી માર. ૪
- ચોળાચોળ થઇ ઘણી, પડ્યો જ્ઞાનમાં યોગ;
વર્તાયો એ વાર જવ, નટવર ધરમાં રોગ. ૫
- સંધિ રસોઇ ધરી રહી, પર્વ વિષે પણ આંહિ;
દીવાળીના દિવસમાં, હોળી હવી તવ સાંહિ. ૬
- ગંઢિયેણુ ધરમાંહિથી, મારી જણ્યો હાથ,
ગૂમ થઇ ઘડો એકમાં, આગ્રી તવ કો હાથ ! ૭
- દેમમાયું જાતમતણું, જ્યને જિન્ન શણુગાર-
જમની સાથે જટ ગયા, ક્ષણું ન લાગી વાર. ૮
- સરસ્વતી પડિ શોકમાં, રડી ઘણી બનિ રંક,
માથે હાથ દઇ વદે, કેમ થયો વિધિ વંક ? ૯

- બનિ વ્યાકુળ સ્થાન-બહાવરો, નટવર દેતો દોટ,
કોટવાળ પાસે ગયો, બેમાં કમપનોડું કોટ. ૧૦
- કોટવાળ આવી કરી, કરિ તજવિજ કહે આમ:
“વાંટા શાને પાડ્યા ? ધરમાં થયું આ કામ ! ૧૧
- શક છે કે પર તાહરો, બંધ આ નર બેભાન !
નહિ તો જૂઠી અરજનું દેહશ શિક્ષા દાન ! !”
- ધમકાવ્યો તજવિજ કરી, કરી ગયો તવ આપ:
તજિ આડું અવળું પડી, આપ્યો સીધો જવાબ. ૧૩
- એથી વાંત ઉઘાડિ પડિ, નટવર કરી નેશ; x
“ફટ ! ફટ ! નફટ” કહે સહ, “ઓળી મોઢે મેશ ! !” ૧૪
- વિદ્યુતવેગે વહિ ગઈ, ટગણી કરી કરાર;
સાંદણપર અધરાત્રિએ, થઈ આપે અસવાર. ૧૫
- બાવાજીથી બાવોએ, મૂળ કરી સંકેત,
ઘાટ ધડયો નવટર તણો, ઉપર જણાવી હેત. ૧૬
- જામ મળી અતિ ઝડપથી, સાધુસમને સદ્ય;
શોધ કર્યો નવ સાંપડી, અથડાયે અણહથ. ૧૭
- નાત બહાર નવટર કર્યો, નાતે એહ નિમિત્ત;
તોપણ ઉઠાપણું નવ ગ્રહું, ચાનક રાખી ચિત. ૧૮
- સરસ્વતી મતિશુદ્ધથી, સ્વામીને સદ્ગોષ
આપે વસમી વેળમાં, કદી ન પ્રગટે કોષ. ૧૯
- ધીરજ દે ધીમી રહી, પડતીમાં ધરિ પ્રીત;
વચનામૃત એ વેળમાં, વર્ષાવે શુભ રીત. ૨૦

જૂલણા ઇંદ.

પ્રાણપતિ હૃદયના હાર મુજ હર્ષના,
સૂર્ય સૌભાગ્યના સ્વામી મારા;
રથ મનોરથ તણા, મોહના મેરુ મુજ,
પ્રેમના પીંડૂપનિધિ, નેત્ર તારા;
રાશિ છો રત્નના મુજ રત્નના રુડા,
ભાગ્યના બળ્ય મોટા મિનારા;
હાર જગપૂણું સંસાર નિઃસારના,
કંથ છો આપ કાંચન કિનારા.

૨૧

વિપતિ આવે ન થાઓ વિકળ વહના,
દૃઢ રહે ધૈર્ય સુખધામ ધારી;
મોખ મરડાય મળમૂત નવ બાર સહિ,
વર્ણો તણું શું ગળું લેં વિચારી;
આપ સંતાપ વશ દેખિ સગળી જહિ,
જાંખિ મુખ જાંખું વહે નેત્ર વારી;
મંદ સુખકંદ જીવન નગર જોષને,
વશ રહે જીવ નવ, રાખું વારી ! !

૨૨

સ્વામીનો રંગ રણિયાત નિરખી નયન,
મોદ હું પામું મસ આઠ અંગે;
પૂણિમા ચંદ્રને જોષ જ્યમ, પોયણી,
ધાય પુલકિત રહે દીપિ રંગે;
નાથનું નર ઉતર્યું યદા જોઉં હું,
રોઉ મુખ હાથ ધરિ રહું ન દગે;

વહાણુ લયમ ભાવે ભરિયો યુડયાં હોય લયમ,
ગાંડો નેથી બનું ગત હમગે. ૨૩

મેં મનિહીણોએ આપને ધીનની,
પ્રત્યક્ષે એતવણો આપિ આર;
જનુ અહો પ્રાણપ્રિય ! પાપ મુજ પૂરવે,
આનું નહિ મંદે જ્યાં આગ્ય માંડે;
પાસ આપતિ આવે વડા વિશુધની
શુદ્ધિ બંદાવ 'વડું' શું, હું વાર ?
હેમમૃગ હોય નહિ, તોય મારી ખરા,
રામ શુભગ્રામ ચૂક્યા વિચાર. ૨૪

નળ યુધિષ્ઠિર ન બળ્યું મહાનેષ્ટ છે
છૂત, નગ્નના સમે નિકટ આવે;
ચંદ્ર ચૂકી ગળ્યો, એથિ પ્રતિદિન ગળ્યો,
દેવપતિ* આવિયો પૂર્ણ દાવે;
બવનરી છે ભપંકર મહાબૂલની,
ઘડિયોવારિ નિતને ચળાવે;
કામ ને ક્રોધ મદે કોમ મોહાદિ મજ,
ટેકે તણુ કોકે દેરા ટળાવે. ૨૫

* ઇ. (પૃથ્વીપતિની ઉપરે મોહિત થઈ વ્યભિચાર કરી ચંદ્ર સપગર્હ થાપિત થયો હતો, તેજ પ્રમાણે ઇ. જાતમની સ્ત્રીયું વશુ-ધતાં દાવમાં આવ્યો હતો. પોતાનો ધણી જુગારી, વ્યભિચારી છે, માટે અન્યોક્તિએથી મોહું ન લાગે એમ યોધ કરે છે.)

વાંક નથિ એક પણુ ટાંક પતિ આપનો,

આંક મુજ કર્મનાં છેજ એવા;

આપને આગ્રહે મુખ રહું મારહું,

દે કહો દેવ તે કેમ સેવા ?

આપ સંતાપ તલમાત્ર કરશે નહિ,

સન્નિશ હું પૂર્ણ દિન રાત્ર સેવા;

પ્રાણવલ્લભ પ્રસન્ન દેખિ પુણકિત બનું,

જાણું મુજને મળ્યા મિદ્ધ મેવા.

૨૬

નિપત વાદ્ય જશે સર્વ નિખરાઈ પ્રિય,

માટ ગભરાઈ ન રહે ભરાઈ;

આણિ હિસાહ હિચોગ શુભ આદરો.

પ્રતીત* પણ એક ન કરો પરાઈ;

ગતતણો શોચ કરશે ન સ્વામી-કદા,

ચૂક છે કર્મ જોગે કરાઈ;

કલેશ તેનો તલ્લે જગતભી છે ગયા,

મલિન ચિંતાયિ મનુષો મરાઈ.

૨૭

દાગિના દેખવા માવના મુજ ગયા,

હેમશિર તાતનું નાથ ! તેવું;

સત્ય શણગાર સ્વામી રહ્યા એધિ છે

સૌ રહું, માનું મંત મૂલ એવું;

સ્વામી વિણ જાણું શૃંગાર અંગારે હું,

તાતશિર જીવ વિણ જ્વાળા જેવું;

લક્ષ્માં તે કદી આપ લાવો,
 તો કહિણ કર્મના લેખ મુજ, રહ થશે,
 લઘશ જન્મ્યા તણા સત્ય લાવો;
 સ્વામીને હાથ છે મુખ સ્થામાતણું,
 દેવનો તેપરે છે ન દાવો;
 દુશકાં મુખ છે કાનનીનાં ગિજનં,
 હંથ માનું, ખરે મિટ માંગો.”

૩૪

છપ્પા.

સ્વામીને ઉપદેશ, બેશ સરસ્વતીં લાં આપે;
 કહણુ વેળમાં કટ કાળગતનું કટ કાપે;
 મૃદુ વેણુનો મુક્તમ, ચાવ ઘટને દે ધરણી;
 કરે મંદને સ્પંદ, તીવ્ર નવ કહેતાં તરુણી;
 ધીરજની દાઝ ધણીતણી, માઠિ વેળની મિત્ર છે;
 પદ્મની આ પતિવ્રતધારીં શુભ, તનમન પૂર્ણ પવિત્ર છે. ૩૫
 હોએ મુસ પવિત્ર, નાર તે મિત્ર ગણીને;
 રાખી સદૈવ પાસ, માન તેને મસ દીને;
 જેના મુખના બોલ; તોલ અમૃતધી મીઠા,
 કલેશ અને કંકાશ, જેહથી અળગા દીધા;
 જે ઉપજવે છે પળપળે, ઉરમાં અતિ આનંદને,
 ચાલાક કરે છે ચતુર તે, ઘણી તણા મન મંદને. ૩૬
 જેનાં નિર્મળ નેણ, નેહનું સ્વામી આજે,
 ખીજે બારે બૂપ હોય તેને નવ બાજે;

હસતી અને હમોશ ધૈર્ય આપે ધણિયાણી,
જીવ ગયે નવ ખુઓ, જોહ મોનાનું પાણી;
મુખ સમયે રાંખે સ્નેહ પણ, દુખ વેળે તો દશગણો;
સંસાર સાગરે સ્ત્રીજ એ, ગણપત કહે નૌકા ગણો. ૩૭

આવી હોશે નાર, તેહ જન આ ભવ તરશે;
એથી ઉલટી મળે, ખગિત નર જુડી મરશે;
ક્રોધમુખી છે હોય, કપટથી ક્રોધ ભરેલી,
દુષ્ટ કામમાં પૂર, હોય નવ જોહ કરેલી,
દુખમાં મુખ નવ કદિ આપતાં, ક્રોધે અપકા આપતી,
ઉપજતી ક્રોધ વિરોધ ને આનંદ-અંકુર કાપતી; ૩૮

દોહરો.

સરસ્વતી ને લક્ષ્મી વિષે નિરખો આવો ફેર;
પહેલી દુખદવ હોલવે, વાળે ખીજ વેરન ૩૯
સરસ્વતી સંકટ સહાય થઈ, રહિ પિયુને અનુદાન;
લક્ષ્મી, દુઃખમાં આમ દઈ, થઈ પતિયું પ્રતિદાન. ૪૦
અયોગ્ય જોડાં નીવડ્યાં, શિશુવય પરણી આમ:—
એકનું શિરું સાનું નહિ, એકનું વાંકું વામ. x ૪૧

+ આ દોહરામાં સ્ત્રીપાઠ્ય રહેલો છે, એટલે એના બે અર્થ થાય છે. પહેલો, અર્થ જાતમની પુત્રી સરસ્વતી અને લક્ષ્મી તેના પુત્રની સ્ત્રી; ખીજો અર્થ સરસ્વતી એટલે વિદ્યા અને લક્ષ્મી એટલે પૈસો આ બે અર્થવાળાં નામોના ગુણ મળતાજ છે, એ વિષે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. ઈ શિર આ કેકાણે સ્ત્રીની અર્થે; ધણીએ સ્ત્રીનું મરતક છે. x કાનું અંગ સ્ત્રી અર્થે, સ્ત્રી પુરુષનું કાનું અંગ છે.

નટવર દુઃખ દબાણમાં, આવ્યો આણી વાર;	
ખટ પડ્યો ખાલી થયો, બનિયો પૂર્ણ ખુવાર.	૪૩
એથી અખજાની શુણી, ક્યનિ કંઈક દઈ કાન;	
ચૂપ રહ્યો દિને ચાર તે, આવી જાણે સાન.	૪૩
પણ પત્તણયો ઝટ પછી, પળ્યો અસલ નિજ પંથ;	
કહિ ન શકી કશું કામિની, દેખિ ધ્રુવ કુટિલ કંથ.	૪૪
આનપુચ્છ ન્યાયે વળ્યો, આન કૃતિનો સ્વાર્ગ;	
વનિતા વિશ્વપતિ ઉપર, ધરિ વિશ્વાસ વિરાગ.	૪૫
શાકરપાશે એળિયો, મિટ કદા નવ થાય;	
કસ્તૂરીથી લશણુની, ગંધ જરા નહિ ભાય.	૪૬
ઉપાય જગમાં સર્વના, સ્વભાવનો ન ઉપાય;	
પત્તગાં પય પાતે છતે, વિપ એથી ઓકાય,	૪૭
મૂરખતાનું મહોતજે, ઓસડ કંઈ નવ જોય;	
સાણુ દૂધથી ડોળલા, ધોતાં સ્નેહ ન હોય.	૪૮
પ્રકૃતિ પડી તે જાય છે, પ્રાણુ સીધ નિર્ધાર;	
મહિષી+ખૂદે ખાખડાં, ગર્ધવ શોટે છાર.	૪૯
ઊખાણુ શીયાળના, 'હુવા'ડું ન મિથ્યા હોય;	
સ્વભાવ સૌ શિર થાય છે, ગુણ બહુ દાખે તોય,	૫૦

† સાપ. † બેસ. ડું શિયાળ ન્હાનપણથીજ 'હુવા' 'હુવા' કરી શબ્દ કરે છે, તેને ગમે તેવી તજવીજથી રાખ્યું હોય, તો પણ તે સમય આવે 'હુવા-આ' એવો લાંબો ઘોપ કર્યા વિના રહેજ નહિ. તે ઉપરથી કહેવત ચાલી છે કે—“શિયાળના ઊખાણુ 'હુવા' તે હુવા.”

- અળખા આમ વિચારિને ધરિ દહતા અતિ ઉર,
સજ થઇ સંકટ સાંખત, પેળી દુખતું પૂર. ૫૧
- નોપણુ અતિ પરિતાપથી, દીન દુખી દેખાય;
એકાંતે અકળાઇને, મનથું મસ મજાય, ૫૨
- છાયા કૂપ તણી સદા, કૂપ વિષેજ સમાય;
સ્વામી-સંકટ સતી થકી, કો આગે ન કથાય. ૫૩
- ખંભુ પ્રભુની કરિ પ્રાર્થના, કરે અર્જ જવ નાર,
ઉભરાએ તવ ઉર થકી, આપે દુખઉદ્ધાર. ૫૪
- “હે પ્રભુ અશરણુ શરણુ વિભુ, નોંધારાં આધાર !
દશ દિશ દવ લાગ્યો દિસે, વળજ્જે મારી વાર” ૫૫
- ભવાટીમાં ભવપતિ, કદનિ કાળી રાત
ભટકાવે ભડકારિને, સહાય કરો સુખદાત ! ૫૬
- પ્રયતન કોટિક માહરા જળમાં ગયા જરૂર;
હારી મંકટકારીં ! હું, ન રહું મુગ્ધમાં વર !! ૫૭
- સ્વામીને બહુનામો હો, મુજાડો ગુભ પંથ;
મુજ કીધું કથું ના વળ્યું, કળ્યા હુર્વશન કંથ, ૫૮
- મતિદાતા પતિને હવે, સુમતિ કંઠક મુજાડ;
ગતિ મારી અટકી ગઇ, પડિયા દુખના પહાડ !! ૫૯
- તાર્યા તેં ત્રિભુવનધણી, અગણિત અશ્વમ અપાર,
તો આજી રાજી થય, તું મુજ સવ મુધાર ! ૬૦
- વિશ્વપતિ સતી કંઠકની, રાખી જતી લાજ,
તો અળખા હું રાંકને, શે આણો વિમુ વાજ ! ૬૧
- હરજી હદ થઇ શું કહું, તમ મરજી ન કળાય;
ધીરજ શી પેરે ધરૂં, આ હૈયું અકળાય !! ૬૨

લાજ રાખવી હોય તો, જગદીશ્વરના છવાડ;

નહિ તો નમિ પાથે પડું, પિંડ હવે મુજ પાડા । । । ” ૬૩

ચોપાઇ.

આમ સ્તુતિ અર્ચના નમિ કરે, ઝરણુ નેત્રથી દુખનાં ઝરે;

પણ નટવર એવે શું કરે, એક ઘડી ધરમાં નવ ઠરે. ૬૪

ફેલી ફાવે સમનો ફરે, લંપટ લાજ કશી નવ ધરે;

દાંડ સમો કાથી નવ ડરે, પાપે પિંડ પલિત તે ભરે. ૬૫

જે રસ્તે ખાધા બહુ ખતા, મળી ન જેમાંહીથી મતા,

તે રસ્તે ગર્ધવ* તે ગયો, શિક્ષાથી x સાવધ નવ થયો, ૬૬

જુગારી હાર્યો બમણો રમે, ધન સંચિત જ્યમ ધૂળે ધમે,

સમ બમણો બદ્ધેક્ષે કશ્યો, વિવેક મન જેને નવ વશ્યો, ૬૭

ધરનો ચોર થયોજ ગમાર, લાં પરતું હસ્તાં શી વાર;

પ્રથમ માગિ લેતો મતિઅંધ, હવે ચોરીનો ચક્ષુઓ ધંધ. ૬૮

ધરમાંથી છાની બહુ વસ્ત, ચોરે જે આવે તિજા હસ્ત,

જુવો રમે તેમાં જઇ ધરે, કેદ અદિણુ ગાંજની કરે. ૬૯

પડયો રહે પિંચુશ્ચીને ઘેર, જિવતર આમ કરે તે ઝરે;

વનિતાશું વાળે બહુ વેર, કરે ઘેર બહુ અકરકર; ૭૦

* ગધેડો. એ શબ્દમાં એવા ધ્વનિ રહેલો છે કે-ગધેડો ખ-
તા ખાય, તોપણ પાછો તે જગાએ જાય. તેને શિક્ષા (માર) થી
સાન આવતી નથી. “પંચતંત્ર”માં એ વિષેની એક વાત છે; જેમાં
ગંધેડો કન્યાની લાલચે ત્રણ વાર વાઘ પાસે જઇ અંતે નાશ પામ્યો
હતો. x સ્ત્રીની સારી શીખામણથી ખીજે આઈ ચોરી થઈ, આખર
ગંધ, વગેરેની શિક્ષા. † પાંતર-અભિચારણી સ્ત્રી.

- સરસ્વતીના સંકટની વાત, કહી ન બબે અહિં સાક્ષાત;
 ઘણી ઘઘને પાડે ઘાડ, અળખા સાં શી રાખે આડ ? ૭૧
- કાર ગામમાંથી અતિ ઘટયો, વિપરીત કામ કરીને વેઠયો;
 ધર્મચંદનું કરિ ધરખોળ, વહો ગુપ્ત વર્તાવી રોળ. ૭૨
- હડાકાર ઉબજનમાં થયો, ગજળ અજળ વર્તાવી ગયો;
 સાત વર્ષનો સુત શેકનો, કીધો ઠેકાણે ઠેકનો. ૭૩
- ઘડ્યો ઘરેણા માટે ઘાટ, વણિક નિવિત-બિહારી-વાટ;
 અર્ધ શહેરમાં શોરાશર, તનવિન કરી પકડવા ચોર. ૭૪
- કોટવાળ પાળા લઇ પળ્યો, વાપી કૂપ ખોળી સૌ-વાળ્યો;
 અંતે ક્ષિપ્રાકોતર થકી, શેઠમુત શળ જડિયું નકી. ૭૫
- શકવાળા સપડાવ્યા ઘણા, મોકમ મોર દિધો નવ માણા;
 સારે નટવરપર શક ગયો, હાનર એહ નથી અહિં થયો. ૭૬
- કરિ તપાસ તેની પછી ઘણી, ભાળ લાધિ નવ લવજ તેતાણી;
 દોડાવ્યા અહુદિશ-અસ્વાર, જેહ પકડને ન કરે વારા. ૭૭
- પશ્ચિમ દિશ પંદર કોશથી, પકડ્યો પાપી ઉડ્યા હોશથી;
 મુઠ્ઠાસાથ મળ્યો મહાહર, ઘટ પાપે ભરિયો ભરપૂર. ૭૮
- ખાંધિ ખેડી જડિ હાથ જરૂર, આણ્યો પ્હો કાટયે તિજ પૂર;
 કોટવાળને કબજે પડ્યો, મોઢે હાથ દધને રડ્યો. ૭૯
- લટકાવ્યો જાંચે મસ્તકે, અવળા કર ખાંધી તે તકે;
 આખો અદકો એને ત્રાંમ, સારે પાપ ક્યુંજ-પ્રેકાંચ. ૮૦
- ન્યાયાધીશે કીધો ન્યાય, નટવરનો ન્યાળી અન્યાય;
 આરવર્ષનો કેદી કર્યો, બે કે સળી આહક ઠર્યો. ૮૧

વિપ્ર જાણિ પપુદંડ ન દીધ, ન્યાયશાસ્ત્રથી ન્યાયજ કીધ;
 આ અવસર સરસ્વતી સ્થિતિ સ્પષ્ટ, વર્ણી ન જાય કહું શું કટ ? ૮૨
 કંથ કેદ પરિયો જે વાર, મળ્યા બ્રાતમરણ સમાચાર;
 એથી થઇ અખળા અતિ રાંક, આવી રહ્યો દુખનો અનિ આંક ૮૩

માલિની વૃત.

વરસ દિવસ-વીત્યો દુઃખમાં કામનીને,
 દિવસ વરસરૂપે, શાણી તે શામનીને;
 મરણ દુખદ એવે, આર્મોનું બંધોશાળે,
 શુણી સરસ્વતીયે ત્યાં, હાથ ઠોક્યા કપાલે, ૮૪
 “અરર અખિત્ર ત્રાતા, દૈવ હા । શુંય કીધું ?
 ધડ પ્રણ મુજ રાખી, શીર તે આજ લીધું ।
 પતિ વિણ ધિક્ક હૃદયું, આશ ને આશ કોની
 નવ રહિ, જગત્રાતા, હું જરા આગ લેની । ૮૫
 કુટિલ વ્યસની પાળી, કંથ જે કે ગણાતો,
 પણ પતિ ગતિઘાતો, શાસ્ત્રથી એ બાણાતો;
 હતી ઉર અભિગ્રાયા કો દિને કીક ધાવા,
 પતી રહિ પતિ જાતે, ધાય છે ધામ ખાવા ।” ૮૬
 રુદન કરતિ રામા આમ સાં વાર વાર,
 “પિંચુ પતિ પ્રિય મારા, હા ।” કરીને પુકાર;

+ નોંધ. (સ્ત્રીને પતિની સેવનાથીજ સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ થાય છે એમ આર્યોનાં ‘વર્મ’ પુસ્તકોમાં કહેલું છે.)

પતિત પતિ ધવાથી નાતના કે સમાજે,
તવ ધરજી જરિ ઝીલી, દે। તે જગાએ ।
તવ સરસ્વતી પોતે ત્યાં ગઈ દેનું દેવા,
કરિ ગુણવિધિ વારૂ હૃદયરી "દેવદેવા ।
મુજ તર્ણી કરાથી જો, હોય સારી દયાજી.

૮૭

(નો) પતિ શુભ નતિ પામે। મોક્ષ દેજો મયાજી" ૮૮

પતિ સદ સતી થાવા શર વ્યાખ્યું સતીને,
પણ અઠકિ વિચારી શુદ્ધ સખી મતિને;
દિશુચય પરપણની દાનિ જાતે જાણાવા,
જે રતી રહી જુદીતી, બાપજો તે બખાવા.

૮૯

જ કામમાં ગઈ આપરી-જો, કામ જવાઈ જો. હ દસન કરવું
(ગિનાવા ધણી) દસન કરવા કામ ન મનું પામે પામે ગઈ.)

અધ્યાય ૧૧ નો.

સરસ્વતીનો બોધ અને કથાનું રહસ્ય.

દાહરો.

- વિધવાવ્રત અતિ આકર્ષ, વનિતા ધરિ તે વાર,
ભોગ રોગ મરખા ગણી, સાગ્યો શૌ વ્યવહાર. ૧
- પવિત્ર પરિવાજક* સમો, પદ્મનોં ધારે ધર્મ;
તજિ સંસારી વાસના, કર કૃતિ ત્રિહિન કર્મ. ૨
- “શિવ શિવ શિવ શિવ” અહર્નિશ, આસોશ્વાસ જાગેય;
તન પરજાગે તપ કરી, પણ મનથી ન તપેય. ૩
- રૂક્ષ* અન્ન એકજ વખત, જીવતી જમે સદાય;
આંદ્રાગણવ્રત આચરે, કોડે થકી કદાય. ૪
- સ્વેત વસ્ત્ર શ્યામા ધરે, સાદું કોર વિતાનું;
ભૂમિપર ભામા સુગે, પાતશું નાંખિ ગિછાનું. ૫
- શુણે સંતઉપદેશ ને, પોતે પણ દે બોધ;
સર્તીચરિત્ર ચર્ચા કરે, કરે ન કોશું કોથ. ૬
- ગીતાપાઠ પઢે સદા, ઉપદેશી પદ ગાય;
નિર્મળ નારી મંડળી સરસ્વતીમંદન ભરાય. ૭
- વિધવા સધવાધર્મ શુભ, વાંચે વનિતા આપ,
જેથી જીવતી-જૂથને હૃદય પડે શુભ ઓપ. ૮

- સરસ્વતીનાં શુભ ચરિત્રી, વાન. થન નિમ્પાન;
શુભ માતી બહુ આશીર્વાદો, માતી બહુજો માત. ૯
- મોટાં છોટાં સ્ત્રી પુરુષ, પ્રજ્ઞ બાવ ધરિ પૂર,
સરસ્વતીને તેહો નમે તિરસ્કી એમાં વૂર. ૧૦
- મળા લાગી એથિ બહુ અન્ન વસ્ત્રની ભેડ;
અતુરો દંધ રહિ પાસ શુભ, કરવા કોડે વેડ. ૧૧
- લાણું પગ ના કહેતાં, આવી મળે હમેશ;
રાખે રાશ રાખના, કોબ ન જોતે લેશ. ૧૨
- સ્વિત મળતાં વીતરંગિના, છાંડે નહિ છત જોષ;
દાન ધર્મ અતિ આદરે, પ્રાપ્ત પ્રમુદિત ગોષ. ૧૩
- આરવર્ષ અતુરો રહી, ઉજ્જવળાં આ રીત;
વળતી આગળ વાંધવા, ક્યો વિચાર ખચીત. ૧૪
- તીર્થો દ્રવ્ય તારણી, જણી આપ વિગાર,
વિશુદ્ધ વિધવા આર લઈ, થઈ સત્વર તૈયાર. ૧૫
- નિજ ચોક્કસે કારણે, પવિત્ર પાળા પાંચ,
રાખ્યા નિજ મેવક સમા, નાંચે જીતી આંચ. ૧૬
- ગાડીમાં ઉપયુક્ત* ભરિ, સામગ્રી સૌ માટ;
પગ પાળે પોતે પગી, વિકટ પંથની વાટ. ૧૭
- મળ વિચાર પ્રચાર શુભ, કરવા નિઃશય કીધ;
રાજધાની ધારા તગે રસ્તો પ્રથમે કીધ. ૧૮
- પ્રવાસ કરતી પદાની, ધારામાં સુખધામ;
આવી શાળા ધર્મની, મધ્યે ક્યો મુકામ. ૧૯

- સરસ્વતીએ દિન સાતમાં, નિજ વાણીમહિમાય
જણાવ્યો ભાપણ કીર્તને, માનવ ત્યાં નવ માય. ૨૦
- બોજ સુધી ભાપણ તણી થઇ પ્રશંસા પૂર;
અધિપતિ અભિન્નાયા ધરી, નિરખ્યું ત્યાં જઈ નૂર. ૨૧
- પ્રસન્ન ભાપણથી થઈ, ભૂપતિ ક્યયેયો આપ;
“માગો કંઈ મુજ પાસથી, પવિત્ર બાઈ આપ.” ૨૨
- ક્યયરી સર્તો “ભૂપતિ અડો ! જો બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ;
રાખો રૂડી રીતથી, સલ ધર્મ સંભાળ. ૨૩
- ભાપણ આપ સભા વિશે, માણ ભાખતા અથ;
સૌ જનને સુખદાયી શુભ, પ્રગટ કરીશ હું પથ.” ૨૪
- પુરપતિ પ્રસન્ન થઈ વદો, “ભલે બાઈ સુખરૂપ,
ભાખો ભાપણ ભાવથી, એ દિન ગણિશ અનુપ. ૨૫
- ભરૂં સભા અતિ ભવ્ય હું, આમંત્રી વિદાન,
મંત્રી, સદગૃહસ્થો તથા તેડી બહુ ગુણવાન.” ૨૬
- એમ વદી વસુધાપતિ, જીહવો ત્યાંથી આપ;
દિન બીજે સુંદર સભા ભરિ ઝૂ મોટે માપ. ૨૭
- સરસ્વતી સન્માનથી તેડી અધિપે ત્યાંહિ;
નવરત્નો નૃપ ભોજનાં, ઝળકે છે શુભ બ્યાંહિ. ૨૮
- આપ્યું આસન આદરે, અવનીપતિએ તર્ક;
ભાપણ ભાગા જિયરી, સભા સર્મોપ કરિ સર્ત. ૨૯

॥ પ્રબોધપંચાવની. ॥

રાગ વેળાસર.

“ભોજ ભૂપતિ શુભો ભાવથી, ભાપણ આજ માઈ;
મુઝ સભાસદ પંડિતો, શુચતાં હું ઉચ્ચાઈ. ભોજ. ટેક.

- માળવના મહીપતિ અહો, વિધાના વિનોદી,
પંડિત જનના પારખુ, પ્રગ્લહિતના પ્રમોદી. ભોજ. ૧
- ખ્યાત ખરેખરી આપની, નવ ખંડે પ્રકાશી;
કીર્તિ કળા કેવિ કોવિદે, વખાણીને વિકાશી. ભોજ. ૨
- સ્વર્ગ સમું સુખ ભોગવે, પ્રભ આપ અમલમાં;
ન્યૂન નહિ દો વાતની, ખોટ છે જન ખગમાં. ભોજ. ૩
- માગ્યા મે' વરસે સદા, માગવે મન માન્યા;
તે પુણ્ય અધિપતિ આપને, મધવેડું પણ માન્યા. ભોજ. ૪
- પણ અહો અવનીશ્વર ભક્ષા, અમૃતમાં વિષ ભળિયું,
તે પંડિત ને આપથી, હજી જાય ન કળિયું. ભોજ. ૫
- એ વિષથી વસુધાપને । પ્રભ માત્ર પીકાય;
પ્રતિદિન ગળિ ક્ષય પામતી, પણ ઉપાય ન ધાય. ભોજ. ૬
- જેતી ઝેરી અસરે કરી, ક્ષેશ કારમો વ્યાખો;
દવ બળતો ભવ ચંદ્ર પડ્યો, સૃષ્ટિકર્તાએ સાખ્યો. ભોજ. ૭
- મીઠું વિષ મહાનેષ્ટ એ, લાગે તરતજ સાફ;
પણ પછિથી પગ દે નહિ-કરવા થઈ ખાફ. ભોજ. ૮
- નિર્વારિય નખળી સૃષ્ટિને, એ હળાહળે x કીધી;
-વક્ત્ર ફળિત શુભ વંશની, વંઝા બહુ કીધી । ભોજ. ૯
- પાપ અતીતિ અમાપતું, કાળકૂટાં એ કારી;
બચિ નવ શકિયાં એકથી, જશુકૃપ નરનારી. ભોજ. ૧૦

૬ ઇંદ્ર. (મંત્રવા-ઈંદ્ર.) x સખા ઝેર. ાં જે માત્ર મહાદેવેજ
જેરવ્યું હતું, તે કાષ્ઠથી સહન થઈ ન શકે એવું વિષ છે, એમ
પુરાણમાં કહેલું છે. તાત્પર્ય-ધણુંજ આકું વિષ.

એ વિષ બાળ વિવાહનું, બાળને જનપાળ;
 પ્રસર્યું છે પ્રાંત તમામમાં વ્યાપનાં કળિકાળ. ભોજ. ૧૧
 પશુ અડો પુણ્યપવિત્ર શુભ, પરમાર પ્રત્યેશ ।
 તમ સજો તમ* કળિનશું. વ્યાપિયું નચિ લેશ. ભોજ. ૧૨
 તો વિષ આ કપી દીશથી, આનિ અત્ર ભરાયું ?
 પંડિત પ્રભ કરકપથી, x દૂર ક્યમ ન કરાયું ? ભોજ. ૧૩
 અધિપતિ એ વિષને રિપે, કળિ દૂરે રહ્યો છે;
 જોશે નિજ જ્વાળે કરી, દેશ સર્વ દેશો છે. ભોજ. ૧૪
 બાળલક્ષ્મી ચાલમાં, કળિની રહિ કાયા;
 જોમ મનુષ્ય કાયા થકી, અળગિ ન રહે જાયા. ભોજ. ૧૫
 કળિ માળવમાં ધાલિયો, બાળલક્ષ્મી જૂરે;
 અજર ન તેની રાખી જરા, પંડિતજન પૂરે. ભોજ. ૧૬
 ફેરે શું કહું આપને, હંગ કીક ન ધરિયા;
 પંડિત પાખંડી થઇ, એહને અનુસરિયા । ભોજ. ૧૭
 મનુધારોડું નવ માનનાં, અંગિરાનો અંગારા-
 પાટા આંખે પૂરા ધરી, કરિયોજ સ્વીકાર. ભોજ. ૧૮

* અધાર્. x સ્પર્શ.-(સ્પર્શરૂપ વિદ્વાનો છતાં અજ્ઞાનનું અધાર્શ
 શ્વે પેરે આવવા પામ્યું । તેમનાથી બાળલક્ષ્મીના અજ્ઞાનનો અટકાય
 કેમ ન થયો ?).

§ ॥ ત્રિંશદ્વર્ષો વહેત્ કન્યાં હયાં દ્વાન્નવર્ષર્પિર્હી ।

ત્ર્યષ્ટવર્ષોઽષ્ટવર્ષા વા ધર્મે સીદતિ સત્વરઃ ॥ ૯. ૨૪॥

† અંગિરા ॥ અષ્ટવર્ષા ભવેદ્દારી નવવર્ષાતું રોહિણી ।

મનુષ્યે કન્યા પાર વર્ષની, ત્રીશ વર્ષના સાથે
 પુરુષે પસંદકરી કહી, વરવા નિજ હાથે. ભોજ. ૧૯
 અંગિરાએ દશ વર્ષની, હદ કન્યાનિ આંધી;
 વરની વાત ગણી ગયા; એથી થઇ આંધી ! ભોજ. ૨૦
 એ આંધીમાં અધિપતે, વરતો ન વિવેક;
 ગુણ કે દોષ દેખ્યા વિના વાળી હદ છેક. ભોજ. ૨૧
 પાંચ વરસના પુત્રનાં, સાત વર્ષનાં સાથે
 લગ્ન થવા લાગ્યાં અહીં, જોળવા બવ હાથે ! ભોજ. ૨૨
 અથવા ચાર વરસનીનાં, આઠીશ વય વરથી.
 લગ્ન થતાં લેખ્યાં ઘણાં, ભૂર્યો બવ ધરથી ! ભોજ. ૨૩
 જુગતે જોડું જો કદી, વરકન્યાનું નહાનું
 મેળવે બહુ તોપણ અરે, માંડું મસ માનું. ભોજ. ૨૪
 નીવડશે નર કેહવો, તેમજ એ તરુણી ?
 શિશુની સમજણ ના પડે; એકાં જો તરુણી. ભોજ. ૨૫
 એથી મેળ મળે નહિ, મોટપજે વાડ;
 બહુ રીતે દુષ્ઠ ભોગવે, જોડું તે ગિચાડું. ભોજ. ૨૬
 વર નરસો નિવડે અરે, પામે દુષ્ઠ તારી;
 નખળી સ્ત્રી નિપળ્યા થકી, નર બચત હારી. ભોજ. ૨૭

દશમે કન્યકા મોક્તા, અતઃ કર્ણ રજસ્વલ્યા ॥ ૧ ॥

તસ્માત્ સંવતરે માસે દશમે કન્યકા વુધૈઃ ‡

પ્રદાતવ્યા પ્રપત્નેન, નં દોષઃ કાઠરોચતઃ ॥ ૨ ॥

‡ અંગારા જેવો અંગિરાનો ધારો. (સ્મૃતિ).

એ વિષ બાળ વિવાહનું, જાણ્યો જનપાળ;
 પ્રસર્યું છે પ્રાંત તમામમાં વ્યાપતાં કળિકાળ. ભોજ. ૧૧
 પણ અડો પુણ્યપવિત્ર શુભ, પરમાર પ્રજ્ઞેશ ।
 તમ રાજો તમ* કળિનશું, બપોપિયું નયિ લેશ. ભોજ. ૧૨
 તો વિષ આ કપી દીશયી, આવિ અવ ભરાયું ?
 પંડિત પ્રભ કરૂંપથી, x દૂર કયમ ન કરાયું ? ભોજ. ૧૩
 અધિપતિ એ વિષને વિષે, કળિ દૂર રહ્યો છે;
 લેશે નિજ જ્વાળે કરી, દેશ સર્વ દહ્યો છે. ભોજ. ૧૪
 બાળલક્ષ્મી આલમાં, કળિની રહિ કાયા;
 લેમ મનુષ્ય કાયા થકી, અગણિ ન રહે છાયા. ભોજ. ૧૫
 કળિ માળવમાં ધાલિયો, બાળલક્ષ્મણ ભૂરે;
 અબ્બર ન તેતી રાખી જરા, પંડિતજન પૂરે. ભોજ. ૧૬
 રેરે શું કહું આપને, હંમે કીક ન ધરિયા;
 પંડિત પાખંડી થઇ, એહને અનુસરિયા. ભોજ. ૧૭
 મનુધારોડું નવ માનતા, અગિરાનો અંગારા-
 પાટ આંખે પૂરા ધરી, કરિયાજ સ્વીકાર. ભોજ. ૧૮

* અંધારું. x સૂર્ય.-(સૂર્યરૂપ વિદ્યાર્થી છતાં અમાનનું અંધારું
 શી પેરે આવવા પામ્યું ! તેમનાથી બાળલક્ષ્મીના અમાનનો અટકાવ
 કેમ ન થયો ?).

§ ॥ ત્રિંશદ્વર્ષો વહેતુ કન્યાં હયાં દ્વાદશવાર્ષિકી ।

ત્ર્યષ્ટવર્ષોઽષ્ટવર્ષા વા ધર્મે સીદતિ સત્ત્વરઃ ॥ ૯. ૧૪॥

† અંગિરા ॥ અષ્ટવર્ષા મત્ત્વદ્વારી નવવર્ષાતુ રોહિણી ।

- મનુએ કન્યા બાર વર્ષની, ત્રીશ વર્ષના સાથે
પુરુષે પચાદકરી કહી, વરવા નિજ હાથે. ભોજ. ૧૯
- અંગિરાએ દશ વર્ષની, હદ કન્યાનિ આંધી;
વરની વાત ગળી ગયા, એથી થઇ આંધી ! ભોજ. ૨૦
- એ આંધીમાં અધિપતે, વરત્યો ન વિવેક;
ગુણ કે દોષ દેખ્યા ધિના વાળી હદ છેક. ભોજ. ૨૧
- પાંચ વરસના પુત્રનાં, સાત વર્ષનાં સાથે
લક્ષ થવા લાગ્યાં અહીં, ગોળવા ભવ હાથે ! ભોજ. ૨૨
- અથવા ચાર વરસનીનાં, આઠીશ વય વરથી
લક્ષ થતાં દેખ્યાં ઘણાં, ભૂશ્યો ભવ ધરથી !!! ભોજ. ૨૩
- ગુગતે જોડું જો કહી, વરકન્યાનું ન્હાનું
મેળવે બહુ તોપણ અરે, માડું મક્ક માનું. ભોજ. ૨૪
- નીચડશે નર ક્રેહવો, તેમજ એ તરુણી ?
શિશુની સમજણ ના પડે; એકાં જો પરણી. ભોજ. ૨૫
- એથી મેળ મળે નહિ, મોટપણે વાહે;
બહુ રીતે દુખ ભોગવે, જોડું તે ગિઆરું. ભોજ. ૨૬
- વર નરસો નિવડે અરે, પામે દુખ નારી;
નખળી સ્ત્રી, નિપજ્યા થકી, નર બચજ હારી. ભોજ. ૨૭

દશમે કન્યકા મોક્તા, અતઃ કર્ણ રજસ્વલ્યા ॥ ૧ ॥

તસ્માત્ સંવત્સરે પ્રાપ્તે દશમે કન્યકા વુધૈઃ ।.

પ્રદાતવ્યા મયત્નેન, ન દોષઃ કાન્નરોષાઃ ॥ ૨ ॥

† અંગારા જેવો અંગિરાનો ધારો. (સ્મૃતિ).

વળિ ન્હાનાં પરણેલાંનું, બેડું બેખમ કારી,—
 છે ઘાત, પાત, રોગાદિએ વેદિત લો વિચારી. ભોજ. ૨૮
 પરણેલું સાતજ વર્ષનું, વરકન્યાનું બેડું;
 નકામું નવ વર્ષો સુધી, બાળુને કહું થોડું. ભોજ. ૨૯
 એ સંધિમાં અનિદના, સંભવ છે આજા;
 મુખ તેમાં નવ સાંપડે, વાગે ધા તાંમ. ભોજ. ૩૦
 કન્યા કંઈ પાંચ વર્ષની, ચોરીમાં રંડાણી;
 વરને બળિયા નીસરે, મોંઢણુ મંડાણી. ભોજ. ૩૧
 ઘાત ધરેણું માટથી થાતાં વર ન્હાના
 મૂળ્યા તળાવ તરવા જતાં, એ બનાવ ન છાના. ભોજ. ૩૨
 બાળપણે પરણ્યા થકી, વિધવા બહુ બાળા
 અધ હાવ કંઈ નવ લઈ શકી, લીધા દુઃખ-લાળા. ભોજ. ૩૩
 પંતિનું મુખ પેખ્યા વિના, બાળી બહુ રંડી;
 પ્રીતની રીત સમજ્યા પ્રથમ, છબિલી કંઈ છાંડી. ભોજ. ૩૪
 ન્હાનાં બેડાથી નીપજે, નખળાં બહુ બાળ;
 તે શું પરાક્રમ કરિ શકે ? નીપજે કંગાળ. ભોજ. ૩૫
 આયુષ્ય બળ ઓછું થવા, રીત એ છેજ ભૂંડી;
 નર દુઃખ-દરિયામાં કુબે, ગમ ન પડે રૂડી. ભોજ. ૩૬
 પડવ પુરુષ થઈ પરણવું, કહ્યું છે મનુસ્મૃતિએ;
 ઉલટી ગંગા આ વહી, માનવી ઊર્તી મતિએ. ભોજ. ૩૭
 પતિમર્યાદાસેવના,† ધર્મશાસન+ પુત્રી

† અજ્ઞાતપતિમર્યાદામજ્ઞાતપતિસેવનામ્ ।

નોદ્રાહ્યેત્ પિતા વાલામજ્ઞાતધર્મશાસનામ્ ॥

4 ધર્મની આરા.

સમજેથી પરણાવવી, રહિ નહિ દીર્ઘચ્છી.*	ભોજ. ૩૮
પ્રેમદાઃ થઇ પાર્વતી આહો, શિવ સાથે વરિયાં;	
પ્રેમ નેમ સમજી સૌતા, રામને અનુસરિયાં.	ભોજ. ૩૯
દમયંતીને દ્રૌપદી, પાકાં થઇ પરણ્યાં;	
વિવાહચરિત્ર જેનાં રૂડાં, કવિઓએ વરણ્યાં.	ભોજ. ૪૦
આલ સ્વયંવરનો રૂડો-આલતો અટકાવી,	
રે ! કોણે પાછળ થકી, સૃષ્ટિ ભટકાવી !	ભોજ. ૪૧
કન્યાનીં સ્મૃતિકારથી, હદ ન્હાની કરાઇ;	
પણ વરની તેવી થવા, વાઘ ક્યાંથી ભરાઇ ?	ભોજ. ૪૨
ન્હાના તે વરની નારને, સાસુ નણુંદ સંતાપે;	
કુમળી કાચી વયનીને, કામ કઠિનજ આપે.	ભોજ. ૪૩
પવિત્ર પ્રેમની ગાંઠ જે, લગ્નપૂર્વે ગણાતું	
સ્વેચ્છાથી વરકન્યાતું આહિં, લગ્ન થાતું ભણાતું.	ભોજ. ૪૪
ધર્મ ને દાનની પક્તિમાં, એ ગણાયો ધારો,	
લારથી બાળવિવાહનો, પેડોજ કુધારો.	ભોજ. ૪૫
કન્યાના દાનની લાલચે, પુણ્ય ઝટપટ લેવા,	
ખટપટ ઝટ પરણાવવા, કાંધી દુષ્પ દેવા.	ભોજ. ૪૬
સ્વાર્થ આગે શિશુ-મુખનો, નયિ કરતાં વિચાર;	
અનિષ્ટ નીપજેથી અરે, હાલી કરતાં પોકાર.	ભોજ. ૪૭
લહાવો લેવાની લલચે, લાલ લધુવય ફેરા	
પરણાની પશ્ચાત્તાપમાં-નાંખે દુઃખ ઘેર્યાં !	ભોજ. ૪૮

* આગસ. x સંપૂર્ણ જીવન થયલી-પ્રેમ નિયમ સમજનારી

† કન્યાના વયની. (વયનો અધ્યાહારછે.)

દિવ્યતિ! જેમાં યાગ નહિ, લંઘન કરિ લલનાનું,
 તેમાં દીબળ આઈ વધી પડ્યું, દુખકર મનમાન્યું. ભોજ. ૪૯
 એથી હે અવનીપતે! જાગ વણુની નારી
 બાળરાંડ બહુ થઈ પડી, વંશ નહિ વધનારી । ભોજ. ૫૦
 સ્વામીનું સુખ દીકા વિના, રાંડિ જે અન બાળી,
 વિધવાવ્રત અતિ આકર્ષ, કહો ક્યમ શકે પાળી ? ભોજ. ૫૧
 જોખન નવ છતી શકે, ફંદ ખોટ ફસીને,
 છાનાં કુકર્મ કરે ઘણાં, વસ્તીમાં વસીને. ભોજ. ૫૨
 એથી બાળહત્યા બહુ, ભૂણુહત્યાઈ અપાર,
 સ્ત્રીહત્યા છાની ઘણી-થાય છે વારવાર. ભોજ. ૫૩
 પાપ આ પ્રોહું દેશમાં, વિસ્તર્યું છે વિશેષ;
 અધિપતિ-શિર પ્રજા પાપનો, ભાગ આવે હમેશ. ભોજ. ૫૪
 માટે હો ધારાધીશ્વરા! ધારો બાળવિવા'નો
 અટકાવિ પ્રસારાનો ભણો, પ્રેમ પૂંચૂપ પિવાનો. ભોજ. ૫૫-૮૪
 છંદા.

પદ્મનીએ દિન પાંચ, બોધ શુભ બાળવિવા'નો
 ભોજ-સભામાં ભણ્યો, રહ્યો નહિ કાંથી છાનો;
 અધિપતિને બહુ અસર, એહથી થઈ મનમાની;
 બાળવ્રજ અટકાવ-વાત મહોપતિ-મનમાની;
 પંડિતને પૂછિ પ્રબંધ શુભ, લગ્ન વિષે રચ્યા લંઘા;
 અટપટ ધારો દદ બાંધવા, ચતુર ભૂષ ચિત્તમાં ચંચો. ૮૫.

† આહ્વાણ, ક્ષત્રી, વૈશ્ય, આદિ જાગવણુ જેમાં 'હિપતિત દે
 વામાં આવે છે તે બતિ, † બાળવ્રજનું. ‡ ગર્ભહત્યા.

સંસ્વર્તીનું સન્માન કરી બવને નિજ તેડી;
 આપી આદરઆત, વાત આ રીતે છેડી;
 “છો કુણુ બાપ આપ ? દેવી જેવાં હીસો છો ।
 સરસ્વતીનુંજ સ્વરૂપ, હૃદય સૌનાં હીસો છો ।
 ઉદેશ સુ બાળવિવાહનો, અટકાવા ક્યાંથી હવે ?
 તારી મેં બહુ નિરખી તપન, આપ ન્યાય ન્યાયો તરો” ૮૬
 ચતુરો તવ બિચારી, “ભૂપ ભાવિક હે લોહ !
 નથિ કથંચામાં સાર, નથી બહુ મોરો ખોજ;
 શુણ્વિને થશે વિવાહ, સ્વાદ એમાં નથી સાર;
 પણ તું પિતા સન્માન, બાપ માનુંછું માં !
 માટે એકાંતે આપને, ઓળખ આથી બિચરું;
 સમજી જાનને નૃપ સારમાં, અધિક અમો નહિ બિચરું. ૮૭
 જૂના દાનાધ્યક્ષ, આપના ને વિશ્વાસુ,
 પુત્રી હું લેમની, મદભાગિનીં યે કહું શું ?
 ઉત્તર વયનાં બાળ, પુત્રી હું, ને મુજ ભાઈ,
 શિશુવયમાં લેમની, કરી કાઢેજ સમાઈ,
 પરણાવ્યાં તેથી હિભવનો, સ્વાર્થ અરે કંઈ ન સર્યો;
 વિપત્તી સહિ હું વિધવા થઈ, બ્રાત અરે ભવ તવ તર્યો ॥૮૮
 બગડ્યું બહુ બાપનું, આપનું* ત્યંત્ર મેં જોયું;
 જગનાં જનનું બહુ, પ્રગટ દુઃખ મેં મિત પ્રાયું;

મહોપતિ મન મોહિત કર્યું; અસર બહુ ઉપજાવિ;	
સાંભર* ફરિને સરેસ્વતી, ચિત્રકૂટ* પ્રછિ આવિ.	૯૮
કેનોજ કાશીમાં કર્યું-ભાપણ મુદ મહિલાય;	
બાળવિવાહની બહુ વિધે, લલના દાખી લલાય,	૯૯
રાજસ્થાન તમામમાં, ચર્ચા ચતુરા વાત;	
સૌ ભૂપે ભૂંડું ગણ્યું, બાળલમ્પ-કુખદાત,	૧૦૦
બોળે પૂરા ભાવથી, શુભ ધારો સાક્ષાત	
રચવા આપે આદર્યો, પણ અનિષ્ટ બનિ વાત.	૧૦૧
અકસ્માત અવનીપતિ, અમરસોઠ એ નાર	
ગયો અનિલ જગતચક્રી, રસો ઉરે ઉદ્ગાર ।	૧૦૨
દાત્રી ભૂયો પરસ્પર, કરી સ્પર્ધા* હલપાર,	
મડિ લડિને લૂલા ચતાં, મ્લેચ્છ ચતા અસવાર.	૧૦૩
એથી જોડે વાત આ, બાળલમ્પની ઠેઠ	
ખૂંચી સૌ રાજ હલય, પણ ગણિ મનથી વેઠ.	૧૦૪
કંઈકે ધારો બાંધવા નિશ્ચય મનથી કીધ;	
ઉપદ્રવો આવી પડે, કામે ચયું નહિ સિદ્ધ.	૧૦૫
અંધાધુંધી એ પછી, ચાલી દેશ અપાર;	
ચવનોને ઉપદ્રવે, ચઇ ન શક્યો સુવિચાર.	૧૦૬
વાત વીજળીરૂપમાં ઝળકી ઝટ થઇ બંધ;	
સૈદા પાંચ વૉત્યા પછી, મળિયો સુખકર સંધ.	૧૦૭
અકબરશાહે આદરે, કરી ખચિત શુભ ખોળ;	
બાળવિવા' અટકાવવા, જન્મગો જાણે શોળ ।	૧૦૮

ચંચળો ધારો ચિત્ત દષ્ટ, હિતકારક નિર્ધાર;	
પાદસાહ પડને પછી, ટક્યો ન તે બહુ વાર.	૧૦૯
કારણ કે એ પછિ થયાં, સ્વાર્થી સહુ સુમતાન;	
આયોના કદા આરિ, તુચ્છ તેમનું તાન.	૧૧૦
ત્રીજે સેકે લાર પછિ, શાંત સમયમાં આજ,	
દિગ્વિજયી વિઠ્ઠારિયા કરે સુખદ સુરાજ,	૧૧૧
ચર્ચા જાળવિવાહની-ચવા લાગિ બહુ દૈક;	
દેશ મુખેચ્છુ સજ્જનો કરે પ્રયાસ અધિક.	૧૧૨
આલ દુખદ અટકાવવા, ખારણિ બારતમિત,	
બહેરામજી મલખારીએ, દર્શાવી દુખ ગિત,	૧૧૩
સહાય નાગિ સરકારની, કયો બગીરથ યતન;	
ઉત્તેજન એ વાતમાં, આપ્યું આર્થ નરરતન.	૧૧૪
પણ શુભ હેતુ પાર નયિ-પડ્યો હજી કવલેક,	
વર્તમાનપત્રે ચઇ, ચર્ચા જેનિ વિશેષ.	૧૧૫

હરિગીત ૭૬.

સરકાર આ અંગ્રેજનો, સિદ્ધાંત પાકો બાળવો.
અવહાર ખર્ચ પ્રજાતંત્રમાં, હાય નવ કદિ ધાંલવો;

* બહેરામજી મહેરવાનજી મલખારીએ જાળવિવાહનાં સંબંધમાં મખાણ દારે મોટી ચર્ચા ઊભી કરી સરકારની સહાય માગેલી, જેથી સરકારે આ દેશના વિદ્વાનોનાં એ વિષેનાં મતનો સંગ્રહ કર્યો છે.—એ વાતમાં આ દેશના વિદ્વાનોએ સારો મત આપ્યો છે, જેનું એક પુસ્તક સરકારે છપાવી બહાર પાડ્યું છે, ને શું કરવું એ વિષે વિચાર આણે છે.

તો ધર્મ તેનો તે તનુથી, તત નવ કરેને કદા,
પ્રીતે પ્રમંથ રૂડો પ્રમંથે બાંધેનો નિજનો સદા. ૧૧૬

રાજતણો છે ધર્મ, પરથી ચાતિ પીડા ટાળી,
રાખી સમાધાની સદા, રૈયત સકળ સંભાળી;

પણુ આપ ધર હાથે પ્રજાને, રાય તેને શું કરે !

આ ન્યાય હો મુજ દેશી, જોતાં સ્પષ્ટ છે એવો ખરે ! ૧૧૭

વળિ રાયથી સ્થાયી સુધારો પ્રજાનો ચાતો નથી,
નયિ સ્થાયી રાજ સર્વદા, એકજ અહો શું કહું મ્હી !

એકનો ધારો અન્ય ઉલટાવે અમલ નિજ જામતાં,
માટે મહીપતિ મદદથી, નયિ સ્થાયી સુખ જન પ્રાપ્તતાં. ૧૧૮

જે જે સુધારા કે કુધારા, પ્રજાનો વ્યવહારમાં

પ્રસયો છ તેહ પ્રજાનિ બનિયા છે સકળ સંસારમાં;

શાસ્ત્રોયિ રૂઢિ છે ચઢી, દેખાય આ દુનિયા મહી,

માટે સુધારો સદા, ચોતારો કરે પોતે સહી. ૧૧૯

સરસ્વતી અને શુણ્વંતનું આખ્યાન આ શુણ્વિ સ્નેહથી,

મળ ઘોઘ મનનો દેશી મારા, તજ આજસ દેહથી,

ચટ ચાલ બાળલગનતણો, અટકાવશે આગળ પડી,

હૃદય થારો દેશનો, ઝટ દેખશે સુખની ધડી. ૧૨૦

સુણ્વ^૩ મુકિત^૪ ભકિત^૫ ભૂમિ^૬ સંવત, વિક્રમાર્ક તણો ભયો,

આપાદ દશમી કૃષ્ણ ભૃગુવાસર ભલો આવી ભયો;

તે દિવસ ત્રીજે પ્રહર રચના, પૂર્ણ કરિજ કયાતણી,

હિજ રૈવ ગણપતરામ, ભાવે નામ પ્રણુ કેરે ભણી. ૧૨૧

+ સંવત ૧૯૪૩, આપાદ વદ ૧૦ ને શુક્રવાર.

૫ જાન્યુઆરી ૧૯૪૩ ૬૧૭